

Pukovnik MIRKO VALEZ

Pukovnik ANTE MIRKOVIĆ

VOĐENI PROJEKTILI¹⁾

Vođeni projektil je borbeno sredstvo koje leti pomoću vlastitog pogona i čija se putanja može određivati u toku leta pomoću odgovarajućih sistema za vođenje. U odnosu na ovu osobinu, vođeni projektili predstavljaju kvalitetno novo borbeno sredstvo. Prvi put su upotrebljeni u ograničenom obimu u Drugom svetskom ratu.

Mada naziv projektil nije najpogodniji²⁾, ipak se u literaturi najčešće upotrebljava da bi se ovim posebnim nazivom vođeni projektili razlikovali od raketa, koje takođe lete pomoću vlastitog pogona ali kojim se ne može upravljati u toku leta (t. zv. slobodne ili nevođene rakete).

---

¹⁾ Pri pisanju ovog članka autori su se služili i materijalima iz sledećih časopisa: *Interavia* (br. 1/58 i br. 11/58), *Armor* (nov.-dec. 58), *Ordnance* (sep.-okt. 58), *Journal of The Royal Aeronautical Society* (avg. 58) i *Revue de defense nationale* (dec. 58 i jan. 59)

²⁾ Projektil je opšti naziv za sva zrna, artiljerijske granate, avionske bombe i t. sl., dakle, za sva ubojna sredstva izbačena sa svrhom da se pogodi neki cilj. »Vođene rakete« takođe nije pogodan naziv, jer pojam raketa označava i vrstu pogona — raketni pogon odnosno raketni motor, dok vođeni projektili mogu imati i druge vrste pogona sem raketnog — naprimer, turbomlazni motor.

Rakete su, svakako, preteče današnjih vođenih projektila. Kao borbeno sredstvo one se odavno koriste. Pronalazak baruta omogućio je, pored ostalog vatrenog oružja, ostvarenje i rakete za koju je predstavljao vrlo pogodno pogonsko sredstvo. Usavršavanjem artiljerije rakete se, zbog slabe preciznosti, izbacuju iz naoružanja. Do ponovne i vrlo široke primene raketa dolazi u Drugom svetskom ratu i u posleratnom periodu u vidu raketnog oružja: raketnih artiljeriskih bacača (»Kaćuša«), raketnih protivoklopnih bacača, avionskih raketnih zrna i t. sl. No i pored usavršavanja, ovo raketno oružje nije dostiglo veću preciznost zbog čega je njegova primena ograničena na manje daljine gađanja. Preciznost pogađanja na većim daljinama mogla se ostvariti jedino rešenjem problema vođenja projektila u toku leta. Razvoj tehnike uopšte a posebno razvoj na polju elektronike i raketnog pogona omogućio je da se usavršavanjem jednog odavno poznatog oružja — rakete, dobije novi kvalitet — vođeni projektil većeg dometa i preciznosti.

Posleratni razvoj vojno-političke situacije u svetu doveo je do trke u naoružanju velikih sila a time i do neobično brzog razvoja ratne tehnike. Velike sile ulažu ogromne napore i sredstva za usavršavanje vođenih projektila sa težnjom da do najveće moguće mere ostvare prednosti koje ovo oružje može da ima u odnosu na postojeća oružja. Te prednosti su u osnovi sledeće:

— mogućnost postizanja vrlo velikih dometa i time tučenje praktički svake tačke na zemlji;

— vrlo velika brzina leta usled čega je preduzimanje protivmera ili protivdejtava otežano a u odnosu na neke vrste projektila, bar zasada, nemoguće;

— sposobnost projektila da nosi automatsku ili termonuklearnu bojevu glavu.

Tehnička ostvarenja na polju vođenih projektila dostigla su takav stepen da su to danas oružja sa kojima treba računati i koja već ispoljavaju određeni uticaj na koncepcije vođenja rata i izvođenja borbenih dejstava velikih sila i onih zemalja koje ih imaju u naoružanju.

VRSTE VOĐENIH PROJEKTILA

U vojnoj i stručnoj literaturi nailazi se na različiti kriterij po kome se vrši klasifikacija vođenih projektila. Tako se, naprimer, podela vođenih projektila može vršiti na osnovu pogona, principa leta, sistema vođenja, dometa, težine, namene itd. Opšte usvojena i za razmatranje najpogodnije podele projektila je podela u zavisnosti od mesta ispaljivanja i mesta cilja. Na osnovu nje vođeni projektili se dele na četiri osnovne vrste:

a) *Vođeni projektili »zemlja-zemlja«* mogu biti malog dometa (do 1.000 km) u kom slučaju se upotrebljavaju za dejstvo protiv ciljeva operativnog ili taktičkog značaja, srednjeg (do 2.500 km) ili velikog dometa (tzv. interkontinentalni projektil) koji su namenjeni za dejstvo protiv objekata strategiskog značaja.³⁾

b) *Vođeni projektili »vazduh-zemlja«* su u osnovi naoružanje bombarderskih aviona koji pomoću njih mogu tući ciljeve na zemlji sa većih daljina nego bombama obične konstrukcije.

c) *Vođeni projektili »zemlja-vazduh«* mogu biti malog dometa (do oko 50 km) ili velikog dometa koji, po nekim podacima, iznosi danas i do 400 km. Predviđa se i njihov dalji razvoj kao protivprojektilskog oružja.

d) *Vođeni projektili »vazduh-zemlja«* namenjeni su za dejstvo protiv aviona.

Pored navedenih postoje još i vođeni projektili koji se ispaljuju sa ratnih brodova ili podmornica za gađanje ciljeva na zemlji, u vazduhu, na vodi ili pod vodom, a koji se mogu svrstati u jednu od gore navedenih vrsta. Pored toga, postoje projektili za meteorološka, astronautička, kosmička i druga naučna ispitivanja ali oni ne predstavljaju borbeno sredstvo u užem smislu.

Svaki vođeni projektil ne ulazeći u detalje konstrukcije, sastoji se od tela, bojeve glave sa upaljačem, pogon-

---

³⁾ Teško je odrediti granice u podeli projektila po dometu, jer su razne zemlje usvojile različite norme. Isto tako, pojmovi »taktički«, »operativni« i »strategiski« u vezi sa dometom i namenom projektila dobijaju razna tumačenja.

ske grupe (motora), uređaja za vođenje i uređaja za upravljanje i stabilizaciju.

Konstruktivne koncepcije i spoljni oblik projektila mogu biti različiti. Tako postoje projektili koji su snabdeveni krilima kao avioni i čiji se let kao i kod aviona zasniva na aerodinamici. Ovakve projektele često nazivaju aerodinamički projektili ili bespilotni avioni za razliku od balističkih projektila koji nemaju nosećih površina (krila) već samo krilca za stabilizaciju (stabilizatore). Aerodinamički projektil može da leti samo u Zemljinom atmosferi (na visinama do 30 km) da bi kretanjem kroz vazduh dobio uzgon; stoga ima položeniju putanju. Drugi tip — balistički projektil ima strmu putanju i može da leti daleko van Zemljine atmosfere pri čemu visina koju dostiže zavisi od snage njegovih raketnih motora. Pored toga, moguće su konstrukcije koje predstavljaju kombinaciju ova dva tipa.

Izrada projektila nameće niz vrlo složenih tehničkih problema kao što je, naprimer, problem materijala. Za izradu projektila traži se materijal sposoban da izdrži vrlo visoka opterećenja i vrlo visoke temperature. Ovo se naročito odnosi na balističke projektele velikog dometa koji na padnom kraku putanje uleću velikom brzinom u Zemljinu atmosferu usled čega dolazi do jakog zagrevanja⁴). Stoga se postavlja zahtev za pronalaženje novih specijalnih legura na bazi titana, cirkonijuma ili novih nemetala sposobnih da izdrže visoka opterećenja i visoke temperature a da ujedno budu pogodni za obradu.

Razorna moć projektila zavisi od vrste i količine eksplozivnog punjenja koje može biti klasično ili nuklearno. Postignuti uspesi na smanjenju težine i obima nuklearnog punjenja omogućavaju da se gotovo svi tipovi projektila, sem onih najmanjih, osposobe za nošenje nuklearne bojeve glave. Tako, naprimer, gotovo svi projektili »zemlja-zemlja« malog dometa mogu da imaju klasičnu ili atomsku bojevu glavu, dok su svi projektili srednjeg i velikog dometa konstruisani za nošenje i termonuklearne bojeve

⁴) Naprimer, kod projektila V-2 čeonu deo se usled trenja vazduha zagrevao do temperature od oko 650°C.

glave. Po onome što se dosad može naći u literaturi, postoji manje-više ujednačeno mišljenje da su vođeni projektili »zemlja-zemlja« srednjeg i velikog dometa rentabilni jedino ako imaju hidrogensku bojevu glavu. Nuklearno punjenje, s obzirom na svoj veliki radijus dejstva, donekle ublažava greške u preciznosti vođenja projektila i pogađanja.

Na sadašnjem stepenu razvoja projektili su, opšte govoreći, vrlo komplikovane sprave. U projektilu je objedinjen pogon vrlo velike snage, složena elektronika i velika razorna moć, te u ovom smislu pretstavlja najnovija naučna dostignuća. Stoga eksploatacija projektila zahteva visoko stručno osoblje i složene uređaje. Ovo pretstavlja veliku teškoću osobito kad su u pitanju projektili za naoružanje jedinica KoV koji treba da su pokretni i da dejstvuju sa vatrenih položaja na bojištu. Jednostavnost konstrukcije i eksploatacije a da se pri tome ne umanjí pokretljivost, domet ili preciznost je problem koji do danas nije rešen na zadovoljavajući način.

Uslovi leta vođenih projektila nameću sistemima vođenja posebne, veoma složene, često protivurečne zahteve:

— da se mogu upotrebljavati u svim vremenskim uslovima, danju i noću. Ostvarenje ovog zahteva omogućava neprekidnost dejstva vođenih projektila;

— da imaju visok stepen tačnosti, koja će omogućiti ekonomičnost upotrebe vođenih projektila i njihovu efikasnost;

— da su što manje osetljivi na neprijateljsko ometanje, čime treba omogućiti visoki stepen sigurnosti vođenja i u uslovima intenzivnog elektronskog rata;

— da uređaji na projektilu budu otporni na velika naprezanja i pritiske, koje izazivaju ogromna ubrzanja i da odolevaju visokim temperaturama i temperaturnim razlikama;

— da uređaji na projektilu budu što manjih dimenzija i težina, da bi se uštedelo na veličini i težini projektila kao i na pogonskoj snazi.

Ostvarenje ovih zahteva ne postavlja se uvek jednako strogo. Za svaku vrstu vođenog projektila bira se odgo-

varajući sistem vođenja u zavisnosti od namene projektila, njegovog dometa, visine i brzine leta, karaktera objekta na koji treba da dejstvuje (sredine u kojoj se nalazi — u vazduhu, na kopnu, moru, pod morem, njegove pokretljivosti, osetljivosti, veličine mogućnosti identifikacije), vrste ubojne glave projektila, osobito radijusa razaranja i drugih činilaca.

Osnovni sistemi vođenja projektila mogu se svrstati u tri kategorije:

— sistemi vođenja projektila koji su nezavisni od uređaja van projektila;

— sistemi vođenja projektila koji su zavisni od uređaja van projektila;

— sistemi za samonavođenje projektila.

Bez obzira o kom sistemu vođenja je reč, vođenje projektila obuhvata sledeće osnovne radnje: proračun elemenata putanje, merenje veličine skretanja sa putanje u toku leta, prenos korektura u vidu »naređenja« na kormila, pokret kormila (ili skretanje mlaza) i na kraju skretanje projektila u skladu sa pokretom kormila.

Istraživanja na polju vođenja usmerena su na otklanjanje nedostataka dosadašnjih ostvarenja. Činjenica da su vođeni projektili u najviše slučajeva nosioci atomskih pa često i termonuklearnih bojnih glava nameću oštru borbu za maksimalno povećanje tačnosti vođenja. I ne samo vrsta punjenja već i značaj vremena odnosno brzina, u savremenom dinamičnom manevarskom karakteru borbenih dejstava, osobito u PVO, zahteva da se postigne što veća verovatnoća pogađanja za što kraće vreme. Svaka radnja u vođenju projektila sadrži izvesno zakašnjenje, koje je najznačajnije kod mehaničkih delova vođenja i upravljanja (pokret servouređaja, kormila i izmena pravca leta). Zakašnjenje odnosno tačnost u pokretu kormila i projektila su utoliko veća ukoliko je brzina projektila veća⁵⁾. Preciznim merenjima i ispitivanjima delovanja za-

---

⁵⁾ Projektil koji bi na maloj visini imao prečnik zaokreta 10 km, na visini od 20 km imao bi prečnik od 100 km.

kona fizike mogućno je ustanoviti veličine zakašnjenja⁶⁾. Unoseći ta predviđanja, kao ulazne elemente, u elektronski računar, mogućno je paralisati te vrste grešaka.

Na tačnost sistema vođenja projektila »zemlja-zemlja« utiče još jedan značajan element: poznavanje tačnog položaja cilja određenog po karti ili drugim merenjima. Ta teškoća se javlja i na manjim otstojanjima. Tako je, naprimer u Korejskom ratu primena sistema »Šoran« za vođene avione B-29 na malim otstojanjima (150 — 200 km) bila povezana sa velikim problemima u određivanju pozicija nepokretnih ciljeva. Preciznost određivanja pozicije cilja je naročito složena kada se dejstvuje sa kontinenta na kontinent, gde greške iznose i po nekoliko kilometara.

VOĐENI PROJEKTILI »ZEMLJA-ZEMLJA«

Ova vrsta projektila je najbrojnija i obuhvata veliki broj raznih tipova čije se startne težine⁷⁾ kreću od 450 kg pa do 100 tona. Razumljivo je da su namena i karakteristike pojedinih tipova iz celog tog niza projektila vrlo različite, pa ih je radi lakšeg razmatranja pogodno podeliti u kategorije. U literaturi je najčešća podela vođenih projektila ove vrste na dve kategorije: 1) taktički vođeni projektili, čija je osnovna namena podrška KoV, i 2) strategiski vođeni projektili, koji su prvenstveno namenjeni za uništavanje objekata vojno-ekonomskog potencijala. Posebnu kategoriju čine protivoklopni vođeni projektili.

TAKTIČKI VOĐENI PROJEKTILI

Vođeni projektili »zemlja-zemlja« u naoružanju kopnenih jedinica omogućavaju postizanje daleko većih dometa nego što je domet klasične artiljerije. Time je omo-

⁶⁾ U tom cilju, naprimer, izvršeno je nekoliko stotina probnih letova V-2.

⁷⁾ Startna težina je ukupna težina projektila pre ispaljivanja. Znatan deo težine projektila čini gorivo pa se težina nakon ispaljivanja vrlo brzo smanjuje.

gućeno da KoV svojim naoružanjem dejstvuje jednovremeno po celoj dubini borbenog poretka neprijatelja. Taktički vođeni projektili pretstavljaju dakle dopunu, produženje i upotpunjavanje dejstva artiljerije za podršku i taktičke avijacije. Ovim je ispunjen zahtev za efikasnom podrškom jedinica KoV u uslovima veoma rastresitih borbenih poredaka izazvanih primenom atomskih ubojnih sredstava.

Od ovih projektila zahteva se na prvom mestu pokretljivost, brzina otvaranja vatre i jednostavnost opsluživanja. Ovi zahtevi su u suprotnosti sa zahtevima za što većim dometom i preciznošću pogađanja, jer veći domet zahteva projektil veće težine, a preciznost pogađanja složeniji uređaj za vođenje i duže vreme za pripremu.

Kod taktičkih vođenih projektila *manjeg dometa* teži se na prvom mestu da se zadovolji zahtev pokretljivosti i brzine otvaranja vatre. Stoga su ovi projektili montirani na vozilima — kamionima, guseničarima ili tenkovima sa kojih se i vrši ispaljivanje. Domet ovih projektila iznosi do 50 km te su namenjeni za dejstvo po ciljevima na bojištu i u taktičkoj dubini, tj. po živoj sili, vatrenim sredstvima (prvenstveno atomskoj artiljeriji i vatrenim položajima atomskih projektila), utvrđenim rejonima, komandnim mestima, centrima veze, komunikaciskim čvorovima, skladištima i t.sl. Mogu imati običnu eksplozivnu ili nuklearnu bojevu glavu, a nalaze se u naoružanju divizija.

Često se radi jednostavnije i lakše eksploatacije na bojištu za ovu svrhu upotrebljavaju i nevođene rakete koje, s obzirom na relativno mali domet i nuklearno punjenje, mogu postići zadovoljavajuću preciznost pogađanja. Osnovni podaci nekih taktičkih projektila i nevođenih raketa malog dometa dati su u sledećem pregledu:*)

Taktički vođeni projektili *većeg dometa* (do 500 km) namenjeni su za dejstvo protiv ciljeva u operativnoj dubini kao što su veće koncentracije jedinica, važni komunikaciski čvorovi, aerodromi taktičke avijacije, vatreni položaji atomskih projektila i slični objekti operativnog zna-

*) Podaci uzeti iz »Vazduhoplovnotehničkih novosti«, br. 3-4/1958 i iz časopisa »Interavia«, br. 11/1958.

Zemlja	Naziv	Sistem vođenja	Dužina	Startna težina	Pogon	Domet	Montiran
SAD	Little John	Nevođena raketa	3,65 m	450 kg	Raketni motor sa čvrstim gorivom	17 km	Na prikolici
	Lacrosse	Komandno vođenje	5,8 m	—		oko 30 km	Ha kamionu od 2,5 tone
	Honest John	Hevođena raketa	8,2 m	2,72 tone	— " —	32—48 km	Na kamionu
SSSR	—	— " —	7,5 m	oko 2 tone	— " —	25—40 km	Na lakom tenku
	—	— " —	9,5 m	oko 5 tona	— " —	40—50 km	Na teškom tenku

čaja. Zbog velike startne težine imaju slabiju pokretljivost. Složenost projektila zahteva veliki broj veoma stručnog osoblja, uređaja i specijalnih vozila za opsluživanje i pripremanje usled čega je maskiranje vatrenih položaja teže a time i osetljivost projektila na vatrenom položaju veća. Priprema projektila za dejstvo je relativno duga (može da bude i do nekoliko sati) i najčešće se sastoji od sledećih etapa: projektil se dovozi na mesto za proveru (koje se nalazi na izvesnoj udaljenosti od VP) na kome se pomoću specijalnih uređaja vrši provera ispravnosti svih instalacija na projektilu; nakon izvršene provere ispravnosti, projektil se odvozi na mesto za punjenje i puni tečnim pogonskim gorivom iz automobilskih cisterni; najzad se dovozi na VP gde se postavlja na svoje postolje u vertikalni položaj za ispaljivanje i vrši još jednom provera ispravnosti. Paralelno sa ovim radnjama vrši se priprema i reglaža uređaja za vođenje (ukoliko sistem vođenja projektila to zahteva), proračun elemenata putanje i ostali radovi potrebni za uspešno vođenje projektila.

Težnje u daljem razvoju i usavršavanju ovih projektila usmerene su u pravcu ostvarenja jednostavnosti, lakšeg opsluživanja, skraćanja vremena za pripremu i otvaranje vatre i primene sistema vođenja koji se ne mogu ometati.

Taktički projektili većeg dometa redovno su osposobljeni za nošenje nuklearne bojeve glave i u armijama velikih sila predviđeni su kao korpusna i armiska borbena sredstva za podršku.

Osnovni podaci za neke tipove ovih projektila dati su u sledećoj tablici:*)

Zemlja	Naziv	Dužina	Startna težina	Pogon	Sistem vođenja	Domet
SAD	Corporal	13,7 m	5,45 tona	Raketni motor sa tečnim gorivom	Vodenje po snopu	185 km
	Redstone	21 m	20 tona		Inercijalni	320—480 km
SSSR	T—1 (M—101)	15,8 m	17,2 tona		Žiroskopski	640 km oko
	—	20 m	22 tone		Komandno vodenje	500—750 km

PROTIVOKLOPNI VOĐENI PROJEKTILI

Postoje bilo u naoružanju ili na ispitivanju kod mnogih armija — velikih i malih zemalja. Namenjeni su za uništavanje tenkova, samohodnih topova i ostalih oklopnih vozila, s tim što su precizna i imaju veću daljinu gađanja i veću probojnu snagu nego laka protivoklopna oruđa. Po nekim podacima preciznost pogađanja iznosi 80 — 90%. Pogon je redovno raketni motor sa čvrstim gorivom. Za ispaljivanje neki tipovi se postavljaju jednostavno na zemlju, neki na poseban okvir ili kutiju (koji ujedno služe i za pakovanje pri transportu), a neki na nosače koji su montirani na lako terensko vozilo. Vršeni su opiti ispaljivanja iz helikoptera i lakih aviona.

Najčešće primenjen sistem vođenja je komandno vođenje, s tim da se naređenja (električni impulsi) šalju projektilu preko žičnih provodnika koji se odmotavaju sa

*) Podaci uzeti iz »Vazduhoplovnotehničkih novosti«, br. 3-4/1958.

projektila u toku leta. Za pripremu i upravljanje dovoljan je jedan poslužilac — nišandžija.

Nišanjenje se vrši osmatrajući okom projektil u letu i cilj ili pomoću posebnog nišanskog durbina. Za sigurno pogađanje potrebna je dobra obučenost.

Domet projektila u naoružanju je oko 1,5 km dok noviji tipovi imaju povećan domet što se vidi iz sledećih osnovnih podataka nekih tipova ovih projektila:*)

Z e m l j a	Naziv	Dužina	Startna težina	D o m e t
Švajcarska	C.O.B. Cobra IV	0,86 m	10,8 kg	1500 m
Francuska	SS 10	0,86 m	15 kg	1600 m
	SS 11	1,2 m	18 kg	3,5 km

Prednosti ovih projektila su: pokretljivost, lako maskiranje i nemogućnost ometanja sistema vođenja; osnovni nedostatak — otežana upotreba na pokrivenom zemljištu, jer usled položene putanje lako dolazi do zakačinjanja i kidanje žičnih provodnika čime se vođenje prekida i dolazi do promašaja.

STRATEGISKI VOĐENI PROJEKTILI

Velike sile u svojim koncepcijama vođenja rata pričaju veliki značaj i važnost napadima iz vazduha na vojne, privredne i saobraćajne centre i ostale objekte strategiskog značaja u dubini teritorije protivnika⁶⁾. Njihova velika dubina teritorije i prostorna razdvojenost zahtevaju

*) Podaci uzeti iz »Vazduhoplovnotehničkih novosti«, br. 3-4/1958.

⁶⁾ Drugi svetski rat istakao je značaj i važnost strategiskih dejstava iz vazduha. Nosilac ovih dejstava bila je strategiska bombarderska avijacija, ali su već napadi V-1 i V-2 na Englesku nagovestili i ukazali na mogućnost da se za takva dejstva upotrebe i vođeni projektili.

za ovakva dejstva borbeno sredstvo velikog dometa a to su strategiska avijacija i strategiski vođeni projektili. Otuda i naponi velikih sila da razvijaju ove dve vrste borbenih sredstava.

Ostvarenje i izrada strategiskih vođenih projektila predstavlja vrlo složen i težak tehnički problem. Dostizanje velikih dometa zahteva pogonske motore vrlo velike snage, a pogađanje cilja na velikim daljinama i duboko u neprijateljskoj teritoriji takve sisteme vođenja kojima će se obezbediti potrebna preciznost i sigurnost u odnosu na protivmere neprijatelja. Stoga je njihov razvoj relativno spor i mada se u stranim časopisima navodi veliki broj tipova ovih projektila, mnogi od njih su još u fazi ispitivanja pa objavljene karakteristike treba uzeti sa rezervom.

Strategiski vođeni projektili se najčešće dele u dve grupe: srednjeg dometa (do 3.000 km) i velikog dometa (preko 3.000 km) koji se obično nazivaju interkontinentalni. Po konstruktivnoj koncepciji mogu biti aerodinamičkog ili balističkog tipa; predviđeni su redovno za nošenje nuklearne bojeve glave i imaju nezavisan sistem vođenja.

U donjem pregledu dati su osnovni podaci o nekim tipovima ovih projektila koji se nalaze na ispitivanju ili u seriskoj izradi*).

Zbog velike startne težine, složenosti uređaja za pripremu, proveru ispravnosti, ispaljivanje i početno vođenje strategiski vođeni projektili se mogu ispaljivati samo iz stalnih baza na zemlji. Predviđa se da bi radi obezbeđenja od dejstva neprijatelja sve instalacije baze bile smeštene pod zemljom. Postoje neki tipovi ovih projektila srednjeg dometa predviđeni za izbacivanje sa plovnih jedinica ratne mornarice.

Uspesi postignuti poslednjih godina u razvoju strategiskih projektila, naročito balističkih⁹⁾, navode mnoge pisce u vojnim i stručnim časopisima na mišljenje da je

*) Podaci uzeti iz »Vazduhoplovnotehničkih novosti«, br. 3-4/1958.

⁹⁾ Za izbacivanje Zemljinih satelita koriste se uglavnom adaptirani strategiski balistički projektili.

strategijski vođeni projektil prevazišao u svakom pogledu strategijske bombardere koji samim tim, po njihovom mišljenju, predstavljaju zastarelo borbeno sredstvo koje će uskoro iščeznuti. Drugi, nasuprot tome, smatraju da ne treba očekivati da će projektil tako brzo zameniti bombardere sa posadom.

Zemlja	Naziv projektila	Konstrukcija	Dužina	Startna težina	Pogon	Najveća brzina	Najveća visina	Domet
SAD	Jupiter	Balistički	18,3 m	18 t	Raketni	15.000 km/č	720 km	2000 km
	Snark	Aerodinamički	22,6 m	do 7,2 t	Mlazni motor	1000 km/č	do 23 km	8000 km
	Atlas	Balistički	30 m	100 t	2-stepeni raketni	24.000 km/č	1500 km	9000 km
SSSR	T-2	—	27,8 m	55 t	—	8400 km/č	446 km	3000 km
	T-3A	—	34,1 m	83 t	3-stepeni raketni	25.900 km/č	1550 km	do 10.000 km

Prednost balističkog projektila nad bombarderom je nesumnjivo u njegovoj ogromnoj brzini leta. Usled toga se odbrana od projektila može postići samo posrednim putem — uništavanjem baza za izbacivanje projektila i pasivnim merama zaštite. Međutim, tačnost i sigurnost vođenja i pogađanja cilja na velikim daljinama nisu, po svemu sudeći, još dostigle potreban stepen. Ako, pored toga, tačne koordinate cilja nisu poznate, već samo približno mesto nalaženja, onda dolazi uopšte u pitanje mogućnost upotrebe projektila. Obratno, bombarder mora da se bori sa neprijateljskom PVO i da se probija do cilja ali na njemu se nalazi posada koja je u stanju da donese potrebne odluke i postupa prema nastaloj situaciji. Ne ulazeći u dalju analizu ovog pitanja, može se smatrati da je na sadašnjem stepenu razvoja projektila, bombarder još nepohodan i da će se svako od ovih sredstava upotrebiti za one ciljeve ili u onoj situaciji gde njegove prednosti mogu

najviše doći do izražaja. Ovo se potvrđuje i činjenicom da velike sile uporedo sa radom na daljem razvoju projektila intenzivno rade i na daljem razvoju strategiskog bombardera koji, svakako, nije još dostigao svoju gornju granicu.

VODENI PROJEKTILI »VAZDUH-ZEMLJA«

U nastojanja za razvoj borbenih mogućnosti bombardera spada i njihovo naoružanje vođenim projektilima »vazduh-zemlja«. U odnosu na bombe obične konstrukcije ovi projektili omogućavaju bombarderu da postigne veću preciznost pogađanja i da bombarduje sa veće daljine tako da izbegne PVO objekta na koji napada. Ustvari, to je kombinacija bombardera i vođenog projektila »vazduh-zemlja« kojim se bitno smanjuje osnovni nedostatak bombardera, tj. njegova osetljivost na PVO.

VODENI PROJEKTILI »ZEMLJA-VAZDUH«

Drugi svetski rat protekao je u znaku nadmoćnosti lovca nad bombarderom. Klasična PAA, upotrebljena za odbranu pojedinih objekata, s obzirom na brzine i plafon leta bombardera, kao i vatrenu moć bombarderskog naoružanja, uspešno je odolevala bombarderima, nanosila im gubitke i zajedno sa lovcima-presretačima bila u stanju da izvrši osnovne zadatke PVO.

Posleratni razvoj avijacije i nuklearnog naoružanja poremetio je odnos bombardera, s jedne, i lovca-presretača i PAA, s druge strane. Reaktivni motori velike snage omogućili su bombarderima takvo povećanje brzine, da je lovac-presretač s obzirom na odnos kakav je bio u Drugom svetskom ratu relativno zaostao, kako u pogledu brzine, tako i plafona leta. Savremeni bombarderi dostižu visine leta od 15 km i brzine od 1.000 i više kilometara na čas.

Dosada ostvareni vođeni projektili »zemlja-vazduh« mogu se podeliti na projekte malog i velikog dometa.

Podaci o nekim ostvarenim projektilima »zemlja-vazduh« malog dometa vide se u sledećoj tablici*):

Zemlja	Naziv	Domet	Plafon	Brzina	Startna težina	Pogon	Vođenje	Bojeva glava
SAD	Nike Ajax	do 40 km	20 km	2,28 Ma	500 kg	Raketa sa čvrstim gorivom	Po snopu	Klasična
Velika Britanija	Thunderbird	do 75 km	20 km	4300 km/č	900 kg	—	Poluaktivno samonavođenje	—
Francuska	Parca	20 km	25 km	1,7 Ma	1000 kg	Raketa sa tečnim gorivom	Po snopu, blizinski upaljač	—
Švajcarska	Oerlikon	20 km	20 km	2,4 Ma	362 kg	—	—	—
SSSR	T-6	40 km	22 km	2600 km/č	1800 kg	Raketa sa čvrstim gorivom	Po snopu	—
SSSR	M-2	60 km	od 25 km	2500 km/č	1800 kg	—	Radar i infracrven.	—

Ovakve osobine vođenih projektila »zemlja-vazduh« malog dometa odgovaraju potrebama PVO pojedinih objekata ili grupe bliskih objekata od napada sa srednjih i velikih visina bombardera i vođenih projektila čije brzine ne prelaze 1,5 — 2 Maha. Za odbranu sa malih visina (ispod 2.000 m) ovi projektili zasada nisu efikasni¹⁰⁾. Prema tome, projektili malog dometa zamenjuju klasičnu SPAA i VPAA i u izvesnoj meri lovce malog radijusa dejstva.

Vođeni projektili »zemlja-vazduh« velikog dometa ostvareni su dosada u malom broju i nalaze se većinom još

*) Podaci uzeti iz »Vazduhoplovnotehničkih novosti«, br. 3—4, 1958.

¹⁰⁾ Radi se na ispitivanju i uvođenju projektila Z-V za PVO sa malih visina. Prema nekim podacima SAD su na putu uspešnog ostvarenja projektila »Hawk« koji navodno dejstvuju i na visini oko 1.000 m.

u fazi ispitivanja. Evo nekih poznatih podataka o projektilima Z-V velikog dometa:

Zemlja	Naziv	Domet	Plafon	Brzina	Startna težina	Pogon	Vodenje	Bojeva glava
SAD	Nike Hercules	120 km	Preko 20 km	3,3 Ma	oko 2,25 t	Rakete sa čvrstim gorivom	Sistem vodenja po snopu	Klasična i atomska
SAD	Bomarc	320-480 km	Preko 18 km	320 km/č	6,8 t	Statoreaktor i raketa sa tečnim gorivom	Radarsko sa aktivnim samonavodjenjem	—

Projektili »zemlja-vazduh« velikog dometa, po svojim osobinama sposobni su za izvršavanje zadataka u PVO širokih zona. Veliki domet omogućava im koncentraciju u vazduhu sa široke prostorije rasporeda vatrenih položaja.

Da bismo uočili prednosti i nedostatke vođenih projektila »zemlja-vazduh« (osobito onih velikog dometa) u odnosu na lovce-presretače, izvršićemo njihovo upoređenje:

— Lovac-presretač zahteva za poletanje relativno dugačke i čvrste PSS (poletno-sletne staze), koje su skupe, sporo se grade i veoma su osetljive na dejstvo iz vazduha. Projektil poleće sa tačke. Instalacije za izbacivanje su relativno jednostavne, jevtine i vrlo malo osetljive. Time je obezbeđena takođe i velika pokretljivost i relativna nezavisnost od konfiguracije zemljišta.

— Lovcem-presretačem upravlja pilot, koji opterećuje avion svojom težinom i opremom za vlastitu sigurnost. Pored toga fiziološke osobine čoveka ograničavaju manevarska svojstva aviona. Projektil, oslobođen tih ograničenja, može dostići bolje letačke sposobnosti u pogledu brzine, plafona i naročito manevarskih osobina (radijusa zao-kreta), jer su granice njegovog naprezanja određene kvalitetom konstrukcije a ne sposobnostima pilota. U tom smislu perspektive razvoja projektila su daleko povoljnije.

— Projektil postiže veću brzinu stupanja u dejstvo, jer brže poleće, brže se penje i ima veće horizontalne brzine.

— Lovac-presretač može uspešno da dejstvuje na svim visinama do svoga plafona. Projektili, bar zasada, nisu savladali probleme dejstva na malim visinama.

— Projektil je osetljiviji od aviona na elektronsko ometanje. Ako je ometanje uspešno, borbena vrednost projektila ravna je nuli. Pilotirani presretač je u stanju da i u takvoj situaciji dejstvuje, mada sa smanjenim mogućnostima.

— Lovac-presretač upotrebljava se za više borbenih zadataka, dok vođeni projektil, prema sadašnjem stanju, dejstvuje samo jedanput. Ovakvo ograničenje je osobito nerentabilno za projekte velikog dometa, koji su ustvari bespilotni avioni, koji lete samo jedanput i sa celokupnom, komplikovanom i skupocenom opremom propadaju.

— Projektili »zemlja-vazduh« nisu dovoljno efikasni, niti je njihova upotreba rentabilna protiv lakih aviona — lovaca — bombardera — koji koriste niski let i dejstvuju u malim grupama. Protiv ovakvih ciljeva pilotirani lovac-presretač i klasična PAA su još i danas najefikasniji.

Prema tome, vođeni projektili »zemlja-vazduh« nalaze, zasada, najveću primenu u sklopu teritorijalne PVO za borbu protiv bombardera, dok lovci-presretači sa klasičnom PAA pretežno u PVO na bojištu, osobito protiv niskoletećih aviona.

Nijedno dosada ostvareno borbeno sredstvo PVO nije u stanju da se efikasno suprotstavi balističkim vođenim projektilima »zemlja-zemlja«, jer znatno zaostaju u pogledu brzine i visine leta. Ulažu se veliki napori da se ova inferiornost PVO u odnosu na sredstva napada otkloni. U tom cilju preduzimaju se istraživanja za ostvarenje protiv-projektilskog borbenog sredstva: da se poveća daljina i visina otkrivanja ciljeva u prostoru i da se stvori vođeni projektil ogromne brzine i visine leta sa nuklearnom bojevom glavom, koji bi razarao balistički projektil na velikim visinama i daljinama od branjene prostorije.

VOĐENI PROJEKTILI »VAZDUH-VAZDUH«

Sadašnje vreme može se okarakterisati kao prelazni period od aviona sa posadom kao vođenim projektilima, pri čemu se, zasada, ova dva borbena sredstva uzajamno dopunjuju. Najočigledniji primeri takve dopune ogledaju se u kombinaciji aviona i vođenih projektila i to u dve varijante: avion sa vođenim projektilom »vazduh-zemlja«, o kojem je govoreno ranije, i avion sa vođenim projektilom »vazduh-vazduh«.

Osnovni podaci o ostvarenim projektilima »vazduh-vazduh« daju se u sledećem pregledu*):

Zemlja	Naziv	Domet	Brzina	Pogon	Sistem vođenja	Težina	Bojeva glava
SAD	Genie	5,5 km	—	Raketni sa čvrstim gorivom	—	450 kg	Atomska
SAD	Falcon	10 km	3 Ma	— " —	Radarsko samonavodjenje i infracr.	50 kg	Klasična
Velika Britanija	Firestreak	11 km	2,5-3 Ma	— " —	Pasivno samonavodjenje infracr.	136 kg	Klasična
Francuska	Matra	8 km	2 Ma	— " —	Optičko samonavodjenje	170 kg	Klasična
SSSR	M-100 A	5,5 km	2800 km/č	— " —	Pasivno infracr.	?	—

Poznato je da pilotirani lovac-presretač pri napadu na ciljeve u vazduhu klasičnim topovskim i mitraljeskim naoružanjem mora da priđe cilju na malo otstojanje, koje uslovljava ograničeni domet njegovog streljačkog naoružanja. Dejstvo sa malih otstojanja ima kao negativnu po-

* Podaci uzeti iz »Vazduhoplovnotehničkih novosti«, br. 3-4/1958.

sledicu izlaganje lovca odbranbenoj vatri bombardera i zahteva veoma oštre evolucije. Dok je avion sposoban da izdrži daleko veća naprezanja i ubrzanja, ljudske mogućnosti pilota su ograničene, što na kraju ograničava manevar napada a time smanjuje izgleda na uspeh. Lovac-presretač naoružan projektilom »vazduh-vazduh« oslobodjen je obeju posledica, jer se izbacivanje projektila vrši na većem otstojanju (od nekoliko hiljada metara). Na taj način manevar napada lovca ne zahteva oštre evolucije, a što je osobito značajno na velikim visinama, niti se izlaže odbranbenoj vatri bombardera. Veća razorna moć i verovatnoća pogađanja vođenog projektila povećava efikasnost lovca, osobito ako projektil ima atomsku glavu. Vreme napada lovaca je kraće, što je značajno za PVO teritorije male zemlje i periferiskih oblasti.

*

Razvoj vođenih projektila usko je povezan sa zahtevima savremenog atomskog rata. Nuklearna ubojna sredstva nalaze u vođenom projektilu odgovarajuće prenosno sredstvo, koje omogućava savlađivanje velikih prostranstava i dejstvo po bilo kojoj tački zemlje.

Vođeni projektil je jedan od rezultata visokog stepena razvoja nauke i tehnike, u prvom redu elektronike, pogona i tehnologije materijala. Razvoj vođenih projektila je danas u svojoj početnoj fazi i treba očekivati njegovo dalje usavršavanje u pogledu efikasnosti i ekonomičnosti upotrebe.

Vođeni projektili našli su svoju primenu u svim vidovima oružanih snaga zemalja koje njima raspoložu, ali nisu isključili upotrebu klasičnog naoružanja. Naprotiv, klasično naoružanje ima svoje mesto i ulogu u svim savremenim armijama, ono se dalje razvija i usavršava u cilju postizanja što veće vatrene moći.

(Članak je uzet iz »Vojnog dela« br. 3/59)

Poručnik bojnog broda TIHO VILOVIĆ

ISKUSTVA I POUKE IZ NOR NA MORU

Od svršetka NOR na moru deli nas relativno kratak vremenski period, karakterističan naglim razvojem ratne mornarice. Izgrađen je veliki broj ratnih brodova, opremljenih savremenim tehničkim sredstvima. Škola i flota dale su veliki broj novog kadra, ulažući ogroman napor za njegovo osposobljavanje i pripremanje za odbranu pomorskih granica i zaštitu našeg mora.

Radeći i sam na ovom zadatku u školi i na floti, sukobljavao sam se često s teškoćama, kako prilagoditi pojedine opšte taktičke postavke, organizacisku formu, planove i programe obuke na naše konkretne uslove. Moram naglasiti, da sam često nalazio dobrih rešenja za mnoge probleme koristeći se stečenim iskustvom iz NOR na moru.

Možda će nekima ovo biti pomalo čudnovato, s obzirom na činjenicu, da se iskustvo NOR na moru često smatra manje značajnim za savremenu mornaricu, te su mnogi skloni da traže rešenja radije u iskustvima stranih mornarica nego u vlastitim. Ponekad, i samo u određenim slučajevima, ovakova gledišta mogu imati i svoje opravdanje. Istina, NOB na moru nije nam mogla pružiti dovoljno svestrane materijale potrebne za školovanje i izučavanje u današnjim uslovima, s obzirom na ograničena sredstva kojima je raspolagala mornarica NOVJ, ali pored toga, kroz NOB na moru stečena su mnoga dragocena isku-

stva, koja treba da postanu svojina mlađih mornaričkih kadrova.

Nepobitna je činjenica, da su vlastita ratna iskustva jedne mornarice, pa bila ona naoko i malena, najbolja i najvrednija, jer se temelje na nizu specifičnih elemenata, koji odgovaraju životnoj stvarnosti dotične mornarice, dok ona s druge strane, mogu biti sasvim tuđa, nedostupna i neshvatljiva drugim mornaricama te kao takva ne mogu ni naći mesta u njihovim studijama. Bazirajući se odveć na tuđim iskustvima, izlažemo se opasnosti da ne sagleđamo dovoljno našu stvarnost, naše operativne potrebe, materijalne mogućnosti, uslove vojišta i karakterne osobine našeg čoveka te da kod traženja rešenja pođemo putem koji nas udaljava od te stvarnosti.

Nedovoljno poznavanje života i rada mornarice NOVJ neke drugove navodi na pomisao, da nema dovoljno razloga za izučavanje naših iskustava, jer su ona naročito u taktičkom pogledu, polazeći sa stanovišta današnjih sredstava, slaba i neprimenjiva. Ovakovom gledanju doprinosi činjenica da je do sada relativno malo pisano o NOB-i na moru baš u cilju podvlačenja stečenih iskustava i iznalaženja mogućnosti za njihovu primenu u savremenim uslovima. Moja je namera, da ovim člankom obuhvatim neke momente iz života i rada flotile naoružanih brodova IV POS-a (Pomorski obalski sektor), bacajući težište izlaganja na ona pitanja, koja bi mogla naći mesta za razmatranje i primenu u savremenim našim uslovima.

Iako članak neće biti popraćen datumima i statističkim podacima, poslužiće ipak mnogima da se bolje upoznaju sa stvarnim stanjem života i rada ove flotile. Materijal se temelji na ličnom sećanju, uspomenama i iskustvu, jer sam i sam bio komandant jednog od naoružanih brodova navedene flotile.

OSNOVICA USPEHA

Kad se danas govori o naoružanim brodovima iz NOB-e na moru, obično se oni prikazuju kao ribarski brodovi slabih svojstava, slabog naoružanja i male borbene vrednosti, a njihove posade kao ljudi visokog morala i

političke svesti koji su, zahvaljujući isključivo tome, uspeli da vrlo dobro reše sve postavljene zadatke. Obično se govori o neškolovanim mornarima i ribarima, ali starim i iskusnim pomorcima koji su zalaganjem i odvažnošću uspeli nadoknaditi sve šupljine u obrazovanju i stručnoj spremi.

Ovakva gledišta mogu biti samo delomično tačna. Istina, posade naoružanih brodova sadržavale su izvestan broj starih iskusnijih pomoraca, ali je dobar deo bio sastavljen baš iz mlađih drugova — SKOJ-evaca, koji pre stupanja u NOB-u nisu imali naročitih veza s brodom i životom na njemu. Međutim, potrebno je naglasiti da su većinom bili primorci te su relativno brzo i lako ovladali pomoračkom veštinom.

Naoružani brodovi bili su ribarski brodovi, predešeni tunolovci i motorni jedrenjaci relativno male brzine i forme koja nije odgovarala zahtevima ratnog broda, ali nedostatke u brzini i formi broda oni su uspešno kompenzirali nizom drugih pozitivnih svojstava. Ovo im je omogućilo da se suprostave i modernim ratnim brodovima, kao što su bili nemački TČ, MTP i drugi. Nisu uzaludno ustaška i nemačka štampa i poverljiva uputstva skrećala pažnju na opasnost od »Partizanskih gusara« na moru i davala instrukcije, kako treba izbegavati kontakt s njima.

U čemu se ogledavala snaga naoružanog broda? U prvom redu u jakoj vatrenoj moći. Prosečno naoružanje jednog NB sačinjavala su sledeća oružja: 1—2 topa 40 mm; 3—4 PAT 20 mm; 2—3 dvocevna PAM 12,7 mm; 2—4 mitraljeza 8 mm; veći broj automata, pušaka i ručnih bombi. Naprimer: NB-3 »Jadran« mogao je jednovremeno otvoriti vatru na isti cilj iz sledećih oružja: 1×40 mm PK, 3×20 mm PAT, 6×12,7 PAM, 3×8 mm mitraljez; ako se uzme u obzir da je dužina broda bila nešto malo preko 20 metara odmah se može uočiti ogromna gustina vatre (14 cevi). U isto vreme nemački obalni TČ imali su 1—3 topa 20 mm.

Art. naoružanje broda omogućavalo je naoružanom brodu uspešno odbijanje vazdušnih napada. U toku 1944 godine NB-3 »Jadran« a i ostali bili su izloženi često di-

rektnim vazдушnim napadima grupa od 2—3 aviona u luci i na maršu (Meseršmit, Spitfajer, Maki, Roda). Naoružani brodovi su praktički uvek uspešno odbijali napade, a bilo je slučajeva i direktnog rušenja aviona.

V e l i k a o t p o r n o s t b r o d a. Drvena konstrukcija naoružanih brodova, osobito tunolovaca, bila je veoma jaka i otporna na dejstvo zrna manjeg kalibra. Pogoci kalibra 40 mm o trup broda nisu predstavljali naročitih opasnosti, iako su bili u neposrednoj blizini vodene linije, a mogli su se relativno lako začepljivati. Ovo najbolje ilustruje slučaj NB-8, koji je dobio 5 pogodaka iz 40 mm oružja u visini vodene linije te se uspešno održao i sprečio jači prodor vode.

Komandni most i delovi oružja nalazili su se u zaklonima pravljenim iz kombinacije drva, peska (šljunka) i železnih ploča, tako da direktan pogodak pušcanog ili mitraljeskog zrna u ovakav zaklon nije bio opasan za posadu, a zaklon je uspešno odolevao i dejstvu razornih 20 mm zrna. (Sličan, samo bolje usavršen sistem zaštite primenjivali su i Nemci sa svojim naoružanim brodovima i artiljeriskim penišama). Ustvari naoružani brodovi predstavljali su u izvesnom smislu ploveće bunkere.

I z d r ž l j i v o s t n a m o r u. Ni najslabije vreme nije moglo sprečiti izvršenje zadatka naoružanim brodovima, kao što su bili NB-3 i 8 (tunolovci), a i ostali naoružani brodovi (koče) vrlo dobro su se držali na moru. Bilo je više slučajeva, da engleski MGB nisu zbog nevremena mogli izvršiti zadatak već su stajali u luci, dok su po istom vremenu naši naoružani brodovi uspešno održavali vezu. Potrebno je napomenuti, da je flotila NB IV POS-a dejstvovala oslanjajući se na bazu Vis, koja je u zimskim i proletnim mesecima izložena veoma čestim nevremenima; međutim sve veze su skoro redovno održavane. Sećam se iz svoje prakse da sam se samo jednom vratio sa zadatka neobavljena posla, jer se veza zbog nevremena nije mogla prebaciti sa kopna na otok Drvenik, gde smo je trebali prihvatiti.

I z v e Ź b a n o s t p o s a d e. Iako je većina posade i komandnog kadra naoružanih brodova bila bez specijalnih vojnih škola, potrebnih za vođenje rata na moru, treba

naglasiti, da su posade NB bili »majstori svoga oružja«. Ovo treba zahvaliti u prvom redu intenzivnoj i dobro organizovanoj obuci i sposobnosti našeg kadra da se brzo saživi sa situacijom i usvoji potrebna znanja. Rešavanjem zadataka sticala su se iskustva, usavršavao metod obuke, stvarala taktika i pravila službe, onda nepisana, ali zato živa u svakodnevnom radu. Treba naglasiti da najveći deo posada nije ni poznavao značenje i smisao reči »taktika«, u školskom smislu, ali zato znali su, i to veoma dobro, kako treba napadati, i braniti se i što poduzeti da se izvrši zadatak. Pojedini drugovi na naoružanim brodovima pripadnici bivše ratne mornarice, raspolagali su stanovitim znanjem te su ga koristili do maksimuma i primenjivali specifičnim uslovima, pod kojima je živela i dejstvovala flotila.

Obuka posade vršena je sistematski danju i noću, kad god je to vreme dozvoljavalo. Svaki komandant naoružanog broda težio je da mu sva posada bude osposobljena za rukovanje oružjem i pogonskim uređajima broda. Od obuke nisu izuzimani ni komandanti ni komesari. Oni su uporedo s posadom vežbali oružjem i takmičili se u brzini sastavljanja, rastavljanja, punjenja i nišanjenja. Vršene su specijalne vožnje za obuku posada u gađanju. Svaki član posade znao je zavezanih očiju rastaviti i sastaviti svako oruđe na brodu.

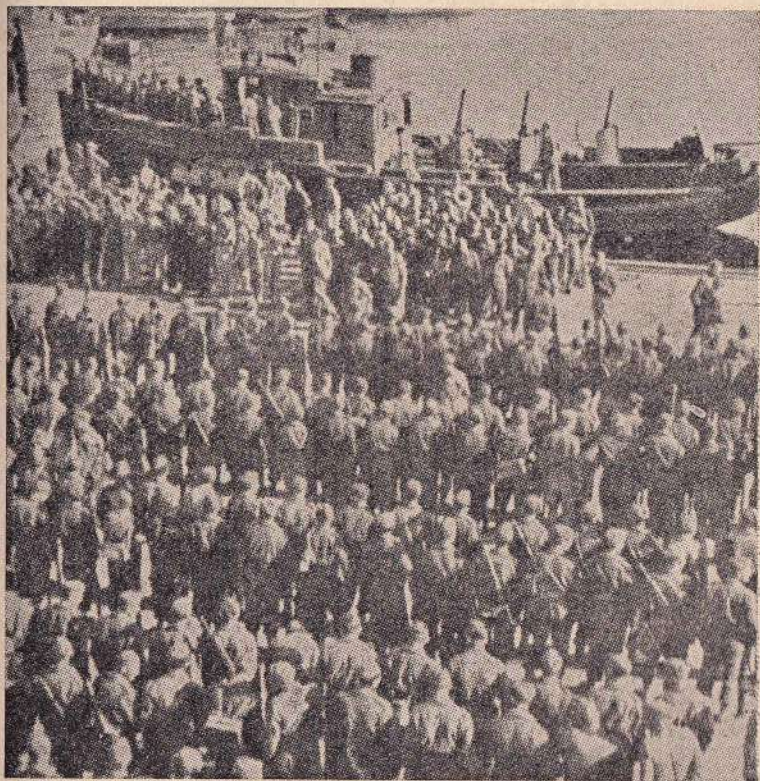
Nije ispuštena iz vida obuka u signalizaciji, pružanju prve pomoći, raspoznavanju silueta brodova i aviona. Svako iskustvo i prednost u radu pojedinaca korištena je te bi ubrzo postala svojina celokupne posade.

S posadom je održavana nastava i iz brodske borbene organizacije, iako možda pojam organizacije nije tada bio shvaćen u današnjem smislu. Izrađen je jednostavan borbena raspored, zvan »brodska rola«, iz kojeg se tačno videla uloga i zadatak svakog člana posade u borbi. Kasnije je ona dopunjavana i drugim rasporedima (vez, čišćenje). Uvedena je pištaljka kao sredstvo komandovanja, uvežbavani su opšti pokreti (krcanje, iskrcavanje materijala, borba za otpornost itd.). Telesnom vaspitanju posvećena je naročita pažnja. Kad god su to prilike dozvoljavale, po-

sade su igrale odbojku, vaterpolo, takmičile se u trčanju, rvanju, plivanju i ostalom. Cilj ove obuke bio je održavanje kondicije i izdržljivosti posade. Zbog izvršenja zadataka posade NB znale su po više dana veoma malo spavati, tući se s morem i neprijateljem, a da se to ne odrazi na njihovo fizičko stanje.

Izoštrenost u osmatranju mora i vazduha bila je naročito razvijena. Može se reći, da je većina posada i komandnog kadra ovladala oštrinom vida »mačke«, što je

Naoružani brod pre otplovljenja

bila posledica isključivog izvršavanja zadataka noću. Specijalna pažnja posvećena je obučavanju navigacije i poznavanju silueta obale i otoka. Crtanje profila i orijentacija pomoću njih omogućavala je većini komandanata, da se noću bez svetionika, dobro kompenziranih kompasa i tačnih satova neverovatno dobro snalaze u pronalaženju malih uvala i uvalica, gde je održavana veza. Održavanje kursa pomoću poznavanja smera vetra i valova bila je, takoreći, stalna praksa kod vožnje noću na otvorenom moru i dužim relacijama. Često je korištena i severnjača kao orijentir za proveru kursa. Naprimer: na relaciji Vis — Blitvenica, jugo u krmu ili pramac; Vis — Maslinica, severnjača u pramac ili po krmi itd. Podaci su prethodno snimani sa karte.

Hrabrost i moralno-politički kvaliteti posade NB u svakom slučaju bili su garantija uspeha i izvršenja zadatka. Međutim, pogrešno bi bilo ne uočiti i pravilno oceniti napore i organizovani rad na osposobljavanju posade u stručnom, pomoračkom i taktičkom pogledu, koji je veoma mnogo doprineo opštem uspehu.

Veliku ulogu u ovome odigrale su naše partiske organizacije, koje su postavljale konkretne zadatke stručno sposobnijim drugovima i članovima Partije za pružanje pomoći i osposobljenju ostalih.

Kvalitet NB i njihovih posada došao je do punog izražaja u borbenim kontaktima. Najbolji primer za to može da posluži uspješni ishod borbe između NB-8 i 4 nemačke motorne torpiljarke, pogotovo kad se uzme u obzir, da je neprijatelj bio do zadnjeg trenutka smatran za saveznika te se zbog toga nije na njega pravovremeno otvorila vatra.

ŽIVOT POSADE

Napomenuo bih nekoliko reči o faktorima, veoma značajnim u radu flotile NB, a to su kolektivni život, drugarstvo i disciplina. Iako pod veoma teškim operativnim uslovima, preopterećeni zadacima, čestim i dugim vožnjama (jednom je NB-3 »Jadran« 24 noći bio uzastopno na zadatku), popunama zaliha, municije itd. posade NB našle

su uvek vremena za uređivanje i održavanje broda i oružja, za kulturno-zabavni rad, veselje, pesmu i razonodu.

Čišćenje i održavanje oružja bila je zajednička brigasve posade, a posebno nišandžija. Municiju, redenike i okvire održavali su pomoćnici nišandžija. Za motorni prostor i gorivo bio je odgovoran prvi motorista, a pomoćnik komandanta vodio je nadzor nad celim brodom. Veliko čišćenje broda vršila je celokupna posada uključujući komandanta i komesara. Ono je vršeno jedanput sedmično, a i posle svakog izvršenog zadatka (prenos materijala i sl.). Za brodsku ishranu starali su se ekonom i kuvar. Ovde je potrebno napomenuti, da je ishrana pretstavljala jedan od prilično teških problema. Međutim, i pored nedovoljnih količina, posade NB otkidale su od svog dela, da bi mogli nahraniti ljudstvo zbega i ranjenike. Narod susednih otoka sa kojima je održavana veza, iako sam u teškoj situaciji u pogledu ishrane, nalazio je mogućnosti da posadama naoružanih brodova pomogne. Tako napr. brodovi su primali grožđe, ulje, vino itd. što je još više zbližavalo posadu i narod.

U okviru flotile NB radila je kulturno-umetnička grupa, koja je održavala priredbe na brodovima (skečeve, recitacije, pesme itd.). Međusobno posećivanje posada, drugarske šale, zajednička pesma pre odlaska na zadatak bili su elementi nerazdvojno vezani za rad i uspehe. Drugarstvo među posadama bilo je na visini. »Jedan za sve — svi za jednoga« bila je parola, koja je davala sigurnost i mobilisala sve mornare naoružanih brodova.

Međutim, ne treba shvatiti da i kod posada NB nije ponekad bilo stanovitih slabosti. One su postojale, samo što ih je partiska organizacija pravovremeno uočavala, te se protiv njih vodila organizovana borba. Jedan od takvih problema bio je odnos između starijih po godinama, koji su zadržali izvesna zastarela shvaćanja i navike, i mlađih drugova, ponekad još nedovoljno ozbiljnih. Ovo je lako shvatiti, ako se uzme u obzir, da je na brodovima bilo omladinaca od 16 godina i drugova do 50-te godine. Brodski kolektiv uspešno se suprotstavljao pojedinim nezdravim istupima i vaspitno delovao na pojedince.

Komandant i komesar, mitraljezac i motorist, svi su jednakim elanom i zalaganjem radili i ulagali svoje znanje za uspeh svake akcije. Drugarski odnos, svesna disciplina, požrtvovan rad i besprekorno izvršenje naređenja, uz opasnost vlastitog života, posade i broda, davali su garanciju višem rukovodstvu, da će svaki zadatak biti izvršen, ako su za to postojali i najmanji uslovi. Besprekorna disciplina kod izvršenja zadatka proizlazila je iz saznanja posade o apsolutnoj potrebi izvršenja postavljenog zadatka, iz mržnje prema neprijatelju i ljubavi prema svom narodu. Baš zbog toga smatram da je neumesno danas upotrebljavati reč »partizanština«, da se njome okarakterišu pojave nediscipline, nepravilnog odnosa, slabe organizacije itd.

IZVRŠAVANJE ZADATAKA

Rešavajući raznovrsne zadatke u flotili naoružanih brodova sticana su mnoga iskustva i oformljena načela za dejstvo, koja su odgovarala njihovim mogućnostima i obezbeđivala izvršenje zadatka. Ova su načela našla svoje mesto i u pojedinim pismenim dokumentima pretpostavljenih komandi. Analizirajući odredbe postojećih PBS, OTPS i drugih borbenih dokumenata ratne službe broda, uverićemo se da se u mnogome podudaraju s načelima i merama na naoružanim brodovima mornarice NOVJ, što se može videti na nekim primerima iz daljnjeg izlaganja.

B o r a v a k u l u c i. Svaki NB u luci morao je uvek imati dežurnog osmatrača vazduha i dežurnog PA oružja. Sva ostala oružja bila su uvek napunjena i spremna za dejstvo. Čišćenje i rastavljanje oružja vršeno je pojedinačno. Svaki avion, koji nadleće brod, smatran je neprijateljskim i na njega je otvarana vatra.

Motori su uvek bili pripremljeni za pogon, kako bi u slučaju opasnosti iz vazduha brod mogao po potrebi otploviti. Tako, naprimer, za vreme noćnog napada na Vis 1944 godine NB-3 »Jadran« bio je u stanju da otplovi 2 minute posle nego što su uočene svetleće bombe i da odmah otvori vatru.

Gorivo i municija popunjavani su odmah po doplovljenju sa zadatka. Na brodu je uvek moralo biti toliko posade, da se sva oružja mogu zaposesti.

Otplovljenje. Pre otplovljenja i otiskivanja od obale niko od posade, sem komandanta i komesara, nije smeo saznati za zadatak. Po otplovljenju komandant broda upoznao bi posadu sa zadatkom, podvukao i obrazložio posebno važne momente. Mesto održavanja veze smatralo se tajnom prvog stepena.

Kod otplovljenja iz baze vršena je uvek proba artiljeriskog oružja ispaljivanjem kratkih rafala. Od otplovljenja pa do uplovljenja noću, na palubi bilo je zabranjeno pušenje, a brod je bio potpuno zamračen.

Prispravnost na maršu. Bez obzira na dužinu marša svi topovi bili su uvek zaposednuti i okrenuti u odgovarajućem sektoru osmatranja. U toku marša komandant, komesar i pomoćnik komandanta obilazili su često posade na oružjima i proveravali njihovu budnost i način vršenja službe.

»Brod na borbu« bila je komanda za dovođenje broda u pripravnost broj 1. Ova komanda izdavana je dovikom i prenosila se brodom. »Brod na borbu« naređuje se uočavanjem bilo kakvog sumnjivog objekta, aviona ili znaka, ili dolaskom u blizinu neprijateljske obale. Na komandu »brod na borbu« sva posada zauzima svoja borbena mesta i okreće oružja prema naređenoj strani. Zaposedanje borbenih mesta vršilo se veoma brzo, jer se slobodna posada odmarala pored oružja.

Susret na moru. Naoružani brod morao je legitimisati svaki uočeni plovni objekat, kad postoji i najmanja sumnja da se radi o vlastitom, ali tek pošto usmeri na njega svoja oružja. U slučaju nepravilnog odgovora ili neodazivanja, trebalo je otvoriti vatru. Treba napomenuti, da se ovog načela bilo vrlo teško pridržavati, naročito zbog kretanja savezničkih brodova, koji nisu bili uvek skloni da odgovaraju na signale. Ovo je komandante naoružanih brodova dovodilo u tešku situaciju, jer su po siluetama često raspoznavali saveznički brod i zbog toga nisu otvarali vatru, a s druge strane uvek je postojala izvesna

sumnja da se radi o neprijatelju koji čeka pogodan trenutak za napad.

Iako se ovom pitanju posvećivalo dosta pažnje i ukazivalo saveznicima, ipak je došlo do nekoliko neprijatnih vatrenih dodira između naših naoružanih brodova i savezničkih brodova koji su imali kao rezultat štete na obe strane.

Održavanje »veze«. Veza između otoka Visa i okupirane teritorije održavala se većinom pojedinačnim NB u cilju prebacivanja zbeга, ranjenika, kurira, dotura hrane, municije i oružja i tome slično. Prilaženje mestu veze na neprijateljskoj obali, vršilo se uvek laganom vožnjom, da se bukom motora ne bi odala prisutnost broda. U tu svrhu ugrađeni su posebni prigušnici na ispušnim cevima. Na brodu je za vreme približavanja obali sva posada bila na borbenim mestima. Neposredno prilaženje obali usledilo bi tek pošto se izmene ugovoreni signali sa kopnom. Vez uz obalu vršio se najpotrebnijim ljudstvom, a svi ostali nalazili su se na oružjima, kao kod otplovljenja ili udaljavanja od obale. Za čitavo vreme trajanja akcije vladala je potpuna tišina, a najpotrebniji saobraćaj vršen je šapatom.

Kad je veza održavana u uvalicama, sasvim pored neprijateljske komunikacije, posebni osmatrač imao je zadatak da motri i osluškuje na ulazu u uvalu. Na ovaj način nekoliko puta uspešno su otkriveni neprijateljski ratni brodovi i zadržano otplovljenje do njihova udaljavanja s ciljem da se izbegne susret i kompromitovanje mesta veze.

Boravak na nezaštićenom sidrištu. Boravak preko dana na teritoriju van otoka Visa zahtevao je posebne mere obezbeđenja. Zbog opasnosti napada iz vazduha kao i mogućnosti iznenađenja sa kopna na podešnim kotama oko uvale, u kojoj je NB bio vezan, postavljeni su brodski osmatrači s PA mitraljezima i puškomitraljezima. Oni su imali zadatak otkrivanja aviona, osmatranja kretanja na kopnu i moru i javljanja brodu. Veza je održavana ugovorenim dovikom, a kod pojave aviona ispaljivanjem rafala. Ovo je bila naročito korisna metoda za odbranu od napada »Rode«, koja bi pritajila motor te

se iznenadno i bez šuma pojavljivala nad brodom bacajući bombe. Do uvođenja ove mere naoružani brodovi pretrpeli su nekoliko gubitaka u Kornatskom otočju.

Konvoiranje. Konvoiranje brodova bio je jedan od veoma čestih zadataka NB. Konvoje su sačinjavali 8—10 motornih jedrenjaka različite veličine i brzine. Iako se težilo da brodovi konvoja budu približno jednakih svojstava, nije se uspevalo zbog mnogih zadataka i posedovanja najrazličitijih vrsta i tipova. Komandanti ovih brodova bili su većinom i njihovi vlasnici, koji su i u onom periodu gledali da što više i bolje očuvaju svoj brod i motorni uređaj, te su poneki od njih — iako retki — u cilju izbegavanja opterećenja broda i motora govorili kako je brod slab, motor istrošen, kako nemaju brzine itd. Ovo je ponekad zadavalo poteškoće komandantima NB i ometalo ih u formiranju konvoja. U prvoj fazi konvoj bi se formirao pred lukom početkom sumraka. Po formiranju konvoj bi krenuo naređenom rutom ili određenom marševskom brzinom prema odredištu. Međutim, mrak bi učinio svoje. Tada bi došla do izražaja razlika u svojstvima pojedinih brodova i težnja njihovih komandanta, da se što pre dohvate obale. Brodovi, koji su mogli voziti brže, požurili bi, a sporiji bi zaostali tako da je konvoj bio raspršen i njegovo prikupljanje na odredištu znalo je ponekad protegnuti se i ceo dan. Ovo je ponekad imalo veoma teških posledica, jer su pojedini rastureni brodovi postajali žrtvom avionskih napada.

Ovome problemu komandanti NB doskočili su na taj način, što su posle zajedničkog razmatranja rešili, da sve brodove konvoja povezuju među sobom prema snazi motora i tako postignu povećanje brzine, kompaktnost konvoja i mogućnost zaštite. Brzina ovakvih konvoja kretala se oko 6 čv i obezbeđivala je izvršenje marša Vis — Kornati pod zaštitom mraka. Sistem tegljenja primenjivao se i kod prilično jakog mora (jačine 3—4) i pokazao se mogućim.

Mesto naoružanog broda u konvoju bilo je obično na čelu ili bočno u pravcu verovatne pojave neprijatelja. Ponekad je NB obilazio tegalj radi provere stanja naročito kod jačeg mora, a po potrebi i sam teglio.

Osiguranje i podrška desanta. Slično zadacima konvoiranja NB su vršili ceo niz zadataka neposrednog osiguranja desanta na maršu, a u pojedinim bi slučajevima odigrali ulogu brodova artiljerijske podrške kod iskrcavanja. Naprimjer, u prepadnoj akciji na Krilo kod Stobreča, kad su brodovi bili primećeni u momentu iskrcavanja trupa i na njih otvorena vatra sa obale, paljba sa NB-3 i PČ — »Zora« ubrzo je ušutkala vatrene tačke neprijatelja i omogućila uspešan razvoj iskrcanih trupa i izvršenje zadatka. Nišanje noću vršilo se redovno praćenjem trasera i pokazalo se veoma uspešno kod gađanja na obalske i pomorske ciljeve. Isti sistem primenjivan je ponekad i u odbijanju napada aviona, iako se težilo da se što više koriste nišanske sprave.

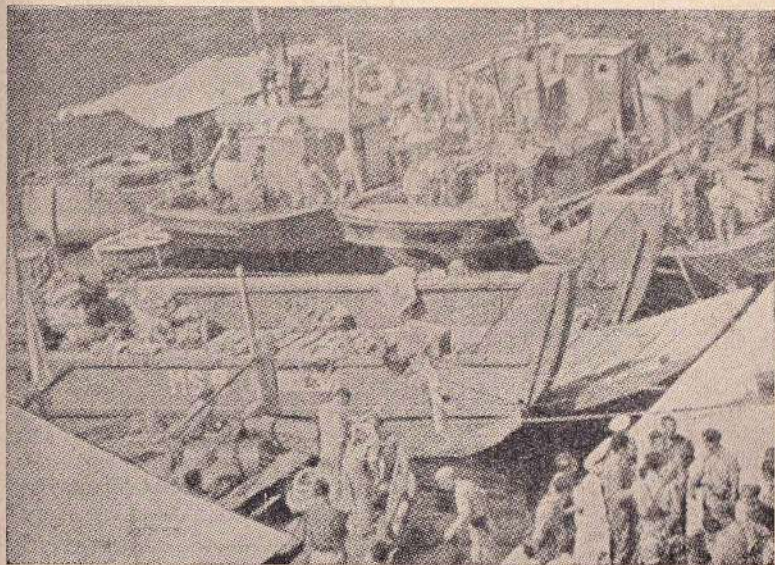
Doplovljenje u bazu. Jedan od problema za naoružane brodove predstavljalo je doplovljenje u vlastitu bazu noću. Odbrana baze bila je uvek budna. Na stražarskim mestima često su se nalazili vojnici, koji nisu dovoljno poznavali brodove. Time bi i onako već težak problem legitimisanja još više bio otežan. Ovo je naročito bilo opasno u periodu, kad se očekivala mogućnost iskrcavanja Nemaca na otok Vis. Legitimisanje s kopna vršilo se ispaljivanjem pušcanog metka. Često, pri slabom vremenu, metak se ne bi čuo, te brod ne bi mogao odgovoriti na signal. Ovo bi odmah izazvalo rafale mitraljeza. Više puta je poneki metak zalutao u brod, dok se ne bi dao propisan signal. Legitimisanje je predstavljalo naročitu poteškoću za brodove bez podesnog svetla za tu svrhu, naročito za vreme kiše, vetra, slabog mora te nije bio redak slučaj da bi se svetla ugasila baš kod signaliziranja. Ovakvo stanje nametnulo je potrebu da se pitanje legitimisanja i pripreme signala reši pravovremeno. To je bila jedna od glavnih briga signalista i komandanta broda.

Izveštavanje. Po uplovljenju sa zadatka komandanti naoružanih brodova bili su obavezni odmah dostaviti komandi sektora pismeni izveštaj o izvršenju zadatka i naznačiti potrebne zalihe goriva, municije i otklanjanje kvarova. Podatke za izveštaj komande NB crpile su iz operaciskog dnevnika, koji se u slobodnoj formi morao voditi na svim brodovima.

P o p u n a. Preuzimanje materijala i municije vršilo se iz skladišta jednostavnim postupkom uz davanje potvrde potpisane od komandanta broda.

K o m a n d o v a n j e i v e z a. Flotila naoružanih brodova IV POS-a zbog obimnosti zadataka i nedovoljnog broja brodova dejstvovala je pretežno pojedinačnim NB, sem u pojedinim prepadnim akcijama, kada su dejstvovala jednovremeno 2—3 broda u istom zadatku. U ovakvim slučajevima određivao bi se stariji po stažu komandant NB za komandanta grupe, ili bi se posebno ukrcavao jedan od drugova pretpostavljene komande. Za ovakve zadatke vršila se specijalna priprema, na kojoj su se oformljavala zajednička gledišta i određivali postupci za nekoliko različitih varijanata dejstva. U pojedinim zadacima, kad je dejstvovalo više NB zajednički, veza unutar sastava održavana je pomoću pešadiskih VKT radio stanica zvanih »toki-voki«.

Naoružani brodovi u vezu

Oko sredine 1944 g. na pojedinim NB bile su montirane KT radio stanice za održavanje veze s komandom sektora. Stanice su bile poljskog tipa. Saobraćaj je vršen po TUS-u.

Potrebno je napomenuti i vezu brodova sa signalno-osmatračkim stanicama, koja je bila od znatne koristi. Na primer: jednom prilikom signalna stanica na Hvaru na vreme je obavestila NB-3 i PČ — Zoru, koji su plovili Hvarskim kanalom noću za Bol, sa zadatkom prebacivanja zbeга, o nenadnom dolasku većeg broja nemačkih ratnih brodova u Bol. Iako je depeša primljena pred samu luku, brodovi su uspeali na vreme da promene kurs i izbegnu klopku. Vatra, koja je na njih otvorena, nije bila precizna, te nisu pretrpeli nikakvih gubitaka.

ZAKLJUČAK

Iz prednjeg izlaganja smatram, da se mogu izvući ovi zaključci:

1. Naoružani brodovi Mornarice NOVJ po svom naoružanju, pomoračkim svojstvima i ostalim taktičko-tehničkim osobinama predstavljali su u datim uslovima brodove relativno dobre borbene vrednosti, koji su se uz izvanrednu hrabrost i neobično zalaganje posada pri rešavanju zadataka mogli uspešno suprotstaviti dejstvu neprijatelja sa mora, kopna i vazduha.

2. Borbena primena ovih brodova bila je prilagođena njihovim stvarnim mogućnostima, koje je komandni kadar pravilno ocenio. Oslanjajući se na primenu stanovitih taktičkih načela, stvorenih kroz praksu i borbu, a u skladu sa realnim mogućnostima, naoružani brodovi bili su u stanju uspešno rešavati postavljene zadatke.

3. Obuka posada naoružanih brodova, iako pod ratnim uslovima, bila je svestrano organizovana. Kroz nju je postignuto univerzalno osposobljavanje posade, takoreći do automatizma, u okviru potreba broda, broskog naoružanja i mehanizma. Izbegnute su krute forme i sve je prilago-

deno stvarnim mogućnostima. Stečena iskustva stalno su obogaćivana kroz praksu, a na osnovu njih usavršavani postupci, metodika obuke, materijalna oprema i ostalo.

4. Pravilno ocenjujući opasnost, uz rizik i pod zaštitom naoružanih brodova uspešno je izvršen niz zamašnih akcija uključujući prebacivanje zbega, održavanje veze, sve desantne operacije s otoka Visa, oslobođenje otoka i obale.

5. Borba za svesnu disciplinu i moralno-političku čvrstinu, rad na vaspitanju posade, borba za pravilan odnos i istinsko drugarstvo, uspešno je provedena i rešavana od partiskih organizacija, te je time obezbeđen jedan od odlučujućih elemenata uspeha. Partiska organizacija bila je pokretačka snaga broda.

6. Iskustva i rezultati postignuti naoružanim brodovima Mornarice NOVJ, ukazuju na to da i u uslovima modernog rata ne treba ispustiti iz vida mogućnost primene naoružanih brodova za izvršavanje niza zadataka.

Savremeni rat na moru zahteva primenu ogromnog broja plovnih sredstava, stoga je potrebno imati u vidu pravovremeno izvršavanje pripremnih radova, koji bi obezbedili u potrebnom momentu brzo uvođenje odgovarajućeg broja podesnih ribarskih brodova i motornih jedrenjaka u sastav Ratne mornarice. Paralelno s ovim potrebno je izučavati mogućnost njihove najpotpunije primene, način naoružavanja i osposobljavanja posade.

7. Dejstva naoružanih brodova nepobitno su dokazala, da se prilagođenim sredstvima i manje savremenom opremom mogu u stanovitim uslovima postići odlični rezultati u borbi s bolje opremljenim neprijateljem, kad se do maksimuma iskoriste sva pozitivna svojstva vlastitog naoružanja i opreme i specifičnost operativnog područja. Ovu činjenicu treba i danas imati u vidu naročito zbog toga, što su pojedinci skloni da, pod uticajem strane propagandne štampe i stranih dostignuća, sa izvesnom nesigurnošću i sumnjom gledaju na vlastitu opremu i naoružanje umešto da sagledaju put i način za njegovu najefikasniju primenu.

8. Potrebno je i dalje težiti da se iskustva, stečena kroz NOB na moru, izučavaju s ciljem iznalaženja mogućnosti za njihovu primenu u današnjim našim uslovima, te da postanu svojina naših mladih mornaričkih kadrova. Ovo naravno zahteva od učesnika NOB na moru, da svoja iskustva i doživljaje iz akcija registruju, pišući o njima u mornaričkoj štampi i unoseći ih u zvanična taktička i nastavna dokumenta, kako ona ne bi pala u zaborav.

(Članak je uzet iz »Mornaričkog glasnika« br. 4/56)

Kapetan fregate RADE STIJELJA

SKOJ U RATNOJ MORNARICI

I

Nastavljajući svoju predratnu revolucionarnu borbu, SKOJ je pod rukovodstvom KPJ okupio svu naprednu omladinu Jugoslavije u oružanu borbu protiv okupatora i narodnih izdajica, ne žaleći žrtve i napore za stvar slobode, nezavisnosti i za srećniju budućnost svog naroda. Ukazujući kroz NOB na dotad neviđene primere heroizma, požrtvovanja i samopregora, SKOJ je stvorio masovnu političku omladinsku organizaciju USAOJ, za vaspitanje omladine u antifašističkom duhu, za borbu protiv fašizma, a za srećniju i bolju budućnost svoje zemlje.

Zahvaljujući ovako širokoj osnovi omladinske organizacije, omladina Jugoslavije stupala je masovno u oružanu borbu i ubrzo postala njen najborbeniji deo. Već u prvim danima oružane borbe SKOJ je pokazao svoju revolucionarnu svest i odanost, na frontu i u pozadini, u gradu i selu, na okupiranoj i slobodnoj teritoriji, pomažući KPJ u organizaciji narodnog ustanka i prvih oružanih akcija, sakupljanju oružja, organizaciji diverzija, šaljući najveći deo svojih članova u partizanske čete i odrede.

Svestan uloge, koja mu je dodeljena, SKOJ je u kratko vreme okupio svu naprednu omladinu oko sebe i ostao veran njenim interesima nasuprot raznim buržoaskim

omladinskim organizacijama, koje su se ili raspale ili aktivno stupile u službu okupatora i njegovih slugu. Svoju historijsku ulogu mobilizatora i predvodnika omladine u Narodno-oslobodilačkom ratu, SKOJ je mogao izvršiti, jer je bio spreman za sudbonosne događaje koji su nailazili a zahvaljujući pravilnoj politici KPJ u radu s omladinom.

Već 1942 godine, u redovima NOVJ bilo je oko 70% boraca iz redova omladine, kao i veći broj vojnih i političkih rukovodilaca.

Ceneći ulogu i značaj omladine u Narodno-oslobodilačkom ratu, KPJ je donela odluku o formiranju omladinskih vojnih jedinica, četa, bataljona i brigada, koje su širom zemlje izvršavale najteže borbene zadatke i prenosile plamen oružanog ustanka u sve krajeve naše zemlje. 1942 godine, oslobodilačke puške praskale su širom naše zemlje, a u NOB su postignuti krupni uspjesi — oslobodene su čitave teritorije, na kojima su se formirale krupne vojne jedinice i partizanski odredi. Val narodnog ustanka buktao je širom naše zemlje, dizali su se komunisti i članovi SKOJ-a da brane svoju čast i svoju zemlju.

II

Neposredno pred rat partijska organizacija u Dalmaciji je brojila 1398 članova KPJ i 5060 članova SKOJ-a, što je pretstavljalo ogromnu snagu sposobnu da se na čelu naroda suprotstavi okupatorskim snagama u Dalmaciji. Ovo tim više što se posle dolaska druga Tita za sekretara CK KPJ, sredila i učvrstila partijska organizacija u Dalmaciji, kao i u čitavoj zemlji. Sa takvom rukovodećom snagom počeo je Narodno-oslobodilački rat u Dalmaciji. U tim općim uslovima počela je i oružana borba na moru.

Biokovske puške bile su prve ustaničke puške na obalama Jadrana. Slava Biokova počela je onog dana, kada je u svoje kamenito krilo primilo prve borce i odjeknula prva osvetnička puška. Omladina Dalmacije pod rukovodstvom KPJ i SKOJ-a, koristeći bogato revolucionarno iskustvo, otpočela je herojsku borbu za slobodu svoga mora i svoje zemlje. Kao i na kopnenom delu naše zemlje,

sem hrabrosti i odlučnosti boraca članova KPJ i SKOJ-a ova borba na moru, protiv okupatora započela je bez ikakvih sredstava — brodova, oružja, arsenala i škola za pomorske kadrove. Formiranjem mornaričkog odreda 1942 godine u Podgori otpočela je herojska borba na moru, u kojoj je SKOJ na čelu napredne omladine Dalmacije odigrao značajnu ulogu.

Mladi ribari, pomorci, radnici i seljaci pod rukovodstvom KPJ suprotstavili su se s drvenim brodovima i čamcima njemačkim i italijanskim moderno naoružanim čeličnim ratnim brodovima. Oni su sledili primer svojih drugova na kopnu i poziv CK SKOJ-a da neprijatelja treba tući svugde i na svakom mestu. Već prve akcije malih ribarskih čamaca »Partizan« i »Pionir« pokazale su da se ljudi čeličnim srcem i drvenim brodovima mogu suprotstaviti nadmoćnijem neprijatelju. Komunisti — članovi Partije i SKOJ-a — predstavljali su snagu sposobnu da na svojim plećima ponese tako veliki teret.

Oslobodilački karakter naše borbe predstavljao je osnovu, na kojoj se mogao razvijati visoki moral boraca. Moralno-političko vaspitanje, koje su borci dobivali preko KPJ i SKOJ-a, bila je garancija naših uspeha i jačanja

*Delegati na konferenciji USAOH-a za Dalmaciju u Hvaru
1944 godine*

Narodno-oslobodilačkog pokreta. Svaki član SKOJ-a shvatio je da od njegovih napora zavisi uspeh pokreta. Stoga je odluka komunista i članova SKOJ-a da se suprotstave okupatoru na Jadranu bila plod one političke snage Partije i SKOJ-a neophodne za daljnje pobjede.

Širenje i jačanje Narodno-oslobodilačke borbe na Jadranskom Moru i otocima postavljalo je pred SKOJ nove zadatke. Trebalo je prihvatiti novu omladinu i uključiti je u aktivnu oružanu borbu, jer ona dotada nije imala iskustva u rukovanju oružjem, čamcima i brodovima, a pogotovo na moru. Trebalo je prilagoditi forme njenog rada novim ratnim uslovima, izgrađivati novi lik mladog komunista u vatri oružane borbe, politički prosvjećivati i vojnički osposobljavati nove omladince — borce, širiti ideje Partije o oružanoj borbi, učvršćivati i jačati jedinstvo mlade generacije.

Uz pomoć Partije preko svojih aktiva SKOJ je objašnjavao ciljeve naše borbe, podizao borbeni moral snagom ličnog primera i neprekidnog moralno-političkog vaspitanja. Preko skojevskih aktiva organizovalo se u početku obučavanje omladinaca u rukovanju oružjem, kormilaranju, signalizaciji, rukovanju motorima na brodovima itd.

Članovi SKOJ-a su bili i nosioci kulturno-prosvetnog i zabavnog rada putem najraznovrsnijih formi: fiskulturnih natjecanja, horova, saradnje u listovima, kurseva za opismenjavanje itd. Uz pomoć Oblasnog komiteta SKOJ-a izdat je 1944 godine prvi broj lista »Mornar«, a naslovnu stranu je izradio mladi kipar Ostoja. Isto tako, na otoku Visu formiran je na inicijativu rukovodstva SKOJ-a nogometni klub »Mornar« kao i vaterpolo i plivačka sekcija. Ova fiskulturna društva razvijala su svoju delatnost u partizanskim jedinicama na otoku Visu i takmičila se sa savezničkim jedinicama u našoj zemlji i Italiji.

Članovi SKOJ-a služili su primerom u svakoj oružanoj akciji, na svakoj vožnji, u političko-kulturnom i zabavnom radu. Na svim brodovima su postojali omladinski aktivni, u kojima su se omladinci vaspitali u novom duhu, razvijali samoinicijativu i snalažljivost. U radu nije bilo krutosti, on je bio elastičan i dinamičan, bez ikakvih ša-

blona. Sastanci i konferencije održavali su se prema potrebi, pre i posle akcije, u svako doba dana i noći. Ni jedan novi omladinac, koji je stupio u redove NOB, nije mogao ostati po strani, a da nije odmah bio obuhvaćen konkretnim radom. Osnovni zadatak moralno-političkog vaspitanja boraca, podizanja borbenog morala i stručnog osposobljavanja, članovi SKOJ-a vršili su samopregorno koristeći svaki trenutak slobodnog vremena.

Razvijanje bratstva i jedinstva naših naroda bio je jedan od osnovnih zadataka članova SKOJ-a. Sve snažnijim razvojem Narodno-oslobodilačke borbe okupator je nastojao preko četnika i ustaša i drugih narodnih izdajnika kao i ostataka propalih buržoaskih partija da što više razjedini i zakrvi naše narode. U takvim uslovima naši borci su se borili ne samo s puškom u ruci, već su širili i istinu o pravednosti borbe koja se vodila, o nacionalnoj ravnopravnosti i socijalnoj jednakosti svih naših građana posle izvojevane pobeđe.

Omladina Mornarice od samog njenog stvaranja i prvih akcija pokazala je bezbroj primera odvažnosti i junaštva. Navodimo samo neke:

Krajem jula 1942 godine, članovi SKOJ-a su organizovali zarobljavanje broda »Vis«, koji je saobraćao na pruzi Makarska—Trpanj. U luci Podgora skojevci su se ukrkali na brod, a zatim u Živogošću, kada je pristao, obavestili o jačini pratnje udarnu grupu, koja je uz njihovu pomoć zarobila i potopila brod.

23 januara 1942 godine, četiri omladinca sa četiri puške zarobili su malim ribarskim čamcem u Gracu motorni brod »Mercur« s nekoliko vagona hrane.

20 septembra 1944 godine Nemci su se iskrkali na otok Zmajan u jačini od 12 vojnika i jednom radiostanicom. Njihov zadatak je bio da uspostave izvidnu stanicu, kako bi mogli pratiti kretanje naših brodova, koji su prevozili ranjenike i materijal, i obavestavati svoje jedinice u Tribunju i Zlarinu, da bi onemogućile izvršavanje zadataka naših brodova. Mornarička stanica Žirje s flotilom 3 pomorskog obalskog sektora dobila je zadatak da uništi ovu nemačku jedinicu. Naši patrolni čamci PČ-23 i PČ-24 istog

dana su iskricali borce mornaričke stanice Žirje pod kišom artiljerijskih zrna nemačkih baterija sa Zlarina i Tribunja i uspeli da unište i zarobe nemačku izvidnicu sa 12 vojnika, oružjem i opremom, jednim čamcem i radiostanicom. Istoga dana postavljena je zaseda na otoku Prviću, gde su zarobljena 3 Nemca i 1 ustaša s čamcem, koji je prevozio žene i decu na prisilan rad u Šibenik. Taj zadatak su izvršili skojevci Paško Finko, Dinko Antić, Dinko Roman i Ivo Duhović.

Ni omladinci s naoružanog broda »Kornat« nisu zaostajali, njih je bilo 19 i među njima njihov mladi komandant. Oni su vodili nekoliko puta borbu protiv neprijateljskih brodova, baterija i aviona. Nemoguće je zaboraviti njihovu borbu 3 juna 1944 godine, sa 4 nemačka naoružana broda, kada je posada ovog našeg veterana, hrvajući se na život i smrt s nemačkim posadama, spasila brod i nanela Nemcima gubitke. Posada »Kornata« se uvek kao pobednik vraćala u luku.

U akcijama partizanskih brodova »Pionir«, »Partizan« i »Jadran«, »Škampo«, »Macola«, »Miran«, »Strelko«, isticali su se njihovi komandanti, motoristi i mitraljesci omladinci i članovi SKOJ-a, koji nisu žalili svoje mlade živote, svesni zadataka, koje je pred njih postavljala KPJ. Ovo su samo neki primeri od bezbroj junaštava mladih Titovih mornara.

Posle sastanka omladinskog rukovodstva na o. Visu 1944 godine

Veliki priliv boraca i raznih vrsta brodova, od ribarskih leuta i jedrenjaka do brodova na parni i motorni pogon posle kapitulacije Italije, 1943 god., postavljao je pred SKOJ nove i složenije zadatke. Znatan broj brodova je mobilisan radi snabdevanja jedinica na kopnu i otocima s otoka Visa. Vlasnici brodova bili su uglavnom i njihovi komandanti, a rodbina brodovlasnika veći deo posade. Obzirom na zadatke i ulogu ovih brodova, trebalo je odmah pristupiti intenzivnom moralno-političkom radu i formiranju partijskih i skojevskih organizacija. Jedan deo članova SKOJ-a prebačen je s naoružanih i drugih pomoćnih brodova na mobilisane brodove. Za razliku od naoružanih brodova, čije su posade bili mahom članovi SKOJ-a i omladinci s bogatim borbenim iskustvom, ovi brodovi nisu imali nikakvo iskustvo, te je u početku bilo mnogo poteškoća kada su kroz neprijateljske zasede prevozili na kopno i otoke borce i materijal. S druge strane bilo je potrebno da se novi brodovi bar donekle upute i upoznaju sa izvršavanjem ratnih zadataka na moru.

Kroz kratko vreme, zahvaljujući intenzivnom moralno-političkom radu članova KPJ i SKOJ-a, posade mobilisanih brodova izvršavale su sve zadatke besprekorno i uspešno, a ugled omladinske organizacije svakim danom je sve više rastao. Bilo je takvih primera, da su pojedini brodovlasnici, kada su došli u redove NOB, zatezali u izvršenju zadataka bojeći se da ne izgube brod, međutim, članovi SKOJ-a i omladinci odmah su preuzimali ovakve zadatke i izvršavali ih bez vlasnika broda.

1944 godine, SKOJ je u Mornarici brojio preko 1000 članova. Iz redova omladine i članova SKOJ-a ponikli su mnogi komandanti naoružanih brodova, koji su svojim primerom, umešnošću, snalažljivošću, hrabrošću i odanosti služili za primer. Među njima su se nalazili: Peko Petar, Dundov Josip, Vilović Tiho, Antić Dinko, Jakovljević Ljubo, Vodanović Ljubenko, Vela Nikola, Vela Smiljko, Paško Finko i drugi, vaspitani u SKOJ-u, kao primer dobrih boraca i rukovodilaca.

Uporedo s prilivom novih brodova trebalo je razvijati i izgrađivati remontnu i brodograđevnu službu Mornarice

NOVJ. I u tim zadacima omladina mornarice nije zaostajala, ona je bila predvodnik i pobornik stvaranja i vaspitavanja novih mladih radnika buduće socijalističke Jugoslavije. Najpre u mornaričkoj bazi u Bariju 1944 godine, a zatim na otoku Visu na stotine omladinaca osposobljavalo se za razne zanate, i oni će u posleratnom periodu poslužiti kao jezgro za razvijanje i izgrađivanje nove savremene remontne i brodograđevne službe u Ratnoj mornarici.

Uporedo s razvojem i organizacionim sređivanjem Mornarice NOVJ jačala je i organizacija SKOJ-a. Uz neposrednu pomoć Oblasnog komiteta SKOJ-a za Dalmaciju, a izvesno vreme i samog Centralnog komiteta SKOJ-a, koji se tada nalazio na Visu, te uz saradnju s okružnim komitetima SKOJ-a na obali i otocima pronalazile su se najbolje organizacijske forme u radu SKOJ-a. Veliku pomoć u radu skojevske organizacije pružala su partijska rukovodstva u Mornarici i na terenu.

Švadge, gde je postojala mogućnost, formirali su se aktivni i skojevska rukovodstva počev od Komande mornarice NOVJ, komanda pomorskih obalskih sektora, flotila naoružanih, mobilisanih i pomoćnih brodova, pa do najsitnijih jedinica mornaričke pešadije i drugih manjih jedinica. Organizacioni razvoj i metod rada SKOJ-a stalno je prilagođavan razvoju borbe na moru i uslovima rada u mornaričkim jedinicama. Obzirom na bogato iskustvo u radu sa SKOJ-em veliki broj omladinaca, članova Partije, radio je i dalje u skojevskim organizacijama i nalazio se u njenim rukovodstvima. Za skojevske rukovodioce birani su najbolji članovi Partije iz redova boraca omladinaca, koji su se isticali ličnim junaštvom i primerom.

Skojevska organizacija Mornarice NOVJ radila je u specifičnim uslovima, obzirom na prisustvo savezničkih jedinica na otoku Visu i jedinica u bazi NOVJ u Italiji. Vaspitani u duhu internacionalizma, oni su dosledno i besprekorno među savezničkim vojnicima s ponosom širili ideje i ciljeve NOB, tako da su u bezbroj primera saveznički rukovodioci izražavali veliko poštovanje, divljenje i

priznanja našim mladim borcima. Naša omladina takođe se radovala svakom uspehu njihovih boraca.

Za vreme boravka Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba na Visu, omladinska delegacija Mornarice posetila je drugove Tita i Rankovića te ostale članove Vrhovnog štaba. Ona ih je upoznala sa životom i radom omladine, njenim učešćem u NOB i predala svoje poklone i darove. Drug Tito, govoreći o razvoju NOB na moru, izrazio je svoje divljenje mladoj generaciji i njenoj borbi na moru, napominjući da se rat bliži kraju i da omladinu čekaju krupni i veliki zadaci u izgradnji zemlje. On je

Nogometna momčad Mornarice NOVJ na utakmici protiv momčadi XXVI divizije, 30. V. 1944 na Visu (1:2)

naglasio, da je omladina unela novi duh i snagu u redove NOB i da na njoj leži budućnost nove socijalističke zemlje. Stoga, rekao je drug Tito, treba posvetiti najveću pažnju stručnom i ideološko-političkom osposobljavanju mlade generacije, kako bi bila sposobna da takve zadatke primi na sebe.

III

Zadatke koje je postavio drug Tito omladini ona je ponosno izvršila. Kao i u ratu, omladina Jugoslavije bila je primer u radu na obnovi i izgradnji oslobođene domovine, njene armije i mornarice. Omladina Mornarice je i u posleratnom periodu dala svoj veliki udeo u izvršenju tih zadataka. Preko 60.000 mladih specijalista mašinista, električara, ložača, telegrafista, motorista, mehaničara, kormilara i drugih otišlo je iz Ratne mornarice u privredu i industriju, stručno osposobljeni i vaspitani u novom socijalističkom duhu. Opismenjeno je preko 15.000 mornara. U izgradnji krupnih objekata, kao što su: autoput Bratstvo-Jedinstvo, pruga Brčko—Banovići, Novi Beograd, iz redova Mornarice učestvovalo je na desetke mornaričkih radnih brigada, koje su svojim radom prebacivale norme preko 200⁰%, a neke su bile po nekoliko puta udarne brigade, kao napr. tri puta udarna brigada »Razbijači kleveta«, koja je radila na Novom Beogradu i prebacivala normu za 400⁰%. Samo u ovoj brigadi proglašena su 52 udarnika i dodijeljene 54 diplome i 91 značka najboljih fiskulturnika.

Na razvijanju fizičkog odgoja omladina Ratne mornarice dala je oko stotinu raznih fiskulturnih javnih nastupa širom naše socijalističke zemlje.

Kroz Narodnooslobodilačku borbu mladi komunisti su dosledno opravdali poverenje svoje Partije i svojih naroda. Od svog osnutka SKOJ je uvek bio revolucionarna organizacija mladih komunista, neiscrpna rezerva i najverniji pomoćnik Partije. Njegov istorijski put pretstavlja tešku ali plodonosnu borbu za stvaranje jedinstva naprednog omladinskog pokreta, za široko komunističko vaspitanje omladine, za njenu srećniju budućnost. Najlepše priznanje za ulogu, koju je SKOJ odigrao u Narodnooslobodilačkom ratu, svakako su reči druga Tita, upućene našoj omladini:

... »Svakog časa nas je čekala smrt, ali ljudi su išli u borbu ne misleći na to, ne strahujući od smrti. Najimpresivnije je što su i ta deca, ti omladinci i devojke s takvom svešću išli u rat. To je

ono, što je držalo moral našoj vojsci u toku čitavog rata. To je činilo da i onda, kada bi svakom vojnom strategu izgledalo da je neka akcija ili borba ludost i da se treba predati, kod nas niko nije pomišljao na to. Ali zato, u tom visokom moralu, u tim divnim primerima svesti i požrtvovanja, u čitavoj toj velikoj i herojskoj borbi, koju smo vodili, naši omladinci ne bi smeli da gledaju samo daleku već uvek tako živu stvarnost, kojom će se napajati, uzimajući za ugled one naše mlade ljude iz velike oslobodilačke borbe.«¹

Retka je omladina na svetu koja ima tako veliku revolucionarnu tradiciju kao naša. Ona se nije plašila ni najvećih žrtava da bi obezbedila srećniju budućnost svim onima, koji danas žive u novoj socijalističkoj Jugoslaviji.

Svi dosada postignuti rezultati u radu i razvoju naše omladinske organizacije uopšte, delo su u prvom redu pravilne, dosledne marksističke linije naše Partije i druga Tita u radu s omladinom, njihove očinske brige i pravilnog rukovođenja s njom. U našoj socijalističkoj domovini omladina je našla ostvarena ona prava i uslove života, za koje se godinama, kroz teške dane ilegalnog rada i u vatri Narodnooslobodilačke borbe, neustrašivo borila. A prve akcije partizanskih brodova i mnoga druga dela ove mlade generacije ostaće budućim generacijama kao svetao primer odanosti Oslobodilačkoj borbi naših naroda, KPJ i drugu Titu, pod čijim su rukovodstvom i postizani svi ovi uspesi.

(Clanak je uzet iz »Mornaričkog glasnika« br. 4—5/59)

¹) Komunist broj 117/59, strana 9.

Generalmajor ENVER ČEMALOVIĆ

NEKI POGLEDI VELIKIH SILA NA UPOTREBU TAKTIČKOG VAZDUHOPLOVSTVA U BUDUĆEM RATU

Upotreba taktičkog vazduhoplovstva u budućem ratu proizilazi iz njegove namene i karaktera budućeg rata. Sva teoretska razmatranja upotrebe i pripreme oružanih snaga u celini za budući rat, velike sile baziraju na sledećim postavkama:

— Rat će biti atomski uz iznenadnu i masovnu primenu nuklearnih sredstava kombinovanih sa širokom upotrebom konvencionalnog oružja, ne isključujući široku mogućnost primene hemiskih i bioloških oružja.

— Rat će biti totalan uz učešće celog naroda i teritorije, kao i angažovanja celokupnih materijalnih dobara zemlje.

— Rat će biti izrazito manevarski na velikoj širini i dubini, gde će frontovi vrlo često biti izlomljeni, izmešani i izvrnuti.

Navedena ocena karaktera budućeg rata otvorila je široke mogućnosti upotrebe taktičkog vazduhoplovstva i kao osnovni zadatak nametnula nužnost potpunog usklađivanja borbenih dejstava taktičke avijacije sa zadacima i ciljevima snaga KoV i RM.

Velike sile svoje sadašnje snage taktičkog vazduhoplovstva razvijaju na iskustvima Drugog svetskog rata i

rata u Koreji, zatim na bazi savremenih vazduhoplovno-tehničkih dostignuća i nuklearnog avionskog naoružanja u kombinaciji sa konvencionalnim avionskim oružjima. Postojeća teoretska razmatranja namene, upotrebe i komandovanja taktičkim vazduhoplovstvom u budućem ratu su vrlo bliska kod velikih zemalja, s tim što postoje međusobne organizacisko-formacijske razlike, koje ne utiču na suštinsku upotrebu taktičkog vazduhoplovstva. Značaj taktičkog vazduhoplovstva na sadašnjem stepenu razvoja i mogućnosti vazdušnih napadnih i odbranbenih sredstava je ogromno porastao i sa postojećim raketnim oružjima čini jedinstvenu celinu namenjenu za podršku i zaštitu KoV.

Namena savremenog taktičkog vazduhoplovstva u pogledu njegovog sadejstva sa KoV i RM u cilju njihove zaštite i podrške stavljena je u prvi plan kod svih zemalja u svetu prilikom izbora zadataka i ciljeva taktičke avijacije. Taktičko vazduhoplovstvo, skupa sa snagama KoV i RM, čini jedinstvenu celinu namenjenu jedinstvenom operativnom cilju u rukama komandanta fronta, odnosno grupe armija.

Upotreba savremenog taktičkog vazduhoplovstva velikih sila karakteriše se sledećim osnovnim zadacima:

— izboriti i održati prevlast u vazduhu na celoj dubini i širini fronta u cilju stvaranja uslova za bezbedno dejstvo vlastitih snaga KoV i RM, kao i svih vrsta avijacije iz vlastitog sastava taktičkog vazduhoplovstva u cilju podrške KoV i RM. Ovaj zadatak taktičko vazduhoplovstvo u savremenim operacijama izvršava po jedinstvenom planu u zajednici sa strategiskim vazduhoplovstvom, sistemom PVO i raketnim lansirnim oružjima zemlja—zemlja iz svog sastava i sastava KoV i RM;

— obezbediti svestranu podršku KoV i RM u cilju što bržeg izvršavanja njihovih zadataka na kopnu i na moru da bi se obezbedilo zajedničko uništenje neprijateljskih snaga. Vidna uloga u združenim operacijama pri izvršenju podrške pomorsko-desantnih operacija, kao i kopnenih operacija duž obala mora namenjena je avijaciji sa nosača aviona koja će dejstvovati po jedinstvenom planu skupa sa taktičkom avijacijom i raketnim sredstvima iz

sastava KoV, RM i RV. Treba napomenuti da se ne isključuje upotreba strategiskog vazduhoplovstva u izuzetnim slučajevima u cilju podrške KoV i RM.

Zadaci taktičkog vazduhoplovstva mogu se podeliti na:

- borba za prevlast u vazduhu;
- podrška i zaštita KoV i RM;
- izviđanje avijacijom i
- vazdušni transport trupa i materijala.

1. *Borba za prevlast u vazduhu* smatra se da će biti početak ratnih dejstava. Vazdušna prevlast se postiže planskim, iznenadnim, masovnim i istovremenim napadom po mogućnosti po svim sredstvima vazdušnog napada protivnika pre njihovog poletanja odnosno aktiviranja, tj. uništiti ih na zemlji u što većem broju. Dakle, cilj je izvršiti napad raspoloživim nuklearnim i klasičnim cruzjima po protivničkoj avijaciji, bespilotnim letilicama i bazama raketnih oružja, prvenstveno nuklearnim.

U okviru iznetog, ako se stepenuju zadaci po njihovoj važnosti, smatra se kao prvi i najvažniji zadatak vazduhoplovstva borba protiv protivničke avijacije na zemlji i to prvenstveno taktičko vazduhoplovstvo protiv taktičkog vazduhoplovstva, a strategijsko vazduhoplovstvo protiv strategijskog vazduhoplovstva protivnika, dok višak vazduhoplovnih snaga uopšte treba upotrebiti za sledeće zadatke. Sledeći zadatak vazduhoplovstva u celini je sprečiti organizovanu odbranu ili nastupanje protivnika, pa tek onda uništavati njegov ostali ratni potencijal, gradove, industriju i sl.

Udar po neprijateljskim aerodromima taktičkog vazduhoplovstva predviđa se da bude izveden istovremenim napadom po što većem broju aerodroma u cilju uništenja aviona na zemlji, aerodromskih instalacija, pogonskih i ubojnih skladišta, KM i centara veze, zatim sistema VOJIN i radionavigacijskih uređaja, ne dajući predaha protivniku do njegovog uništenja.

Raketne baze i njihova sredstva vođenja u zahvatu taktičkog vazduhoplovstva pretstavljaju prvorazredne ciljeve, kao i skladišta nuklearnog oružja svih vrsta.

U plan borbe za vazдушnu prevlast uključuje se protivnički PVO sistem fronta sa njegovim aktivnim sredstvima odbrane i sistemom komandovanja u celini, s tim što raketne baze Z—V sa nuklearnim glavama predstavljaju prvorazredne ciljeve taktičkog vazduhoplovstva.

Borba taktičkog vazduhoplovstva za prevlast u vazduhu vodiće se na celoj širini i dubini rasporeda jedinica fronta-grupe armija i njegova dejstva će biti ojačana dejstvom taktičkih vođenih projektila iz sastava KoV i RM, a po potrebi i dejstvom vlastitog strategijskog vazduhoplovstva, u kom cilju se planira podela ciljeva između njih još u doba mira.

Osnovna pažnja mirnodopskog komandovanja smatra se da treba biti sasređena na otkrivanje snaga i sredstava vazdušnog napada eventualnog protivnika, poznavanje njihovog tačnog rasporeda i obezbeđenje sredstava za njihovo uništenje bilo na zemlji ili u vazduhu, na osnovu čega se još u miru vrši podela ciljeva između raspoloživih napadnih i odbranbenih vazdušnih sredstava, tj. avijacije, raketnih oružja i PAA bez obzira u čijem su formaciskom sastavu — KoV, RM ili RV.

Dežurstvo u vazduhu američkog strategijskog vazduhoplovstva u Evropi i Americi sa podvešenim nuklearnim bombama govori o njegovoj momentalnoj spremnosti za dejstvo. Pretpostavlja se da su ovakve dežurne grupe — posade u vazduhu unapred upoznate sa eventualnim »svojim« ciljem.

Može se pretpostaviti da deo snaga taktičke avijacije ima svoje nuklearne bombe podvešene na avionima koji su u dežurstvu na zemlji i uvek spremni za poletanje na svoj cilj. Isto tako deo avijaciskih snaga na nosačima aviona nalazi se u stalnoj pripravnosti za poletanje na »svoj« cilj.

Pojedine vrste raketnog oružja na lansirnim rampama, koje se već u miru nalaze u stalnom dežurstvu, mogu imati sve proračunate elemente za dejstvo na »svoj« cilj.

Smatra se da $\frac{1}{3}$ svih sredstava u sistemu PVO fronta i teritorije treba uvek biti spremna za »slučaj iznenađe-

nja«, s obzirom na velike brzine savremenih napadnih vazdušnih sredstava.

Dakle, savremeno vazduhoplovstvo u celini, kako strategisko tako i taktičko, kao i avijacija na nosačima aviona u PVO sistemu, skupa sa raketnim bazama na kopnu i plovnim jedinicama velikih pomorskih flota, delom svojih snaga nalazi se u stalnom dežurstvu uvek spremna da stupi u dejstvo.

Iz napred iznetog izlazi da borba za prevlast u vazduhu nije više samostalna avijacijska operacija, već se izvodi svim vazdušnim napadnim sredstvima vazduhoplovstva i raketnih oružja iz organskog sastava KoV i RM, što u suštini predstavlja novinu u izborenju vazdušne prevlasti. Prema tome, borba za prevlast u vazduhu, bez obzira gde se vodi i ko je vodi, kao i kakve zadatke ima, je stvar jedinstvenog unapred stvorenog plana u kome uzimaju učešće svi vidovi oružanih snaga sa svojim sredstvima vazdušnog rata, tj. sredstvima vazdušnog napada i vazdušne odbrane.

Prema nekim gledištima velikih sila pretpostavlja se da će prevlast u vazduhu najefikasnije biti postignuta putem iznenadnih napada na protivnika, ne ostavljajući mogućnost istom da poleti i aktivira svoja sredstva vazdušnog napada, što u suštini znači, s obzirom na značaj vazdušne prevlasti, da rat treba otpočeti prvi kad se ceni da će isti biti neizbežan. Iznenadan napad u svakom slučaju dao bi ogromne prednosti napadaču koji bi bio u stanju da uništi veliki deo oružanih snaga protivnika na kopnu, moru i u vazduhu, čime bi napadač stvorio povoljne uslove za sebe za dalji tok vođenja rata.

Pretpostavlja se da je nemoguće u uslovima postojanja današnjih sredstava vazdušnog napada izboriti »apsolutnu vazdušnu prevlast«, jer će protivnik biti uvek u mogućnosti da dejstvuje novopridošlim kao i preživelim sredstvima vazdušnog napada. Međutim, smatra se da je moguće i da se mora biti jači od protivnika u vazduhu u toku celog rata.

Borba taktičkog vazduhoplovstva za prevlast u vazduhu prvostepeni je zadatak kako u napadu tako i u od-

branbenim operacijama, dok ostali zadaci u cilju podrške dobijaju svoj značaj zavisno od situacije i mesta cilja u odnosu na tok borbe.

2. Podrška i zaštita KoV ima izvesnih novina od kojih su najvažnije:

a — »Zona« taktičkog iznenađenja je povećana po dubini fronta, zbog povećanja brzine napadajućih aviona i nemoguće je postići zaštitu prvih ešelona armije bilo u napadu ili odbrani putem dežurstva lovaca sa njihovih aerodroma koji se nalaze na dubini od oko 100 km od linije fronta. Smatra se da je zaštita avijacijom KoV od takvih udara jedino moguća putem lovačkih patrola u vazduhu, koje se ešaloniraju po visini i dubini u određeno vreme na glavnom pravcu napada ili odbrane, tj. iznad najvažnijih grupacija snaga KoV. Za izvršenje ovog zadatka nužno je imati velike lovačke snage određene za dejstvo u frontovskom sistemu PVO.

Normalno gledište je danas, da zaštita jedinica KoV neposredno uz front treba da bazira prvenstveno na vlastitim merama zaštite putem ukopavanja, maskiranja i aktivnim dejstvom vlastitih sredstava PVO (PAA i sl.). Jedinice KoV koje se nalaze raspoređene u većoj dubini mogu biti štice savremenom lovačkom avijacijom iz dežurstva na aerodromu.

b — Smatra se da vlastito naoružanje KoV, ojačano sa nuklearnom artiljerijom i taktičkim raketnim oružjima, pretstavlja dovoljnu snagu za borbu sa protivničkim jedinicama u taktičkoj dubini, čime je otpala potreba za klasičnim »jurišnim« dejstvima avijacije, tj. neposrednom podrškom. Dejstvo avijacije preneseno je u dubini neprijateljskog borbenog poretka, tj. na posrednu podršku. Pored iznetog ni jedna zemlja se kategorički ne odriče neposredne avijacijske podrške KoV. Kakav će način dejstva taktičke avijacije biti primenjen, na prvom mestu zavisi od raspoloživih vatrenih sredstava i njihovih mogućnosti u sastavu jedinica KoV, kao i opšte situacije na frontu. Kada i koliko će biti primenjena posredna i neposredna avijacijska podrška jedinica KoV, zavisi od odluke komandanta za čiji račun avijacija radi.

Smatra se korisnim formiranje operativnih vazduhoplovnih grupa čija snaga pretstavlja ojačanu diviziju — Wing lovaca-bombardera u cilju podrške korpusa ili armije na pomoćnom pravcu, odnosno armija ili korpusa I ešelona fronta-grupe armija, dok bi ostale snage vazdušne armije deystvovala centralizovano po jedinstvenom planu u cilju podrške fronta — grupe armija kao celine.

c — Avijacijska podrška noćnih dejstava kao i dejstva pod težim meteo uslovima jedinica na frontu, smatra se normalnim vidom dejstva taktičke avijacije. Postoje specijalni radari za navođenje na objekt dejstva — cilj i komandovanje otkaćivanja bombi u cilju bombardovanja objekta — cilja sa kojim posada aviona nema vizuelni kontakt. Ovakva dejstva tvrdi se da su vrlo precizna i ne isključuju napad čak i na manje taktičke rezerve protivnika. Svakako da kod noćnih dejstava avijacije uopšte, kao i dejstva avijacije pri težim meteo uslovima (cilj pokriven oblacima) prednost imaju veći površinski ciljevi u dubini neprijateljskog borbenog poretka. Postojeći avionski nišani omogućavaju pri vidnim noćima dejstvo avijacije iz poniranja i po tačkastim ciljevima uz primenu osvetljavanja cilja — tenka, kamiona, artiljeriskog oružja većeg kalibra i sl. prvenstveno u kolonama na maršu.

Cilj avijacijske podrške u celini u napadu je obezbediti brz tempo nastupanja vlastite KoV i u sadejstvu sa istom uništiti protivnika, dok u odbrani sprečiti ili omesti protivnika da pređe u napad ili mu bar narušiti borbeni poredak i prisiliti ga na pregrupisavanje snaga pre prelaska u napad i olakšati vođenje odbrane u celini.

Savremena odbrana, koja raspolaže sredstvima za masovno uništenje, može da razbije napadača i čak da ga spreči u izvođenju napada uz masovnu i umešnu primenu oružja za masovno uništavanje. Savremena atomska odbrana nije osuđena isključivo na podređenu ulogu, tj. tući se gde napadač hoće.

Podrška KoV taktičkim vazduhoplovstvom treba biti masovna, blagovremena, i neprekidna — danju i noću. Neki vojni teoretičari na zapadu predlažu u napadu »povlačenje« nuklearnim udarima glavnog pravca nastupanja

svoje KoV, koja se praktično kreće iza atomskih pečurki u cilju što bržeg i dubljeg prodora oklopnih i motorizovanih snaga kroz neprijateljski borbeni raspored, kako bi se postiglo njegovo okruženje i uništenje. Vrš se veliki naponi za stvaranje takozvanih »čistih« nuklearnih bombi čiji bi efekat prvenstveno bio izražen u rušilačkom dejstvu sa minimalnim radioaktivnim zračenjem, što bi omogućilo KoV brzu i potpunu eksploataciju nuklearnih napada a time i neposredno kretanje iza nuklearnih eksplozija. Na istoku se razmatra podrška svoje KoV dejstvom nuklearnih oružja po glavnim grupacijama neprijatelja na uzastopnim položajima odbrane. Pošto su položaji u odbrani međusobno povezani, to se opet dobije »popločeni« put nuklearnim oružjima za svoje oklopne i motorizovane snage na glavnom pravcu udara, što je u suštini isti način upotrebe nuklearnog oružja kao i na zapadu.

Konvencionalno avionsko oružje smatra se da će imati široku primenu za udare po oživelim ciljevima posle nuklearnog napada — kao i detaljima neprijateljskog rasporeda, prvenstveno po kolonama, artiljeriji i tenkovima na bojištu namenjenim za zatvaranje breša. Dakle, ovakva dejstva predviđena su po manjim jedinicama u rezervi i u kolonama u pokretu na bojištu.

Izolacija bojišta treba da se vrši na principu posredne podrške sa ciljem otsecanja taktičkog ili operativnog ešelona KoV od pojačanja iz dubine trupama i materijalnim sredstvima. Izolacija bojišta treba na prvom mestu da bude potpuna, bez breša — prolaza, neprekidna danju i noću i nezavisna od meteo uslova. Cilj izolacije bojišta je sprečiti manevar ka, od i duž fronta, kako bližih tako i dubljih operativnih rezervi namenjenih za protivnapade i protivudar. Izolacija bojišta treba da spreči popunu nastalih praznina i zatvaranje breša u neprijateljskom rasporedu, koje će se pojaviti uništavanjem i izbacivanjem pojedinih jedinica putem nuklearnih udara.

Izolacija bojišta, pored udara po rezervama u mestu, praktično će biti borba na komunikacijama koja pored napada na kolone u maršu predviđa i atomske udare po

objektima na samim komunikacijama: železničke stanice, raskrsnice puteva, mostove uopšte, tesnace i sl.

Izolacija bojišta može imati taktički ili operativni značaj, zavisno od raspoloživih snaga vazduhoplovstva na određenom operaciskom pravcu.

Izbor nuklearnih ciljeva taktičkog vazduhoplovstva u podršci KoV na prvom mestu je zavisan od raspoloživog broja nuklearnih bombi, nuklearnih artiljerijskih zrna i raketnih nuklearnih oružja, između kojih se vrši podela ciljeva s obzirom na njihovo mesto, značaj i rentabilnost u odnosu na kalibar-snagu nuklearnog oružja aviona, raketa i topova.

Smatra se da je potrebno od svih raspoloživih nuklearnih sredstava ostaviti bar $\frac{1}{3}$ u rezervi za iznenađenja na bojištu koja će biti vrlo česta. Ova rezerva prvenstveno je namenjena za tučenje vazdušnih desanata i brzo pokretnih rezervi.

Odluka o upotrebi nuklearnog oružja, navodno, spuštana je do komandanta divizije, s tim što saglasnost mora biti obezbeđena kod pretpostavljenog, ukoliko se drukčije ne reguliše. Može se pretpostaviti da su manji kalibri nuklearnih oružja u nadležnosti komandanta divizije, a veći kalibri u nadležnosti viših komandanata.

Poseban značaj za avijacisku podršku KoV sa nuklearnim sredstvima ima sadejstvo avijacije sa vlastitim jedinicama na frontu u cilju njihove zaštite, tj. obezbeđenja od vlastitih nuklearnih napada.

3. *Izviđanje iz vazduha* ima sve veći značaj i zahtevi za istim su u stalnom porastu, što se vidi iz stalnog povećanja izviđačke avijacije čiji je broj povećan za oko 100% u odnosu na izviđačku avijaciju u Drugom svetskom ratu. Brojčanom porastu izviđačke avijacije treba dodati povećanu brzinu aviona i povećan kapacitet i usavršenost uređaja za fotografisanje, što je još više povećalo mogućnosti izviđačke avijacije. Povećani porast značaja izviđanja iz vazduha na prvom mestu proizilazi iz povećanja manevarskih mogućnosti KoV, šire primene vazdušnih i pomorskih desanata i upotrebe nuklearnih oružja, čime su stvoreni uslovi za izvanredno brze promene situacije na bojištu.

Izviđanje iz vazduha mora biti neprekidno i sigurno na celoj širini i dubini fronta, u kom cilju se koriste sve vrste avijacije. Izviđanje opšteg značaja na dubini celog borbenog rasporeda protivnika vršiće specijalizovane izviđačke jedinice avijacije iz sastava vazduhoplovne armije, za račun fronta odnosno grupe armija kao celine. Laki izviđački avioni i helikopteri u sastavu KoV vršiće izviđanje bojišta za račun jedinica u čijem se formaciskom sastavu nalaze.

Zadatak izviđanja iz vazduha je ne dozvoliti da protivnik radi bilo šta na frontu a da ne bude kontrolisan, kao i da prikupljeni podaci budu što pre iskorišćeni od strane zainteresovanih komandi. Treba imati u vidu da izviđačka delatnost iz vazduha danju i noću može biti ograničena izrazito teškim meteo uslovima.

Ciljevi taktičkog izviđanja su objekti i jedinice unutar celokupnog borbenog poretka protivnika, a posebno nuklearnog oružja i odbranbeni položaji sa njihovim fortifikacionim objektima.

Prikupljanje podataka izviđanjem iz vazduha vrši se vizuelno, aerofotosnimanjem ili elektronskim putem. Osnovno sredstvo danas je još uvek avion opremljen sa: aerofotokamerom za snimanje crno — belo, kolor i infra, radarom i sredstvima za osvetljavanje. Problem fotoizviđanja klasičnim filmom sastoji se u tome što toplotni udar i radioaktivno zračenje pri nuklearnim eksplozijama ovu vrstu filma uništavaju, te se uvode nove kamere na principu upotrebe kserofotografije za aerofotografisanje. Televizija je stvar bliske budućnosti i po nekim podacima već se uvodi kao sredstvo izviđanja u armijama velikih sila.

Smatra se da izviđanje iz vazduha treba stalno dopunjavati ostalim izvorima za prikupljanje podataka: radio, radarskim, agenturnim, izveštajima ubačenih i partizanskih jedinica itd.

4. *Vazdušni transport trupa i materijala.* Razvoj savremenih vazdušnih transportnih sredstava po vrstama (laki i teški transportni avioni i helikopteri), brojno i po-

kapacitetu otvaraju velike mogućnosti primene manevra trupama i prenos materijala vazдушnim putem.

a) Vazdušni desanti — »vertikalni manevar«, smatra se da mogu postati nosioci tempa nastupanja u savremenoj operaciji i njihov značaj je ogromno porastao. Primena vazdušnog desanta većeg operativno-taktičkog značaja (posebno strategiskog), danas je jako složena operacija zbog njihove osetljivosti na atomski udar kako u rejonima ukrcavanja, tako u letu, pa i u rejonu spuštanja. Uslov za primenu većih vazdušnih desanata je izborenje vazdušne prevlasti i potpuna tajnost u njihovoj upotrebi.

Veće vazdušnodesantne jedinice moraju se spuštati u odvojene rejone — rastresito po bataljonima, kako bi se postigla što veća njihova bezbednost od nuklearnog uništenja. Pored toga, predviđaju se odvojene maršrute u vazduhu za svaku desantnu grupu zbog skraćanja dubine transportnih kolona i postizanja jednovremenosti izbacivanja, odnosno iskrcavanja desanta kao celine.

Helikopter kao transportno sredstvo vazdušnih desanata pretvorio je svaki deo teritorije u desantnu prostoriiju, s tim što specifičnosti terena određuju jačinu vazdušnog desanta, slično jačini pešadijske jedinice koja se kreće kopnom. Helikopteri su ograničeni relativno malim taktičkim radijusom pri maksimalnom nošenju korisnog tereta — ljudi i materijala, koji danas iznosi 25 — 150 km, čime je ograničena i dubina spuštanja helikopterskog desanta.

Ogromna prednost helikoptera je što omogućava i pri masovnoj upotrebi istih zauzimanje predviđenog borbenog poretka desantne jedinice još u vazduhu i momentalno nakon spuštanja. Helikopterski desant je potpuno spreman za borbena dejstva odmah po dodiru zemlje, što nije slučaj sa padobranskim i jedriličarskim desantom zbog mogućeg njihovog rasturanja prilikom spuštanja na zemlju što iziskuje često puta njegovo prikupljanje.

Helikopteri se mogu široko primeniti u svakoj borbenoj radnji jedinica KoV u cilju brzog isturanja grupa za prihvata i obezbeđenje prethodnice i bočnih odreda, isturanje samih prethodnica i bočnih odreda na predviđeno zemljište u cilju prihvata glavnine, zatim evakuaciju za-

štitnica, zatvaranje pojedinih prolaza, prenos lake artiljerije i minobacača na bojištu, dotur materijala, evakuaciju ranjenika i sl.

Helikopteri su vrlo podesni za ubacivanje kompletnih jedinica, diverzantskih i izviđačkih grupa u pozadinu neprijatelja.

Helikopterima se pri forsiranju reka omogućava njihovo »preskakanje« i sigurno ovladavanje prostora iza reke, još pre nego što dođe do borbe za samu obalu reke.

Helikopteri imaju osobiti značaj pri borbenim dejstvima na planinskom terenu gde se kod teško prolaznog i ispresecanog zemljišta može postići željeno obezbeđenje ili snabdevanje helikopterskim jedinicama za nekoliko desetina minuta, što bi pri normalnom kretanju zemljištem često zahtevalo više časova. Veliki značaj imaće helikopteri pri primeni kombinovanog frontalnog i partizanskog rata.

Vazdušni desant biće normalno korišćen u kombinaciji sa pomorskim desantom i može biti prenesen sa kopna ili sa brodova na moru, odnosno sa morske površine putem helikoptera. Ako desant vrši flota pod zaštitom avijacije sa nosača aviona, ili uz podršku taktičke avijacije sa kopna, predviđa se primena atomskih udara po braniocu na obali u kombinaciji sa klasičnim avionskim naoružanjem, nakon čega se prenose vazdušno desantne trupe putem helikoptera.

Helikopterski vazdušni desant može biti kombinovan sa padobranskim desantom, zavisno od karaktera zadatka, zemljišta i neprijateljskog sistema odbrane.

Formaciske jedinice transportne avijacije nisu dovoljne za izvođenje desanta većeg operativnog značaja, već se zato moraju ojačavati transportnim snagama ratišta.

Transportna avijacija u budućem ratu pretstavljaće osnovno sredstvo za obezbeđenje sigurnog i brzog aerodromskog manevra letaćkih jedinica i sa istom se mora raspolagati za izvršenje ovog zadatka.

Savremenom transportnom avijacijom velike nosivosti i brzine, predviđa se vršenje manevra snaga na vlastitoj teritoriji u cilju ojačanja pojedinih ratišta ili pregrupacije

snaga sa jednog na drugo ratište, odnosno sa jednog na drugi front.

b) *Transport materijala vazдушnim putem* potrebnog trupi za vođenje borbe, biće često jedini mogući način njegovog dotura i evakuacije u uslovima mogućeg većeg razaranja komunikacija koja se može postići upotrebom nuklearnog oružja. Pored aviona posebnu ulogu imaće helikopteri koji će svoj teret moći bez ikakvog oštećenja spustiti na svaku tačku zemljišta, dok će ga avijacija bacati sa i bez padobrana, ako u iskrnom rejonu ne bude odgovarajućih terena za njeno sletanje — travnih aerodroma.

Avijacija i helikopteri za vezu u sastavu viših komandi svih vidova imaju osobiti značaj u obezbeđenju komandovanja, brzom ličnom kontaktu starešina, vršenju kurirske službe i sl., te joj je posvećena osobita pažnja u savremenim uslovima rata. Za ovaj zadatak koriste se laki avioni i helikopteri, a u izuzetnim slučajevima mogu biti korišćeni svi tipovi aviona u naoružanju taktičkog vazduhoplovstva, zavisno od važnosti i potrebne brzine za izvršenje zadatka.

Baziranje avijacije je osnovni problem komandovanja na svim stepenima u savremenom nuklearnom ratu. Ogromna rušilačka moć nuklearnih oružja i predviđeni iznenadni napad po protivničkoj avijaciji na zemlji pre njenog poletanja, dovele su do toga da se u okviru borbe za vazдушnu prevlast u prvi plan ističe postizanje bezbednosti avijacije na zemlji, bolje rečeno prvenstveno postizanje njene protivatomske zaštite.

Danas u svetu se razmatra mogućnost baziranja jednog puka na jednom operativnom aerodromu, a predviđa se izgradnja većeg broja operativnih aerodroma da bi se obezbedilo baziranje čak jedne eskadrile na jednom aerodromu. Izgradnja aerodroma kreće se u tri osnovna pravca i to:

— aerodromi koji bi obezbedili baziranje na osnovu izgradnje podzemnih hangara, kasarni i skladišta;

— aerodromi sa rastresitim rasporedom vazduhoplovnih jedinica, gde bi njegov svaki elemenat pretstavljao poseban nuklearni cilj (poletno-sletna staza, rulna staza,

svaka eskadrila, KM, CV, ubojno skladište i pogonsko skladište);

— travni aerodromi sa eventualnim lakim stabilizacijama koji bi omogućili prihvat aviona sposobnih za eksploataciju sa trave, s tim što se i ovde predviđa rastresiti raspored jedinica, skladišta i ostalih uređaja u cilju protivatomske zaštite.

Treba istaći prednosti današnjih mlaznih aviona u taktičkoj avijaciji, koji su prilagođeni za upotrebu sa travnih aerodroma čime se postiže veća i brža zaštita aviona na zemlji.

Posebnu teškoću u budućem ratu pretstavljajuće izgradnja novih i obnova starih aerodroma u zoni dejstva protivničke taktičke avijacije, jer naponi uloženi u izgradnji aerodroma koji traju mesecima mogu biti uništeni atomskim udarom pre nego se aerodrom i zaposedne.

Na zapadu se i dalje pridaje veliki značaj nosačima aviona, plovnim aerodromima za ojačanje dejstva vlastitog pomorskog vazduhoplovstva baziranog na kopnu kao i ojačanje dejstva taktičkog vazduhoplovstva u cilju nadoknađivanja nedostatka vazduhoplovnih baza, kao i za samostalna dejstva pomorske flote na otvorenom moru i uz obalu sa ciljem podrške KoV i pomorskih desanata.

Problemi baziranja taktičke avijacije, koji su iz dana u dan sve složeniji, počinju stalno u prvi plan isticati potrebu za takvim avionskim konstrukcijama u taktičkoj avijaciji koje će biti oslobođene od betonskih pista i sposobne za upotrebu sa trave.

(Članak je uzet iz »Vazduhoplovnog glasnika« br. 1/60)

Potpukovnik VIKTOR PEROLO

ATOMSKO¹⁾ BOMBARDOVANJE CILJEVA TAKTIČKOG ZNAČAJA

Poznato načelo »Ne pružiti neprijatelju povoljan cilj, a njega prinuditi da stvara takve ciljeve« naći će punu primenu u uslovima upotrebe nuklearnog oružja. Jer, činjenica je da će se oružje ovako velike moći dejstva, i uz to visoke cene koštanja, upotrebljavati samo protiv ciljeva koji opravdavaju njegovu upotrebu s obzirom na svoj značaj, veličinu, strukturu i sl. Zato će i napadač i branilac težiti, s jedne strane da izbegnu stvaranje takvih grupacija koje bi pretstavljale pogodan cilj za dejstvo nuklearnim oružjem, a s druge strane da pogodnim borbennim postupcima prinude protivnika da stvori ovakav cilj. Otuda proizilazi i veliki značaj poznavanja ciljeva za dejstvo atomskim oružjem.

Ako pođemo od postavke da neki ciljevi u određenim uslovima i vremenu mogu biti pogodni za atomsko bombardovanje, doći ćemo do zaključka da se oni ne mogu određivati po nekom šablonu, već samo na osnovu svestranog poznavanja uslova, načina i principa vođenja rata u budućnosti. No, ovo ne znači da se o ciljevima za atomsko

---

¹⁾ Pod atomskim oružjem treba u ovom članku podrazumjevati nuklearno.

bombardovanje, o njihovoj podeli i karakteristikici ne može govoriti sa izvesnom preciznošću i težnjom da se daju osnovna načela za njihovo raspoznavanje. Naprimer, nemoguće je zamisliti rad ma koga višeg štaba u planiranju napada, odbrane ili neke druge borbene radnje a da ne poznaje koji elementi borbenog poretka, u kakvom međusobnom rasporedu i u kome momentu predstavljaju povoljan cilj za upotrebu atomskog oružja. Ti zahtevi iziskuju visokokvalifikovan kadar i njegovu svestranu obuku, naročito starešina izviđačkih i obaveštajnih organa.

Shvatiti važnost pravilnog odabiranja cilja moguće je samo onda ako se pravilno uoči snaga i moć atomskog oružja. Ako pri tome imamo u vidu poznato dejstvo samo jedne nominalne atomske bombe (20 KT), jasno ćemo videti da se tolika snaga — energija ne sme utrošiti za uništenje nekih sitnijih ciljeva koji se efikasno mogu uništiti ili neutralisati klasičnim vatrenim sredstvima pešadije, artiljerije, pa i avijacije. Drugim rečima, cilj za atomsko bombardovanje mora svojim taktičkim značajem u određenoj situaciji opravdati upotrebu ovako snažnog oružja. To znači da njegovo uništenje treba da omogućí uspešno izvršenje dobijenog zadatka u dotičnom periodu borbe. Zato i postoji mogućnost da će se u budućem ratu atomskim bombama srednjih jačina (20—100 KT) tući izvesni ciljevi za čije su uništenje ranije bile angažovane pukovske, divizijske, pa i korpusne rezerve. Dakle, za atomske bombe moraju se brižljivo odabirati realni ciljevi, a to se može postići ako se prethodno izvrši precizno proučavanje svih ciljeva koji mogu doći u obzir za atomsko bombardovanje.

Svakako, bilo bi korisno na izvestan način uočiti razliku između dosadašnjih klasičnih ciljeva i ciljeva za atomsko bombardovanje. Nema sumnje da, sa tačke gledišta borbene upotrebe atomskih sredstava, ta razlika postoji ne samo u pogledu dimenzija, oblika, sastava i osetljivosti ciljeva, već, i znatno više, u pogledu njihovog taktičko-operativnog značaja. To je, ustvari, i suštinska karakteristika ciljeva za atomsko bombardovanje.

Uništenjem ili neutralisanjem ciljeva atomskim bombardovanjem dobija se veliko taktičko-operativno prei-

mućstvo (kao rezultat stvorene vatrene nadmoćnosti), čime se u isto vreme omogućuje jednostavnije i brže izvršenje borbenih zadataka. Ako pođemo od danas važećeg gledišta da je taktika u svojoj suštini kombinacija vatre i pokreta, onda je jasno da atomska bombardovanja, ma kako važnih ciljeva, predstavljaju samo vatrenu snagu i da ta bombardovanja ni u budućem ratu neće moći da zamene čoveka i njegovu tehniku — nosioca pokreta borbenih jedinica. Otuda će uloga čoveka i manevra u budućem ratu još više porasti, jer će se samo pokretom trupa moći uspešno eksploatirati atomske eksplozije koje ipak neće biti u stanju da potpuno unište svaki otpor protivnika i da mu onemoguće da se ponovo sredi i uspostavi narušeni vatrene sistem.

Najzad, ako bismo rezimirali dosadašnja izlaganja i pokušali da odredimo šta je cilj atomskog bombardovanja (ili, kraće, atomski cilj), onda bi se moglo reći, da se atomskim ciljem može nazvati svaki objekat (ljudstvo, materijal, objekat na zemljištu i sl.) čije bi uništenje ili neutralisanje, s obzirom na njegov borbeni značaj, predstavljalo odlučujući faktor za postizanje uspeha u izvršenju dobijenog taktičko-operativnog zadatka. Zbog toga se na cilj atomskog bombardovanja ne može gledati samo sa stanovišta artiljerijske pripreme ili kontrabatiranja, niti isključivo sa gledišta rentabilnosti (upoređenjem cene cilja sa cenom bombe), jer su oba shvatanja uprošćena i ne vode dovoljno računa o stvarnoj efikasnosti atomskog oružja i njegovoj ulozi u izvršenju borbenih zadataka.

PODELA I ANALIZA CILJEVA ZA ATOMSKO BOMBARDOVANJE

Podeli ciljeva atomskog bombardovanja može se pristupiti sa različitih stanovišta i sa vrlo različitim kriterijumom, ali je sa taktičko-operativnog gledišta najvažnija ona podela ciljeva atomskog bombardovanja koja se vrši prema njihovoj stalnosti, odnosno vremenu postojanja, jer je i najidealniji cilj za atomsko dejstvo bespredmetan ako se na njega ne može dejstvovati zbog mogućnosti brze

dekoncentracije. Sa tog stanovišta mogli bismo takve ciljeve razvrstati u tri grupe i to:

Stalne ciljeve — koji se mogu unapred odrediti, jer su materijalno vezani za određeno mesto i za relativno duži vremenski period. Njihov položaj se može precizno utvrditi, dejstvo na njih blagovremeno planirati i slobodno izabrati vreme za primenu atomske eksplozije. Podaci za ove ciljeve prikupljaju se, načelno, još za vreme mira, zatim se klasificiraju i sređuju u specijalne kartoteke, a dopunjuju detaljima prikupljenim u toku samoga rata. U ovu grupu ciljeva spadala bi, uglavnom, industrijska područja, stalni aerodromi, objekti stalne fortifikacije i slično.

Verovatne ciljeve — za koje je moguće pretpostaviti da će u izvesnom momentu postojati i predstavljati pogodan cilj za atomsko dejstvo. Oni se mogu unapred odrediti i dejstvo na njih može se blagovremeno planirati, ali se momenat za upotrebu atomskog oružja ne može unapred predvideti niti precizirati. Na neke od ovih ciljeva dejstvo vaće se atomskim oružjem kao što je bilo predviđeno, dok će drugi prestati da budu ciljevi za atomsko bombardovanje kad se pokaže da se pretpostavka o njihovoj pojavi ili važnosti nije ostvarila. U ove ciljeve bi spadala posjednuta područja i rejoni, kao i mesta pogodna za veće koncentracije snage i tehnike, za smeštaj rezervi ljudstva i materijala, razmeštaj većih štabova i sl.

Privremene ciljeve — koji samo za izvesno vreme predstavljaju povoljan cilj za atomsko bombardovanje, te se zbog toga ne mogu ranije predvideti ili odrediti, pa ni unapred planirati za atomsko dejstvo. Ovi ciljevi će se pojavljivati u svima borbenim radnjama, samo će vreme njihovog postojanja kao cilja biti duže ili kraće, od čega će prvenstveno i zavisiti mogućnost dejstva na njih. Ovi ciljevi se nekada moraju duže vreme pratiti i proučavati da bi se tek u izvesnom povoljnom momentu moglo dejstvovati na njih. No, dejstvo na ove ciljeve biće redovno praćeno nedostatkom vremena kako za potrebne proračune, tako i za preduzimanje potrebnih mera bezbednosti za sopstvene trupe. U ovu grupu ciljeva dolazile bi: razne marševske kolone rodova i združenih jedinica, velike pri-

vremene koncentracije trupa za ofanzivne akcije, dezorganizovane i demoralisane jedinice, trupe u obuhvatima ili okruženjima operativnih razmera, veće jedinice na položajima i sl.

Ova podela značajna je po tome što omogućuje analizu i proučavanje atomskih ciljeva, planiranje dejstva na njih, kao i određivanje najpogodnijeg atomskog oružja, s obzirom da je od momenta izdavanja naređenja za dejstvo na neki cilj pa do momenta pojave nuklearne eksplozije potrebno da prođe najmanje pola časa pri bombardovanju artiljerijom, a 2—6 časova pri bombardovanju ostalim sredstvima. Radi toga će poznavanje dužine vremena za koje će neki objekat predstavljati pogodan cilj za atomsko bombardovanje biti od izvanredne važnosti.²

Analiza ciljeva obuhvata taktičku i tehničku stranu.

Taktička analiza omogućuje pravilan i brz izbor najpogodnijeg cilja. Načelno, ona prethodi tehničkoj.

Za taktičku analizu neophodno je znati osnovnu zamisao komandanta jedinice; broj i vrstu raspoloživih atomskih oružja za izvršenje dobijenog zadatka i detaljan raspored elemenata neprijateljskog borbenog poretka (šema atomskih ciljeva).

Taktička analiza obuhvata veliki broj različitih elemenata za proučavanje. Broj podataka koji će se analizirati, u prvom redu, zavistan je od raspoloživog vremena.

Neki elementi se moraju analizirati i kritički uporediti. Neophodno je analizirati kolika je verodostojnost podataka o ciljevima koji dolaze u obzir za atomsko bombardovanje; kakve su mogućnosti dejstva sopstvenog klasičnog naoružanja za neutralisanje ili uništenje pojedinih ciljeva; šta se postiže u ostvarivanju dobijenog zadatka, uništenjem ili neutralisanjem pojedinih atomskih ciljeva; kakav uticaj ima naseljenost stanovništva na teritoriju atomskog dejstva; kakve su snage potrebne za eksploataciju atomskog udara; itd., itd.

---

² U zadnje vreme nailazi se na podatke da vreme potrebno za atomsko bombardovanje može biti i znatno kraće od navedenog. Neki tvrde da se ono ne razlikuje od vremena potrebnog za dejstvo u klasičnim uslovima. Verodostojnost ovih tvrdnji zasada je problematična.

Upoređivanjem podataka dobijenih taktičkom analizom dolazimo do zaključaka koji je cilj najcelishodniji za atomsko bombardovanje.

Krajnji rezultat taktičke analize jeste određivanje osnovnog i rezervnog atomskog cilja i efekata koji se žele postići atomskim udarom po odabranim ciljevima. Ako povoljnih ciljeva ima više, onda će tehnička analiza pomoći da se bolje sagleda za koji se cilj treba odlučiti pri donošenju konačne odluke.

Tehnička analiza obuhvata proučavanje većeg broja elemenata koji se matematički mogu izraziti. Na prvo mesto dolazi proučavanje oblika, sastava i veličine cilja i određivanje osnovnih podataka neophodnih za dalju tehničku analizu. Krajnji rezultat tehničke analize je određivanje onih elemenata (vrsta i tip atomskog oružja, lansirno sredstvo, nulta tačka, visina atomske eksplozije itd.) koji su neophodni izvršiocu gađanja, kao i proračun verovatnih efekata dejstva za svaki cilj posebno.

Mogućna je i paralelna analiza. Ako je broj ciljeva mali, može se desiti da se prethodno taktičkom analizom dobiju neophodni podaci potrebni za taktičku analizu. Ovo jasno govori da se analizi ne sme pristupiti šablonski, po nekoj ustaljenoj formi, već prema stvarnoj situaciji i dobijenom zadatku.

Taktičko-tehnička analiza ciljeva međusobno se dopunjuje i pretstavlja celovit proces u pripremi upotrebe atomskog oružja i najvažniji deo rada u planiranju upotrebe atomskog oružja. Jedino se svestranim razmatranjem može doći do pravilnijeg izbora atomskog cilja čijim se uništenjem ili neutralisanjem mogu stvoriti uslovi za brzo i efikasno izvršenje dobijenog zadatka. Bez taktičko-tehničke analize ne može se pristupiti upotrebi atomskog oružja.

Radi jasnije pretstave o analizi atomskih ciljeva zadržaćemo se na opisu nekih elemenata tehničke analize ciljeva.

Oblici ciljeva za atomsko bombardovanje mogu biti vrlo raznovrsni, ali se za praktične svrhe svi oblici mogu svesti na dva osnovna oblika: kružni i nekružni. Kružni oblik omogućava lako određivanje položaja nulte tačke i

najidealnije poklapanje cilja sa željenim zonama dejstva koje su na zemljištu koncentrično raspoređene oko nulte tačke. Nekružni ciljevi (u koje spadaju i oni sa nepravilnim oblikom) moraju se svoditi na približno slične pravilne geometriske oblike (kvadrat, elipsa, linija itd.) kako bi se omogućilo stvaranje jednostavnih grafikona iz kojih se dobijaju potrebni podaci za određivanje mesta nulte tačke, visine eksplozije i dr. Prema tome, proučavanje oblika cilja za atomsko dejstvo neophodno je vršiti kako u cilju tehničkog planiranja gađanja, tako i u cilju određivanja najpogodnije vrste atomskih projektila i sredstava za njihovo lansiranje. Pored toga, u cilju obezbeđenja uspešnog dejstva sopstvenih trupa, oblik cilja se uzima u obzir i pri proračunima verovatnoće nanošenja gubitaka i štete ljudstvu i tehnici, određivanju veličine pojedinih zona rušenja, uništenja, kontaminacije i sl.

Sastav cilja za atomsko bombardovanje može biti vrlo raznolik, ali, s obzirom na osnovnu strukturu i efekat dejstva atomske eksplozije, praktično sve ciljeve možemo svesti na tri osnovne vrste: ljudstvo, materijal i objekte.

Ljudstvo je, kao sastavni deo većine ciljeva za atomsko bombardovanje, različito osetljivo na pojedine vrste dejstva i intenzitet nuklearnih eksplozija, što naročito zavisi od položaja i zaklonjenosti u kojoj se ono bude našlo u momentu eksplozije. Veličina gubitaka u ljudstvu pri atomskoj eksploziji prvenstveno zavisi od preduzetih mera u cilju zaklanjanja, jer će mnogo veći gubici biti naneti ljudstvu na otvorenom prostoru nego u zaklonu, rovu, tenku, šumi i sl. Zato je i u svima tabelama za proračune gubitaka izvršena podela prema vrstama zaklonjenosti ljudstva.

Materijal i objekti, kao ciljevi, s obzirom na brojnost i raznovrstan kvalitetni sastav, fizičku otpornost i ostale osobine, vrlo različito reaguju na pojedine vrste dejstva atomskog oružja (udarno-mehaničko, toplotno, radioaktivno). Usled toga dolazi do vrlo komplikovanih i raznovrsnih šteta, te je neophodno materijal i objekte klasificirati u šire grupe sličnih osetljivosti i ponašanja prema pojedinim vrstama dejstva nuklearnog oružja.

Ljudstvo, odnosno živa sila, skoro se nikad u ratu ne odvaja od svoje opreme i borbene tehnike, a sve borbene radnje vrši na zemljištu na kome se nalaze objekti najraznovrsnijeg značaja, počev od običnih puteva, mostova, tesnaca pa do komunikacijskih čvorova i objekata poljske, odnosno stalne fortifikacije. Zato ciljevi za atomsko bombardovanje najčešće predstavljaju kombinaciju ljudstva, materijala i objekata na zemljištu.

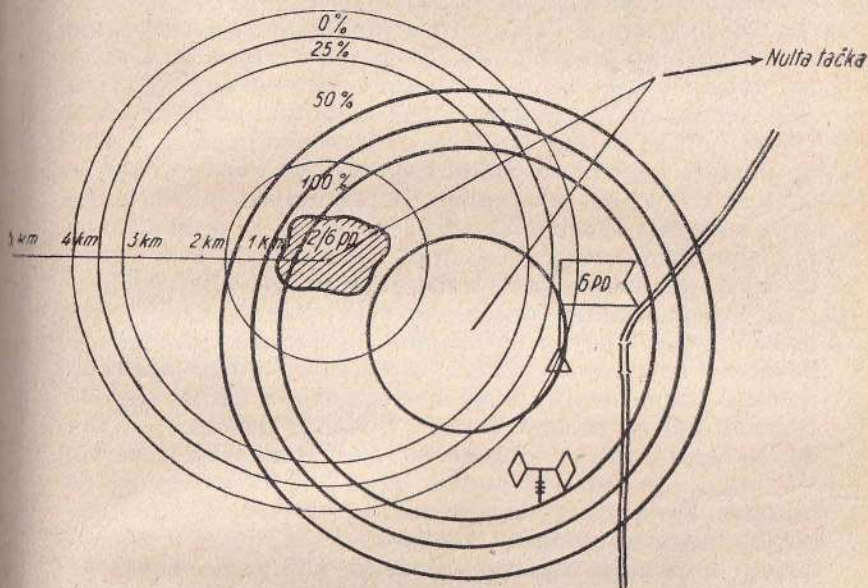
Sastav eventualnih atomskih ciljeva i njihova osetljivost u različitim uslovima moraju se detaljno poznavati da bi se mogli pravilno postaviti zahtevi stručnim organima u pogledu veličine gubitaka koji se žele naneti pojedinim delovima cilja atomskog bombardovanja. Tako će se, u izvesnim borbenim situacijama, postaviti zahtev da se nanesu gubici prvenstveno ljudstvu, a delimično i borbenoj tehnici, opremi i objektima, dok će se u drugim okolnostima tražiti suprotno. Naravno, davanje prioriteta pojedinim sastavnim delovima cilja atomskog dejstva prvenstveno će zavisiti od osnovne zamisli komandanta jedinice i odluke za njeno ostvarenje.

Veličina cilja, kako u pogledu dimenzija tako i s obzirom na njegovu kompaktnost, uticaće na izbor vrste atomskog projektila, određivanje njegove jačine, kao i na izbor nulte tačke i visine centra eksplozije. Pri razmatranju veličine cilja nailazimo na izvesne pojave koje nisu dolazile do izražaja pri dejstvu klasičnim oružjem. Naime, ako se radi o pojedinačnom cilju koji po svojoj veličini i kompaktnosti predstavlja jedinstven objekat (naprimer, tenkovski ili pešadiski bataljon, artiljerijski divizion, pt rejon i dr.), onda je i pri atomskom bombardovanju sličan postupak kao i pri klasičnom. Međutim, ako se cilj sastoji iz dva ili više pojedinačnih ciljeva, koji se nalaze na međusobnom većem ili manjem udaljenju, onda imamo kompleksan (zbirni) cilj koji po svom obliku, sastavu i veličini predstavlja nešto novo i specifično. Pošto pojedinačni ciljevi mogu biti vrlo raznoliki, to i kompleksni ciljevi koji se sastoje od većeg broja pojedinačnih ciljeva mogu biti veoma različito kombinovani.

Često se govori da će se u budućem ratu najčešće tući pojedinačni ciljevi, iako se na osnovu mnogih činjenica može zaključiti suprotno, tj. da će kompleksni ciljevi biti skoro redovno, a pojedinačni retko bombardovani atomskim oružjem. Činjenica je da pri izvršenju borbenih zadataka, u većini slučajeva, nije potrebno potpuno uništiti neprijateljski borbeni poredak, već je dovoljno da se samo pojedini njegovi elementi privremeno neutrališu, dezorganizuju ili onesposobe za borbenu akciju. Ako se, naprimer, protivniku na određenom pravcu nanese oko 50% gubitaka u ljudstvu i tehnici, samim tim će se u većini borbenih situacija obezbediti lakše i brže izvršenje dobijenog zadatka, jer se ne može smatrati da će ostali postotak ljudstva i tehnike na dotičnom pravcu ostati sa punim borbenim sposobnostima posle izvršene atomske eksplozije u njegovoj blizini. Praktično, to znači da bi planiranje nulte tačke eksplozije u centru pojedinačnih ciljeva (jednog pešadiskog bataljona, artiljeriskog divizionu itd.) dovelo do 100% njihovog uništenja, što bi sa tehničke strane predstavljalo neekonomično korišćenje ovog snažnog oružja, a sa taktičke strane u najmanju ruku bilo neopravdano. Međutim, planiranjem nulte tačke na većem otstojanju od nekog pojedinačnog cilja naneli bi se tom cilju dovoljno veliki gubici u živoj sili i tehnici, a pored toga eksplozija bi svojim dejstvom obuhvatila i okolne jedinice i zemljišne objekte (po planu i zahtevu komandanta jedinice), te bi na taj način nuklearna eksplozija bila znatno bolje iskorišćena, a njena upotreba taktički opravdana.

Na skici 1 prikazane su, srazmerno cilju-objektu, veličine zone gubitaka za 20 KT atomsku bombu pri niskoj eksploziji u vazduhu, u slučaju kada je nulta tačka u centru pojedinačnog i u centru kompleksnog cilja. Iz slike se vidi da bi efekti dejstva sa nultom tačkom u centru kompleksnog cilja bili znatno veći, jer bi eksplozija zahvatila i KM divizije i tenkovski bataljon, zadovoljavajući ujedno i primaran zahtev za neutralisanjem pešadiskog bataljona.

Iz prednjeg izlaganja može se zaključiti da racionalno korišćenje snage atomske bombe, raznolike mogućnosti njenih efekata dejstva i stvarni borbeni zahtevi ukazuju da pri planiranju upotrebe nuklearnih eksplozija kompleksni ciljevi imaju prednost u odnosu na pojedinačne ciljeve.

Skica 1

CILJEVI ATOMSKOG BOMBARDOVANJA U NAPADU I ODBRANI

Vrste ciljeva atomskog bombardovanja i njihova brojnost vezane su za pojedine borbeno radnje i postupke jedinica pri njihovom izvođenju. Mada će u napadu i odbrani postojati izvestan broj identičnih ciljeva, ipak će ih u napadu, naselno, postojati veći broj no u odbrani, jer je branilac u mogućnosti da bolje koristi zemljište i vatrena sredstva i izvrši bolje zaklanjanje pojedinih delova svoga borbenog poretka.

Da li će napadač tući ciljeve u neposrednoj blizini prednjeg kraja braniočevog odbranbenog sistema ili u dubini odbrane zavisiće od načina i zadatka napada, ideje komandanta jedinice koja izvršava dobijeni zadatak, stepena organizacije neprijateljske odbrane, raspoloživih klasičnih i atomskih sredstava, itd.

Pri napadu iz neposrednog dodira, u cilju stvaranja zone sigurnosti za sopstvene trupe, prvi odbranbeni položaj (na dubini jedan ili više km, zavisno od zone sigurnosti) neće dolaziti u obzir za dejstvo atomskim oružjem, već ciljevi koji se nalaze u dubini odbranbenog položaja. Međutim, pri napadu iz podilaženja za ovo dejstvo doći će u obzir ciljevi na celokupnom neprijateljskom odbranbenom sistemu. U toku napada i pri borbi u dubini, zbog brzih promena situacije i izmešanosti napadačevih i braniočevih jedinica, ciljeve treba prvenstveno tražiti u braniočevoj operativnoj dubini. Prema tome, u raznim vremenskim periodima i situacijama, pogodni ciljevi za napadačevo dejstvo nuklearnim oružjem biće u prvom redu položaji braniočevih atomskih sredstava, a zatim njegove rezerve i drugi ešloni koji su u stanju da utiču na tok borbe, zatim čvorovi odbrane, pt rejoni, tenkovske rezerve, VP artiljerije itd. Pri ovome treba imati u vidu da će branilac koristiti sve mogućnosti kako bi izbegao stvaranje ciljeva za atomsko bombardovanje čije bi uništenje dovelo u pitanje uspešno izvođenje odbrane. Zbog toga će napadač često morati da planira izvesne pokrete pojedinih delova svog borbenog poretka i njihovu podršku vatrom klasičnih sredstava da bi prinudio branioca da stvara povoljne ciljeve za atomsko dejstvo.

Branilac može upotrebiti atomsko oružje protiv napadača još u periodu njegovog podilaženja i pripreme za napad, naročito na elemente njegovog marševskog poretka, rejone prikupljanja i koncentracije snaga i sredstava, na zemljišne objekte čijim bi se rušenjem sprečilo podilaženje i izazvali zastoji u pokretu ili izvršilo zaprečavanje napadnih pravaca u cilju kanalsanja napadačevog nastupanja itd. U toku izvođenja napada branilac će moći svojim atomskim oružjem da dejstvuje na napadačeve VP za atomska oruđa, VP artiljerije i veće rezerve, a tako isto i

da stvara vatrene zavese ispred ugroženih čvorova odbrane i napadačevih snaga na pravcu glavnog udara, da vrši nuklearne prepade u cilju zaštite pojedinih prilaza ka unutrašnjosti odbranbenog položaja, da stvara dugotrajne radioaktivne prepreke itd.

Važnost pravilnog i blagovremenog određivanja ciljeva za nuklearno dejstvo u napadu i odbrani, kako između onih koji već postoje, tako i onih koji će se ispoljiti tek u određenim taktičkim situacijama, ukazuje na potrebu da se radu oko izbora cilja za atomsko dejstvo, koji je vrlo složen, pokloni što veća pažnja.

IZBOR CILJA ATOMSKOG BOMBARDOVANJA

Planiranje borbenih radnji u uslovima nuklearnog rata nameće štabnoj službi potrebu da metode svoga rada prilagodi novim uslovima. Velika brzina izvođenja operacija, izvanredna pokretljivost jedinica, nagle promene situacija i neophodnost da se brzo odlučuje i dejstvuje zahtevaće uvežbane štabove koji će, pored ostalog, morati solidno poznavati taktičko-tehničke mogućnosti atomskih sredstava i mere zaštite od njih.

Za upotrebu atomskog oružja, s obzirom na njegovu izvanrednu važnost, komandant jedinice će redovno pre donošenja odluke konsultovati odgovarajuće organe štaba. On će ih upoznati sa dobijenom direktivom — zadatkom, a prilikom saopštenja svoje zamisli za dejstvo, izdaće im uputstva za procenu i upotrebu atomskog oružja. Uputstva načelno sadrže opšte konture upotrebe atomskog oružja, učinke koji se žele postići i mere sigurnosti za sopstvene trupe-jedinice. Na osnovi tih uputstava vrši se taktička i tehnička analiza ciljeva.

Jedan od najvažnijih zadataka štaba jedinice koja ima pravo na upotrebu atomske bombe, u periodu planiranja, biće da komandantu jedinice pripremi dovoljno podataka za donošenje odluke o izboru atomskog cilja. U početnom periodu ovog rada najveću važnost imaće podaci obavestajno-izviđačkih organa, koji treba da pruže opštu sliku rasporeda neprijateljevih snaga i sredstava, a naročito nje-

govog atomskog naoružanja, kao i podatke o ciljevima za sopstveno atomsko dejstvo.

Sem taktičke avijacije, čija će uloga u novim uslovima biti znatno pojačana, najveći broj izviđačkih zadataka ove vrste primiće na sebe izviđački i obaveštajni organi divizija prve linije, koji su u neposrednom dodiru sa neprijateljem.

Ako se kod protivnika otkriju specijalne vrste opreme, naoružanja i instrumenata, kao i jače stražarske jedinice za obezbeđenje pojedinih rejona, zatim ukopavanje na većim dubinama od normalnih ili dejstvo teške artiljerije sa visokim tačkama rasprskavanja i sl., postoji verovatnoća da se protivnik sprema da upotrebi atomsko oružje.

I pored svih preduzetih mera neprijatelj će ipak morati da stvara pogodne ciljeve za naše atomsko dejstvo, jer je nemoguće u potpunosti izbeći koncentraciju snaga, borbenih sredstava i materijalnih potreba. Ma koliko kratko trajala ta koncentracija, ona će najčešće predstavljati povoljan cilj za dejstvo atomskim oružjem. Radi prikupljanja podataka o atomskim ciljevima potrebno je da se izviđački organi ubacuju u neprijateljsku pozadinu, da se umešno koriste partizanske jedinice, da se organizuje hvatanje neprijateljskih vojnika i sl.

Ne manje važno je i blagovremeno dostavljanje prikupljenih podataka, te brzinu u ovom radu treba po svaku cenu obezbediti. Izviđačko-obaveštajnim organima treba obezbediti takva sredstva i stvoriti takve mogućnosti da prikupljene podatke mogu dostavljati gotovo trenutno, jer jedan važan i rentabilan cilj, može za kratko vreme da izgubi svoju vrednost (brza dekoncentracija, pokret motorizovanih jedinica itd.). Pri tom radu izviđačko-obaveštajni organi moraju prikupljati podatke i o obliku, dimenzijama, sastavu, jačini i unutrašnjem rasporedu eventualnih atomskih ciljeva, kao i o meteorološkim prilikama nad ciljem i u njegovoj okolini.

Proučavanju ciljeva na osnovu podataka prikupljenih izviđanjem neprijatelja i zemljišta trebalo bi pristupiti tek kada celokupna izviđačka i obaveštajna služba da dovoljan broj podataka potrebnih za dobijanje jasne pret-

stave o neprijateljskom rasporedu, pripremama, namerama i sl. Tek po izvršenom sređivanju podataka o ciljevima koji dolaze u obzir za atomsko bombardovanje može se pristupiti taktičko-tehničkoj analizi ciljeva i odrediti stepen važnosti svakog od njih, imajući u vidu da atomsko oružje ne treba upotrebljavati izolovano — pojedinačnim dejstvom — već tražiti pogodne ciljeve za nanošenje odlučnog udarca koncentričnim dejstvom. Isto tako, mora se voditi računa i o tome da su atomski ciljevi mnogobrojni, a broj nuklearnih projektila ograničen — bar prema sadašnjem stanju stvari — te će u obzir za atomsko dejstvo dolaziti samo ciljevi od velikog značaja, pa bi zato još na početku rada oko određivanja ciljeva za atomsko bombardovanje trebalo izdvojiti sve one ciljeve koji se uspešno mogu neutralisati ili uništiti dejstvom avijacije i artiljerije. Ostale ciljeve pogodne za atomsko bombardovanje trebalo bi razvrstati prema njihovoj važnosti i dužini vremena njihovog postojanja, pa tek onda pristupiti njihovoj taktičko-tehničkoj analizi, pri čemu treba uzeti u obzir uticaj konfiguracije zemljišta oko cilja i atmosferskih prilika u široj zoni cilja, broj i vrstu raspoloživih sredstava za bombardovanje, kao i broj i jačinu raspoloživih atomskih projektila.

Pri podnošenju predloga komandantu za upotrebu nuklearnih projektila trebalo bi za svaki cilj tačno precizirati i obrazložiti: kakvi bi se rezultati postigli atomskim bombardovanjem dotičnog cilja; kakvog će uticaja imati atmosferske prilike i zemljište na dejstvo nuklearnog projektila; koje je najbolje sredstvo za lansiranje nuklearnog projektila na taj cilj; vrstu nuklearnog projektila, visinu tačke eksplozije i mesto planirane nulte tačke; proračun gubitaka i razaranja; mere za postizanje iznenađenja; mere bezbednosti za sopstvene trupe, itd.

Tek na osnovu ovakvog predloga komandant jedinice bi bio u mogućnosti da donese pravilnu odluku o tome na koje će ciljeve biti najcelishodnije dejstvovati nuklearnim projektilima u vezi sa njegovom osnovnom zamisli i planom za pretstojeću operaciju. Na taj način, usklađivanjem po mestu i vremenu nuklearne eksplozije sa planiranim ma-

nevrina sopstvenih jedinica postići će se maksimalno iznenađenje protivnika i omogućiti što bolja eksploatacija uspeha ostvarenog atomskim bombardovanjem.

Dakle, uspeh borbenih dejstava u novim uslovima umnogome će zavisići od pravilnog izbora cilja atomskog bombardovanja i pravilnog određivanja momenta nuklearne eksplozije, kao i brzine i celishodnog načina iskorišćavanja postignutih efekata dejstva, što pretstavlja nove elemente u radu štabova pri planiranju operacija.

(Članak je uzet iz »Vojnog dela« br. 4—5/57)

Potpukovnik FRANC JERNEJC

O NEKIM DEJSTVIMA PARTIZANSKE BRIGADE U POZADINI NEPRIJATELJA

Teško prolazni predeli usporavaju i u velikoj meri otežavaju dejstva pogotovo ako su ona bazirana na snazi motora. Bezvodni tereni mogu ne samo da otežaju operacije, već i da ih za duže ili kraće vreme parališu.

Jedinice eventualnog neprijatelja zasićene tehnikom težiće da ovladaju komunikacijama i komunikaciskim čvorovima pri čemu ipak ostaju veliki kompleksi braniočevog zemljišta nekontrolisani. Prema tome, braniočeve snage koje su ostale van dela onog zemljišta sa razvijenom komunikaciskom mrežom nisu uništene, već predstavljaju potencijalnu opasnost po napadača i njegove su snage uvek u opasnosti da budu otsečene od pozadine i pretrpe znatne gubitke.

Pozadinsko-slabdevačke jedinice su stalno ugrožene i lako mogu biti uništeni bilo ljudstvo, bilo materijalna sredstva. Napadač, udaljujući se u svojim nastupanjima od sopstvenih baza, neće uvek biti u stanju da na vreme obezbedi svoje borbene ešelone. Na brzinu i urednost slabdevanja u prvom redu utiče komunikativnost zemljišta, a čak i tamo gde postoje moderne komunikacije, one se mogu onesposobiti. Sem toga, u ravničastim krajevima, u kišno vreme, zemljište postaje raskvašeno i saobraćaj je

mogućan uglavnom putevima sa tvrdom podlogom. U takvim uslovima upotreba tehnike je ograničena, a svaki poremećaj planiranog saobraćaja unosi pometnju, što se uvek odražava i na situaciju na frontu. U tom slučaju borbene jedinice napadača mogu se snabdevati iz mesnih sredstava, koja samo donekle mogu zadovoljiti potrebe. Napadač je prinuđen da pljačka i time još više navlači na sebe mržnju stanovništva. Ostala sredstva mora da dotura iz udaljenih baza, preko ugroženog zemljišta.

Da bi neprijatelj obezbedio neprekidno snabdevanje i pothranjivanje svojih snaga na frontu, primoran je da u svojoj pozadini na okupiranoj teritoriji ostavlja jače snage, bar u zahvatu komunikacija kojima se koristi, kako bi obezbedio neprekidnost snabdevanja i pothranjivanja snaga na frontu, pa, prema tome, i tempo napada.

Za obezbeđenje pozadine i držanje okupirane teritorije neprijatelj mora angažovati jake snage. Ali s obzirom na velike mogućnosti dejstava partizana u pozadini, neprijatelj će biti prisiljen da svoje snage raspoređuje na najkritičnijim mestima — rejonima — i to tako da po potrebi sa više pravaca može koncentričnim dejstvom intervenirati prema ugroženom rejonu. Partizanske jedinice, prema tome, biće u izvesnim slučajevima u situaciji da vode borbe u okruženju i vrše proboj iz okruženja.

Ovo ne treba shvatiti tako da će se pri borbenim dejstvima u neprijateljevoj pozadini namerno ostavljati partizanske jedinice u okruženju. Do okruženja partizanskih jedinica najčešće će doći sticajem okolnosti, dužim boravkom na jednom mestu u vođenju borbi na komunikativnim terenima, gde neprijatelj može upotrebom motorizovanih snaga brzo zatvarati pravce izvlačenja i povlačenja. Da bi izbegle okruženje, partizanske jedinice moraju svoja dejstva sračunati na to da u pogodnom momentu svoje delove izvuku iz borbe i povuku van rejona koji neprijatelj može da okruži. Partizanske jedinice, iako bi držale izvesnu teritoriju, ne smeju se bazirati na jednom — uskom prostoru, upravo zbog toga što postoji mogućnost da ih neprijatelj otkrije i okruži. Izbegavanje okruženja postiže se, pored ostalog, čestim pokretima, čime se unosi

zabuna u aparat okupatora koji nije u stanju da otkrije baziranje, jačinu i namere partizana. U takvom slučaju moguće je neprijatelju nanositi gubitke i materijalnu štetu tamo gde ih on najmanje očekuje, bilo udarom na njegove snage, bilo na skladišta ili organe vlasti.

KARAKTERISTIKA »A« CILJA — RENTABILNOST CILJEVA U NEPRIJATELJEVOJ POZADINI

Rentabilnost »A« cilja ne meri se ustaljenom normom, već se ona menja, što zavisi, pored ostalog, od proizvodnje, kvaliteta i kvantiteta »A« sredstava. Što su sredstva manje snage, to će rentabilnost ciljeva varirati naniže. Ako je za projekte od 20 KT rentabilan bataljon i jedinice njemu ravne po vatrenoj snazi, to će za projektil od 10 KT biti rentabilna manja jedinica, itd. S druge strane, broj proizvedenih projektila utiče na rentabilnost ciljeva, tako da se ona ubuduće neće meriti veličinom jedinice već stepenom odbrane, bez obzira na to koja se jedinica brani. Ako je za napadača od naročite važnosti da zauzme neki objekt, on će upotrebiti »A« projektil ne osvrćući se na mehaničku, šablonsku procenu rentabilnosti.

Posebno je pitanje upotrebe »A« sredstava i rentabilnosti ciljeva za napadača na snage branioca koje se nalaze u njegovoj pozadini. Najverovatnije, bar u početnim dejstvima, upotreba »A« projektila na partizanske snage nije »celishodna«, jer će cilj neprijatelja biti da što pre slomi snage na frontu i okupira zemlju, ali, nije ni isključena — zavisi od njihove aktivnosti. Najčešće bi se to moglo dogoditi u periodu kad partizanske jedinice sa dejstvuju jedinicama na frontu, odnosno kad dejstvuju na određenim pravcima i istovremeno ometaju dotur važnog materijala od čega zavisi situacija na frontu (naprimer, kad partizanske snage zatvaraju neki tesnac koji je od bitne važnosti za napadača).

U kasnijim dejstvima, kad snage u pozadini napadača dejstvuju, takoreći, punim tempom, a neprijatelj uoči njihovu važnost putem sopstvenih gubitaka u ljudstvu i materijalu, rentabilnost ciljeva u pozadini može se izravnati

sa rentabilnošću ciljeva na frontu, ili čak povećati. To sve zavisi od aktivnosti dejstva braniočevih snaga i veličine prostorije koju one kontrolišu u neprijateljevoj pozadini.

Napadač neće imati nikada dovoljno snaga da njima pokrije čitavu teritoriju, već će prikupljanjem jedinica sa raznih pravaca pokušati da »očisti« pojedine rejone ili zone, okružujući partizanske snage sa ciljem uništenja. Može se slobodno predvideti da će i posle izvesnog neuspjeha pribeći i upotrebi »A« projektila, navlačeći partizanske snage na uzak prostor kako bi ih što lakše uništio.

Prema tome, može se zaključiti da i partizanske snage, zavisno od svoje aktivnosti i postojanja drugih uslova, podležu upotrebi neprijateljevog naoružanja za masovno uništenje.

SPECIFIČNOSTI BORBE U OKRUŽENJU

S obzirom na mesto, ulogu i karakteristike dejstva, partizanska brigada se nalazi, ustvari, na teritoriji koju je neprijatelj okupirao, bar prividno ovladao njom, a linija fronta se nalazi bliže ili dalje od rejona njenog dejstva. Termin »operativno okruženje« nije adekvatan stanju u kome se nalazi partizanska brigada. Jer, u ovom slučaju oba protivnika mogu biti u ravnopravnom položaju. Napadač — agresor raspolaze jačom tehnikom, drži glavne komunikacije, njegove jedinice se razmeštaju u naseljenim mestima, ali su, s druge strane, njegovi pokreti uvek ugroženi i lišeni podrške naroda, a snabdevačke baze su daleko. Partizani uživaju punu podršku naroda koji ih snabdeva svim potrebnim sredstvima. Dobijaju obaveštenja o pokretima neprijatelja i jedinice su im stalno u porastu. Prema tome, nedostaci u tehnici nadoknađuju se brzim pokretima, taktikom dejstva, podrškom naroda i visokim borbenim moralom. Uzimajući i to u obzir, agresor je u slabijem položaju. Prema tome, ne može se tvrditi da su partizani uvek u operativnom okruženju, jer se smatra da je okružen slabiji po broju, a napadač se tretira kao jači — superiorniji. U slučaju da neprijatelj ne preduzima akcije prema pojedinim jedinicama obe suprotne strane

su u istom položaju. Tek kad jedna strana dobije premoć, dolazi do okruženja. Partizanske snage su, kao što je već rečeno, u stalnom porastu. A neprijatelju su snage potrebne na frontu i on ih izvlači sa okupirane teritorije te njegov pritisak u pozadini slabi. Ako hoće da na izvesnom mestu postigne nadmoćnost, neprijatelj će sa raznih strana u pozadini dovesti snage u zonu nameravanog dejstva, ali će ih tu moći zadržati samo kratko vreme, pošto će biti prinuđen da ih upućuje na drugo mesto gde su mu još potrebnije. Dovlačenje snaga neprijatelj načelno vrši planski, stvarajući obruč oko teritorije koju namerava »očistiti«, a partizanske snage na toj teritoriji (prostoriji) prelaze iz normalnog stanja u operativno okruženje. Neprijatelj će težiti da zatvori pravce kojima bi se mogle partizanske snage izvući iz okruženja, a potom steže obruč ubacivanjem novih snaga ili pokretom onih koje su izvršile operativno okruženje. Jedinice, koje su se tu zatekle a nisu blagovremeno izišle iz te zone, prelaze u taktičko okruženje, koje nastaje kad neprijatelj zauzme polazne položaje za napad, a može biti u dodiru ili van borbenog dodira sa okruženim partizanskim snagama. U najužem smislu, taktičko okruženje nastaje kada je neprijatelj neposredno pred napadom, ili već vrši napad na okružene snage, a prostoriju prostreljuje artiljeriskom ili pešadiskom vatrom (streljačkom).

Operativno okruženje, a i taktičko, neprijatelj uvek želi da sprovede tajno, brzo, sa svim izgledima na uspeh. Izvodi ga dovoljno brzo — pokretnim jedinicama, spuštanjem padobranskih ili helikopterskih jedinica, kao i ubacivanjem specijalnih grupa namenjenih za dejstvo protiv partizanskih snaga.

Da bi osujetila ove mere, brigada planski izbegava okruženje — naročito taktičko, a suština je u tome da se postigne, prvo, da neprijatelj, dovodeći snage, udari u prazno i, drugo, da brigada njega napadne tamo gde je slab. Okruženje se najefikasnije sprečava planskim napadnim dejstvima.

Da bi izbegla taktičko okruženje i nepotrebne gubitke partizanska brigada mora da preduzima sve mere borbe-

nog obezbeđenja, da organizuje dobru obaveštajnu službu i neprekidno manevruje. Time ne samo što se izbegava neprijateljev udar, već se redovno postižu veći ili manji uspesi. Partizanska brigada imaće poseban uspeh ako otkrije nameru neprijatelja da je okruži i pravovremeno otpočne sa izvlačenjem. Ako ga izvede tajno, neprimetno, brigada može van obruča sačekati da neprijatelj preduzme napad i iznenadnim dejstvom u leđa naneti mu velike gubitke, rastrojiti ga i stvoriti paniku u njegovim redovima. Ili, ukoliko je neprijatelj za ofanzivu izvukao sve raspoložive snage i garnizone ostavio bez dovoljnog obezbeđenja, iznenadni napad na jedan tako oslabljeni garnizon, iako na brzinu planiran, mora da urodi plodom. Takvim napadom postiže se veliki materijalan i još veći moralan efekat, a uspeh je dvojak: neprijatelj je organizovanjem i izvođenjem priprema za napad i udarom u »prazno« izgubio dragoceno vreme, s jedne, i pretrpeo gubitke u ljudstvu i materijalu, s druge strane.

NEKA OKRUŽENJA I PROBOJI IZ OKRUŽENJA U NOB

Neposredno posle formiranja, Sedma slovenačka narodnooslobodilačka udarna brigada dobila je zadatak da se prebaci preko italijansko-nemačke granice i Dolomita na Notranjsko, na oslobođenu teritoriju, s ciljem da se konsoliduje, stekne potrebna iskustva i da se kasnije vrati na Gorenjsko. Odmah posle formiranja brigada je izvršila nekoliko manjih akcija na neprijatelja. Tada su bili primećeni pokreti nemačkih snaga i za dva dana brigada je, nenaviknuta i bez iskustva, vodila teške borbe. Brojno stanje se smanjilo za 30%. Tadašnji komandant zone otpočeo je pregovaranje sa neprijateljem. Plod ovih pregovaranja je bio privremeno obustavljanje borbe i Nemci su se, tobože, povukli u garnizon Škofja Loka. Brigada se prikupila i pripremila za izvršenje pretstojećeg marša. Ponovo su bili vođeni pregovori uoči dana kad je brigada trebalo da se prikupi uz granicu i da je naredne noći pređe. Pregovori su vođeni prvih časova noću, a za to vreme Nemci su zaposeli granicu, drumove Žiri — Gorenja Vas i

Gorenja Vas — s. Lučne, ostavljajući prazan koridor kroz koji brigada treba da se prebaci na Žirovski Vrh. Posle njezinog prelaska drumu zatvoren je i taj prostor. Izviđačka delatnost obavestajnih organa brigade potpuno je izostala. Tek ujutru patrole su otkrile da je granica posednuta i da se brigada našla u okruženju zahvaljujući krajnjoj nebudnosti. Opkoljavanje je izvršilo oko 5.000 vojnika, a manje oklopne jedinice su sa spoljne strane obruča vršile patroliranje. Neprijateljske snage bile su najjače grupisane duž granice i drumu s. Lučne — Gorenja Vas, gde su bili poznati prelazi partizanskih jedinica. Vrlo slabo je bio posednut drum Žiri — Gorenja Vas na delu s. Žiri — k 637. Taj deo je danju kontrolisan patrolama izviđačkih automobila, a noću su postavljane zasede opremljene reflektorima. Brigada je posela položaje tako da je držala glavni greben i sve prilazne puteve. Posle izvršenog rasporeda, formirana je grupa jačine oko jednog bataljona koja je izvršila juriš preko Oblakovog Vrha, duž drumu. Juriš je uz veće gubitke odbijen. Posle podne napad je ponovljen preko Brebrovnice ka s. Todražu, sa ciljem da se izvrši probijanje prema Crnom Vrh kod Škofje Loke. Tu je poginuo komandant brigade. Ponovnom napadu nije prethodilo prikupljanje potrebnih podataka o jačini neprijateljskih snaga. Grupa koja je vršila proboj skoro je čitava uništena. Posle neuspelih proboja, ostatak boraca prikupljen je na položaju 2 bataljona, gde se formirala jača grupa. Komandant bataljona je čitavo vreme prikupljao podatke o rasporedu neprijatelja. Ostaci 1 i 3 bataljona, koji su bili oko podne razbijeni na položajima, manevrovali su po padinama Žirovskog Vrha i pred mrak se spojili sa 2 bataljonom. U međuvremenu je neprijatelj izbio sa severa i juga na greben i od Golog Vrha otpočeo čišćenje terena. Njegovo nastupanje je bilo suviše sporo, tako da je do mraka izbio do Javorča, gde se preko noći zaustavio. Drugi bataljon se sa ostacima 1 i 3 bataljona, ukupno oko 300 ljudi, prikupio u šumi Kovšakov Grič i još za dana prebacio ispod Javornika, a padom mraka do Zabrežnika. Na jedan čas pre zore, grupa od 25 boraca sa komandantom bataljona na čelu, privukla se iznad samog drumu kod s. Dobračeva i iz neposredne blizine iznenadnim

jurišem napala nemačku zasedu koja se toliko zbunila da uopšte nije otvorila vatru. Odmah potom istureni su na bokove zasloni sve dok brigada nije izbila na drum i streljačkim strojem prešla oko dva kilometra široku dolinu da bi u svanuće izbila na levu obalu Soče i popela se na brdo Korita.

Treba napomenuti da je sa brigadom u okruženju bio odred koji je pokazao vrlo slabu borbenu gotovost i vrednost. On se vrlo brzo raspao i grupe boraca su se krile po gustom šipražju, u krošnjama drveća, po seoskim kućama i stajama, dok ih neprijatelj nije otkrio i poubijao.

Ovaj proboj je karakterističan po tome što se na više pravaca pokušavalo probiti, ali suviše slabim snagama.

Da je borbeni poredak organizovan sa svim potrebnim elementima za izvršenje proboja, da je brzim i silnim nalletom neprijatelj razbijen na uskom frontu, i da su se tuda sve snage izvukle iz okruženja, s ciljem da se u Dolomite probiju drugim pravcem, neprijatelj ne bi bio u stanju da taj manevar spreči jer je njegov обруč bio isuviše velik, pa ne bi stigao da pregrupiše snage i prebaci ih na ugroženi pravac.

Posebno se može izvući pouka da je u takvim slučajevima potpuno nekorisno bilokakvo pregovaranje sa neprijateljem, jer nas on nije priznavao kao regularnu vojsku. Mnogo više koristi donosi nepoštedna borba protiv njega.

Uprkos obećanjima Nemaca da će dozvoliti brigadi napuštanje teritorije Gorenjske, trebalo je preduzeti sve druge uobičajene mere bezbednosti, kao izviđanje, prikupljanje podataka od mesnog stanovništva, saznati o rasporedu zaseda na drumovima i sl.

Pod komandu brigade trebalo je staviti i Škofjeločki odred, a ne dozvoliti da se on raspadne i demoralizatorski utiče na čitavu brigadu.

Rad komandanta 2 bataljona je bio pravilan kada je posle prikupljanja podataka o neprijatelju odlučio da izvrši proboj na najslabije posednutom rejonu i to svim raspoloživim snagama koje su do mraka i u toku noći prikupljene. Pravilan je bio izbor vremena, pred samu zoru,

kada je neprijatelj bio iscrpen i budnost mu relativno slaba. Postignuto je potpuho iznenađenje i proboj je izvršen bez ijedne žrtve.

Brigada je bila bez ratnog iskustva. Nepravilno je bilo preko 15 dana zadržavati se gotovo na istom, dobro komunikativnom zemljištu i pružiti neprijatelju mogućnost da prikupi dovoljno jake snage za izvršenje okruženja.

Kada već nije uspeo prvi pokušaj proboja, trebalo je u toku dana obezbediti držanje položaja, a ne dozvoliti razbijanje dvaju bataljona, uglavnom, pod uticajem demoralizatorskog duha boračkog i rukovodećeg kadra odreda.

Sledeći je primer 17 brigade, u aprilu 1945. Ona je bila okružena pod vrlo teškim okolnostima, i to zbog nepoznavanja teritorije i situacije u kojoj se našla.

Krajem marta neprijatelj je vršio vrlo jak saobraćaj svim komunikacijama između severne Italije i Slovenije. Da bi obezbedio svoje transporte, preduzimao je najpre pojačana obezbeđenja dok nisu bile prikupljene dovoljno jake snage za operativno okruženje IX korpusa. Kada je stvoreno operativno okruženje, rasecana je okružena teritorija na manje delove, što je pretstavljalo taktičko okruženje svake jedinice ponaosob. Uglavnom, okruženje je obuhvatilo Slovenačko Primorje do uključno bivše jugoslovensko-italijanske granice.

Na severu su bile posednute dolina Selške Sore — Zadnje Sore i dolina Bače. Izbijanjem neprijateljskih snaga dolinom r. Idrijice preko s. Cerkna i Bukova, u okruženju na prostoru severno od Idrije našla se 17 brigada. Ona je dobila zadatak da najpovoljnijim pravcem preduzme proboj u pravcu Gorenjske, pošto posedanjem severne doline Idrijice od strane neprijatelja nije više bila u stanju da se povuče u sastav svoje 30 divizije, koja se nalazila na prostoru Trnovskog Gozda i probijala se na jug.

U vreme dobijanja naređenja za proboj brigada se nalazila na položajima u rejonu s. Nove Oselice — Ermanovec, zatvarajući pravac od s. Žiri, odakle su nastupale objedinjene snage belogardista i Nemaca. Po dobijenom naređenju brigada je odmah preduzela pokret ka severu, preko Robitnice na Črni Vrh. Na Črnem Vrh u

nalazila komanda Gorenjskog vojnog područja sa malim brojem boraca, ali velikim zbegom. Tu se našla i italijanska brigada »Garibaldi«, koja se kasnije odvojila i preduzela marš u pravcu Škofje Loke s ciljem da se preko Martin-Vrha probije za Gorenjsku. 17 brigada i komanda područja ostale su čitav dan i čitavu noć do pred zoru na Črnem Vrhu oslanjajući se u prikupljanju podataka uglavnom na mesno stanovništvo, koje je pod uticajem straha od represalija od strane okupatora davalo uveličane ili čak lažne podatke o neprijatelju, kako bi odvratilo partizane sa svoje teritorije. U to vreme dolina reke Sore još nije bila zatvorena, ali se osećao jači saobraćaj drumom Škofja Loka — Podbrdo. Neprijatelj je dovlačio snage u već postojeće garnizone, u cilju zatvaranja pomenute doline. Situacija je pretresana na zajedničkom sastanku komande područja i komande 17 i italijanske brigade. Na tom sastanku je bilo kolebanja o pravcu i vremenu izvlačenja. Svako je imao svoj stav, ali ne na osnovu raspoloživih podataka, već na osnovu poznavanja zemljišta. Na kraju je komanda italijanske brigade napustila sastanak i preduzela svoje mere. Komanda 17 brigade i komanda područja su se složile o pravcu proboja. Odlučeno je da se u toku noći preduzme pokret u pravcu planine Ratitovec i dalje preko Jelovice ka dolini r. Save, gde će se skloniti zbeg, a brigada će dejstvovati prema situaciji. Zaključak je bio pravilan, ali se čitav dan osećala kolebljivost u pripremama za njegovo sprovođenje. Pokret je preduzet oko ponoći, i do zore je bio napravljen prolaz širine od oko 2 km, sa obezbeđenjem prema s. Željezniki i s. Podbrdu, a 1/17 brigade je prešao u dolinu Sore i izbio na južne padine planine Latnjik. Neprijatelj nije intervenisao, tako da je marš bio neometan. U tom momentu komandant GVP naređuje povlačenje, pretpostavljajući da je obruč, u koji je obuhvaćena i planina Ratitovec, veći i da će se vršiti proboj u tom rejonu. Određen je drugi pravac povlačenja, prema zapadu, preko r. Bače na s. Nemški Rut i dalje ispod Juliskih Alpa, jer se pretpostavljalo da na tom pravcu nema neprijatelja. Na taj način je izgubljen još jedan dan koji su jedinice provele u Črnem Vrhu. Pred mrak je otpočeo marš preko Davče na planinu Po-

rezen gde bi jedinice predanile, po mraku se prebacile u s. Nemški Rut, a dalje prema situaciji. Prema kasnije dobijenim podacima, u rejonu zaseoka Cimprovka nalazila se prikrivena jedna nemačka jedinica. Ona je propustila čitavu našu kolonu, a krenula je iza naših zaštitnih delova na takvom otstojanju da nije bila primećena. Pred zoru, kada je naša kolona izbijala na planinu Porezen, nastupila je gusta magla. Zaseda na putu, kojim je kolona došla, nije zbog umora dovoljno pazila i neprijatelj ju je uspeo obići. Kada je bio primećen već je izbio na k 1622. Jačina neprijatelja je bila oko 100 vojnika. Sve naše ljudstvo već je bilo skoro razmešteno i odmaralo se u bivšim italijanskim utvrđenjima na južnoj strani k 1622. Ostatak ljudstva, koji je još bio vani, odmah je preduzeo juriš na neprijatelja koji nije uspeo. Kada su u polusnu borci u bunkerima čuli borbu, nastala je panika, a komandovanje je bilo onemogućeno. Pojedinci, ili manje grupe, bežali su svaki u svom pravcu i u podnožju planine Porezen mnogi pali u ruke neprijatelja koji ih je kasnije odvodio u sela i streljao da bi time, pored ostalog, zastrašio narod. Pojedine grupe su se probijale preko Juliskih Alpa na Gorenjsku i prikupile se u toku od 5 dana kod Jeseničko-bohinjskog odreda u blizini Bohinjskog Jezera.

I u ovom je slučaju služba izviđanja, osmatranja i obaveštavanja bila potpuno zapostavljena. Podaci mesnog stanovništva, davani pod uticajem straha pred ofanzivom i neprijateljevom odmazdom, primani su kao sigurni i tačni i nisu proveravani, mada su mnogi bili neistiniti.

Karakteristično je bilo kolebanje komandi zbog toga što nisu odmah preduzete mere da se komandovanje objedini i preduzmu jedinstvene mere. Zato je usledilo odvajanje jedne brigade, izvođenje marša najpre u jednom a potom u drugom pravcu, gubljenje dragocenog vremena, a to je sve koristilo neprijatelju.

Treba ukazati i na neopreznost u toku marša: prolazi se pored neprijatelja, a on ostaje neotkriven. Nebudnost zasede, koja nije kontrolisala predteren i pravce levo i desno od svog položaja, umnogome je doprinela da neprijatelj neprimećen izbije na vrh planine Porezen. Imajući

u vidu gustu maglu, obezbeđenje uopšte nije bilo dovoljno za predanak jedinice.

Kad je već primećeno prisustvo neprijatelja, nije se dovoljno energično pristupilo njegovom zbacivanju, što je imalo za posledicu paniku i razbijanje čitave grupe koja se po svom broju mogla uspešno suprotstaviti neprijatelju, a pogotovo osloncem na utvrđenja, dovoljno jaka da bi odolela i artiljeriskoj vatri. U toku noći mogao se preduzeti napad na uskom frontu, probiti neprijateljski obruč, i to na težem terenu gde su bile grupisane slabe neprijateljske snage. Tako bi se zadržala inicijativa u svojim rukama.

KAKO POSTUPITI U OKRUŽENJU

Kakvim se principima treba rukovoditi u borbi u okruženju i proboju iz okruženja u eventualnom budućem ratu?

Ratna iskustva nas upućuju na to da se borba u okruženju mora odvijati na što većoj površini, kako bi branilac izbegao situaciju u kojoj napadač može artiljerijom tući celu okruženu prostoriju i time ugroziti borbeni poredak braniočev. Na taj način se otežava napadaču da razbije odbranu na jednom ili više otseka, a okruženu jedinicu na delove, i da je potom počesno uništava. Ili, u drugom slučaju, da dovede branioca na usku prostoriju i izvlačenjem vlastitih jedinica stvori unosan »A« cilj i upotrebom »A« sredstava uništi branioca ili veći deo njegovih snaga.

Kada se partizanska brigada već nađe u okruženju, treba budno pratiti sve postupke neprijatelja i ne odvajati se od njega. Kada se primeti da odvlači snage, valja odmah preduzeti mere da se jedinice prilepe uz njega i tako spreče stvaranje zone sigurnosti. Svi elementi borbenog poretka, koji bi inače u klasičnim uslovima bili raspoređeni po dubini okružene prostorije, raspoređuju se bliže borbenoj liniji, kako bi se izbeglo nagomilavanje u centru okruženja. Iz toga proizilazi da će borbeni poredak biti liniski, sa plićim rasporedom. Ovo ne znači da ne treba imati rezerve. Rezerva mora postojati, ali tako raspoređena

da je neprijatelj ne može otkriti niti uništiti »A« sredstvima manje snage.

Kružna odbrana, sa plitkim rasporedom snaga u liniji, povlači za sobom i smanjenje vremena za odvijanje odbrane u okruženju. Vreme mora biti što kraće, kako bi se izbeglo dovlačenje novih napadačevih snaga u cilju razbijanja kružne odbrane i rasecanja borbenog poretka na delove. Okružena jedinica treba da preduzima sve mere da se što pre izvuče iz okruženja dok neprijatelj još dovlači snage, a najbolje se to izvodi u uslovima slabe vidljivosti (noć, magla, kiša itd.). Ako se jedinica nađe u okruženju u vreme kada će za nju brzo nastupiti povoljni uslovi za proboj i izvlačenje, treba čvrstom odbranom izdržati do nastupanja te povoljne situacije, a potom izvršiti proboj u izabranom pravcu. Ako, pak, situacija bude drugačija i zapreti opasnost da u dužoj borbi u okruženju jedinica bude razbijena ili uništena, treba preduzeti proboj i pod nepovoljnim uslovima — okolnostima, ukoliko ima izgleda da se izvuče bar gro jedinice.

Prilikom postrojavanja borbenog poretka za vođenje borbe u okruženju, treba strogo voditi računa o međuprostorima. Težnjom da se brani što šira prostorija neminovno će nastati međuprostori između vodova, četa, a pogotovo između bataljona. Svaki pa i najmanji međuprostor treba kontrolisati patrolama, zasedama, izviđanjem ili osmatranjem, tako da nijednog trenutka ne ostanu nekontrolisani, jer bi infiltracija ma i male grupe unela pometnju i nesigurnost u odbranu, pa čak može da to bude i uzrok probijanja odbrane. Neprijatelj će svakako nastojati da nađe međuprostore za ubacivanje manjih delova, zbog čega su oni vrlo osetljivi deo u borbenom poretku branioca. Treba uzeti u obzir da odbrana, uslovljena iznenađenjem i na brzinu organizovana, neće moći da odgovori svim principima. Takva odbrana najčešće obuhvata zatvaranje pravaca koji od periferije vode ka centru, tj. posedanje položaja, koristeći isključivo prirodne zaklone. Nemoguće je u takvim slučajevima primenjivati fortifikacione radove, sem najminimalnijih (ukopavanja za ležeći stav). Iz toga proizilazi da zaprečavanje neće uzeti onu

širinu koju bi u normalnim uslovima odbrane uzelo, ili ga uopšte neće biti. Sam karakter borbe partizanskih jedinica uslovljava takav način vođenja borbe u okruženju.

Može se desiti da do okruženja dođe u rejonima bazi-
ranja partizanske brigade. U tom slučaju brigada predu-
zima sve potrebne mere predostrožnosti, od obaveštavanja
o pokretima neprijatelja do neposrednog borbenog osigu-
ranja. Organizovaće se i položaji za kružnu odbranu, sa
primenom zaklona i rovova za zaprečavanje. Međuprostori
se mogu zaprečiti minsko-eksplozivnim sredstvima, zase-
kama ili kombinacijom jednih i drugih. Zbog širokog fron-
ta, a sa druge strane zbog malih jedinica koje zatvaraju
pristup od periferije, postoji opasnost da se nedovoljno
pažnje pokloni kontroli međuprostora. A baš njih treba
kontrolisati ma i minimalnim snagama kako bi se na
vreme otkrile neprijateljske grupe koje imaju nameru da
se ubace.

S obzirom na konstataciju da neprijatelj može i na
okružene partizanske snage da baci »A« projektil, mesto
rezerve mora biti bliže periferiji okružene prostorije. Re-
zerve treba da su sposobne da u najkraćem vremenu mogu
intervenirati s druge strane borbenog rasporeda, ako se za
to ukaže potreba. Princip da se nikada ne ostane bez re-
zerve, ne može uvek biti zastupljen. Često će biti sluča-
jeva, zavisno od situacije, kada će se čitava jedinica naći
u borbenom poretku na periferiji okruženja. U takvim slu-
čajevima intervencije na ugroženim pravcima vršiće jedi-
nica izvučena sa manje ugroženog mesta — pravca, rejona.
Da bi se to postiglo, elastičnost odbrane mora biti maks-
imalno zastupljena.

Značajan element borbe u okruženju pretstavljaju
aktivna dejstva. Iz iskustva NOB znamo da ona, u svim
vidovima borbe, imaju najširu primenu, pa i u borbi u
okruženju. Okružena jedinica može na sve moguće na-
čine da ispolji aktivna dejstva. Najčešće postavljanjem
zaseda. Iz zaseda se može dejstvovati na napadača koji u
kolonama nastupa ka okruženoj jedinici. Mogu se vršiti
prepadi na manje grupe neprijatelja koje se, koristeći me-
đuprostore, pokušavaju ubaciti u branjenu prostoriju. Za

široku primenu aktivnog dejstva pogodni su noćni napadi na isturene delove neprijatelja, ubacivanje manjih grupa u njegov raspored i dr. Vođenje borbe u okruženju zahteva veliku aktivnost i upornost jedinice. Pasivna odbrana slabi moral okruženih jedinica i stvara napadaču povoljne uslove za preduzimanje efikasnih mera u cilju uništenja ili zarobljavanja okruženih snaga. Aktivnim dejstvima neprijatelj se zamara i drži u stalnoj psihičkoj napregnutosti.

Zadaci elemenata borbenog poretka u okruženju partizanske brigade: pešadiski bataljoni, čim se primeti okruženje — a izvlačenje nije moguće — posedaju najpovoljnije rejone za odbranu, zatvarajući sve pravce koje neprijatelj može da koristi; postavljaju zasede na pravcima koji izvode na periferiju odbranbenog rejona, nanoseći neprijatelju gubitke; rastrojavaju njegove jedinice i sprečavaju da pre vremena otkrije položaje.

Partizanske jedinice su oslobođene principa vođenja borbi kakvi vrede za »frontovske operacije«, ali su još obaveznije da se pridržavaju svojih, partizanskih principa. U taktici njihovih postupaka dolazi do punog izražaja samoinicijativa starešina i boraca. Partizanskim jedinicama se ne postavljaju zadaci da drže objekte, linije i sl. vremenski, kao što se to daje jedinicama na frontu. Može biti slučajeva kad dve i više partizanskih jedinica dejstvuju na razne objekte i kad će dejstvo jedne jedinice zavisiti od uspešnog dejstva druge, ali to ne treba uopštavati. Baš zbog toga što partizanska brigada dejstvuje samostalno — samoinicijativno ili po planu više komande, a ne kruto vezana za objekt ili vreme, može uspešnije da izbegava protivudare neprijatelja nego jedinice na frontu. Kad se oseti ili se dobiju podaci da neprijatelj ugrožava brigadu okruženjem — i baš zato da bi izbegla nepotrebne gubitke i što uspešnije tukla neprijatelja — ona odmah preduzima izvlačenje iz borbe i povlačenje na prostoriju koja je van udara neprijatelja, te tu brzo preduzima ofanzivna dejstva na najpogodnije objekte neprijatelja ili elemente njegovog borbenog poretka.

Iz svega proizilazi da je za partizansku brigadu u neprijateljevoj pozadini necelishodno primati borbu u okruženju, jer tada neprijatelj ima inicijativu i nadmoćnost

u svojim rukama, već treba, ako je ikako moguće, osujetiti njegove namere blagovremenim napadnim dejstvima ili izvlačenjem brigade ne iz borbe, već sa ugroženog terena na drugi, kako bi iznenadnim napadnim dejstvom nanela neprijatelju što veće gubitke i slamala njegov moral.

PROBOJ IZ OKRUŽENJA

Biće slučajeva kad se jedinica neće moći izvući iz borbe pre okruženja ili u toku priprema neprijatelja da je okruži. Biće slučajeva kad će neprijatelj uspevati da jedinicu okruži, da joj bar privremeno nametne odbranu u okruženju. Tada je najvažnije ne gubiti glavu, već naći najpogodniji način da se što pre probije sa okružene prostorije.

Pod »probojem iz okruženja« podrazumeva se borbena radnja kojom se jedinica, koja je već sa svih strana okružena — u borbenom dodiru ili van njega — borbom ili bez nje izvodi sa okružene teritorije. Prema tome, proboj iz okruženja načelno se sastoji iz: napada na jedan ili više otseka, razbijajući na uskom frontu neprijatelja i stvarajući prostor i uslove za izvršenje manevra; izvlačenja iz borbe i povlačenja na najpogodnije rejone, odakle će se odmah preduzimati ofanzivna dejstva. Neprijatelj mora da pri okruživanju brigade obezbedi veliku nadmoć, ali je brigada isto tako u stanju da stvori potrebnu nadmoć na uskom prostoru (otseku) — mestu proboja.

Praksom naših jedinica u NOB dokazano je da se proboj može izvoditi:

— napadom na jednom uskom otseku kružnog fronta, probijajući ga, a potom obezbeđujući bokove izvući jedinicu iz okruženja;

— napadom na dva ili više otseka fronta i izvlačenjem jedinica na probijenim otsecima, a potom prikupiti se u predviđenim rejonima i dalje dejstvovati na unapred određen način;

— kad je odnos snaga u korist neprijatelja toliko nepovoljan za brigadu, a zemljište i vreme utiču u tolikoj meri da je na bilo kom delu periferije okružene prostorije

proboj pod borbom nemogućan, ona se po delovima (bataljonima, četama ili vodovima) provlači kroz borbeni poredak neprijatelja. U tom slučaju treba odrediti zborne rejone kuda se izvučene jedinice ili grupe odmah upućuju. Zbog sigurnosti može se odrediti više zbornih rejona. Ovaj način je sporiji i brigada je duže vreme nesposobna za ofanzivna dejstva, tj. sve dok se ne prikupi, ili bar dok ne stigne gro jedinica. Vrlo lako može se desiti da neprijatelj počesno uništi pojedine grupe ili manje izolovane delove, ili da sazna za rejone prikupljanja i preduzme mere kako bi osujetio brigadu da se prikupi i osposobi za borbu. U ovom poslednjem slučaju organizuje se prihvat pristiglih delova i oni se odmah upućuju u drugi rejon, koji bi trebalo, načelno, odrediti posle izvlačenja iz okruženja. Njega određuje prvi od članova komande koji stigne u određeni rejon. Takav način probijanja iz okruženja primenjuje se samo onda kad ništa drugo nije moguće niti izvodljivo.

Izbor načina probijanja iz okruženja zavisi od neprijatelja, njegove jačine, sistema okruženja, naoružanja, dubine borbenog poretka (broja položaja i njihove dubine), zemljišta i vremena. Zemljište utiče na izbor načina probijanja konfiguracijom, pokrivenošću, komunikativnošću i naseljenošću. Važan činilac je i vreme. Njime je uslovljeno maskiranje zemljišta, vidljivost u šumama, i drugo. Vreme kao atmosferska pojava i kao doba dana ima bitnog uticaja na postupke.

Ratno lukavstvo u probiju treba primenjivati u svakom slučaju, jer se njime olakšava dejstvo jedinica. Kakvo će ono biti zavisi od svake konkretne situacije, pa treba da se zasniva na veštom korišćenju greški — slabosti neprijatelja, oslobađajući pritom svoje postupke svih šablona. Vrlo često biće primena ratnog lukavstva osnov za uspešno izvršenje zadatka.

Uspeh proboja obezbeđuje se:

- blagovremenim donošenjem odluka i izdavanjem naređenja za izvlačenje iz okruženja;
- izvršenjem proboja pre no što neprijatelj uspe da obrazuje čvrst обруč;

— pravilnim izborom mesta — otseka proboja (na najslabijem delu neprijateljevog rasporeda, ili tamo gde se on najmanje nada);

— grupisanjem najjačih snaga na izabranom pravcu — otseku proboja;

— iznenađenjem neprijatelja u pogledu mesta i vremena proboja;

— određivanjem dovoljno jakih snaga (zaštitnih jedinica) za obezbeđenje prikupljanja trupa za proboj i zaštitu izvršenja proboja;

— izradom prostog plana za proboj i izvlačenje iz okruženja;

— odlučnim, a u isto vreme i dovoljno gipkim sprovođenjem određenog plana.

Priprema za proboj obuhvata:

— određivanje mesta — otseka, pravca, vremena, snaga i sredstava za proboj i njegovu zaštitu;

— preduzimanje mera za postizanje iznenađenja;

— preduzimanje mera zaprečavanja kad je to moguće;

— organizaciju komandovanja i veze.

Mesto — otsek za proboj treba da bude na najslabijem delu neprijateljevog rasporeda, ili tamo gde on ne može brzo koncentrisati dovoljno snaga kojima bi ugrozio bo-kove brigade. Izabrani otsek proboja treba da pruži skriven prilaz, a da na pravcu proboja nema prirodnih prepreka koje bi otežale izvršenje proboja i izvlačenje iz okruženja. Biće, međutim, slučajeva kada će se izabrati baš teže savladivo zemljište, ako se time postiže odlučujuće iznenađenje. Otsek proboja po mogućnosti birati na takvom mestu gde neprijatelj ne može efikasnom vatrom da tuče jedinice koje se izvlače.

Pravac proboja načelno treba da izvodi na takvo zemljište gde neprijatelj ne može upotrebom brzih jedinica ponovo dovesti brigadu u okruženje. Važno je što pre izići iz okruženja, a drugostepenu ulogu ima pravac, zbog čega prioritet treba dati izboru mesta za proboj. Najbolje je povlačiti se u nekoliko pravaca, a potom se koncentrisati u širem rejonu. Posebnu pažnju treba poklanjati brzini iz-

vršenja proboja i ne stvarati rentabilan »A« cilj, zbog čega je najkorisnije posle uspešnog izvršenja proboja na uskom frontu što pre zauzeti potrebnu širinu, čime se skraćuje dubina, a dobija se u vremenu — brzini povlačenja.

Najpogodnije vreme za izvršenje proboja je u početku okruženja. Što brigada duže ostaje u kružnoj odbrani, uslovi za proboj postaju teži. Za izvršenje proboja najpogodnija je noć ili slaba vidljivost (magla, kiša, mećava), pošto se tada najlakše postiže iznenađenje. Međutim, ako to situacija bude zahtevala, proboj se vrši i danju, naročito na pokrivenom zemljištu. Naročitu pažnju u izboru vremena treba posvetiti neprijatelju. Iz naše prakse je poznato da budnost i pažnja kod neprijatelja variraju i da je pred zoru bio najmanje oprezan.

Borbeni poredak i grupisanje snaga za proboj moraju odgovarati postavljenom cilju: što pre izići iz okruženja ne stvarajući »A« cilj, odlepiti se od neprijatelja i preduzeti povlačenje u nekoliko pravaca ka istom rejonu prikupljanja. On sadrži: snage za proboj; bočna osiguranja — zaslone; pozadinske jedinice; snage za zaštitu proboja i izvlačenja; eventualno rezervu.

U grupu koja neposredno probija neprijateljski обруч treba odrediti dovoljno jake snage da u iznenadnom i silnom naletu unište neprijatelja na otseku proboja i time stvore dovoljno veliku brešu da jedinice koje se nalaze u obruču inogu u što kraćem vremenu neometano izbiti van obruča. Ta grupa, probijajući prvi обруч, ne zadržava se, već odlučno nastupa dalje, uništavajući i druge neprijateljeve snage na koje naiđe.

Proboju neposredno ne mora da pretstoji artiljeriska priprema ali se mora odrediti dovoljno bombaša koji se privlače neprijatelju na blisko otstojanje, ručnim bombama stvaraju paniku i brzim, snažnim naletom uništavaju neprijatelja. Preostali deo grupe za proboj u stopu prati (sledi) bombaše i snažnom vatrom uništava neprijatelja: unosi zabunu u njegove redove, pojačava silinu prodora i obezbeđuje njeno narastanje, što je često presudno za uspeh.

Na bliskom otstojanju iza grupe za proboj kreću se snage za bočna osiguranja — bočne zaslone. U ovu grupu određuju se, pored strelaca, i RB ili BT za borbu protiv neprijateljevih oklopnih sredstava. Pored toga, dodeljuje se i potreban broj inžinjeraca koji zaprečavaju prilaze zaslona, komunikacije ili tenkoprolazno zemljište. Grupa određena za ovaj zadatak, odmah posle izvršenog proboja, širi otsek proboja, nastupajući levo i desno, i zauzima pogodne položaje za odbranu odakle može dobro osmatrati i svoju vatru maksimalno koristiti, kako neprijatelj ne bi ometao izvlačenje brigade. U nastupanju do položaja za obezbeđenje bokova otseka proboja, grupa uništava manje neprijateljeve delove, a veće drži pod vatrom sve dok se brigada izvlači i dok ne dobije naređenje da se i sama povuče. Grupa ne izrađuje zaklone već koristi za zaštitu prirodne i mesne objekte, drveće, zgrade, a prostor ispred sebe zaprečava rušenjem kamenja, drveća kao i minsko-eksplozivnim sredstvima rasejanim po zemlji.

Zaslone na bokovima mogu se obezbeđivati dvojako:

— posedanjem određenih položaja i njihovim držanjem dok se snage izvlače iz obruča; ovo zahteva relativno slabije snage, a primenjuje se kad je neprijatelj jak na bokovima brigade i kada postoje pogodne tačke ili linije od čijeg držanja zavisi uspeh proboja;

— aktivnim dejstvima koja se primenjuju kad je neprijatelj slab na bokovima i istrošen prethodnim borbama; tada je rentabilnije izvršiti udar, naneti neprijatelju što veće gubitke, a jedinici obezbediti izvlačenje.

Udar u bok treba da usledi istovremeno sa udarom grupa za proboj. Ovim se postiže zavaravanje neprijatelja o stvarnom pravcu proboja, olakšava se snagama brzo izvlačenje, proširuje se otsek (mesto) proboja, a dobija se i u vremenu odbacivanjem neprijatelja koji nije u stanju da brzo povрати izgubljene položaje.

U glavnini se obično kreću ranjenici (i zbeg, ako ga ima), pozadinske jedinice i artiljerija. Pokret pozadinskih snaga i ranjenika se reguliše na taj način što se ona izvlači na dovoljno otstojanje iza bočnih osiguranja, a otpočinje s izvlačenjem čim bočna osiguranja krenu ka svojim

položajima za odbranu. Zavisno od širine prolaza, glavnina se kreće u jednoj, dve ili više kolona. Bez obzira na broj kolona, pokret se mora vršiti bez zaustavljanja, po planu koji je ranije napravljen.

Lakši ranjenici idu sami, a za teže treba obezbediti dovoljno nosila i nosilaca i nositi ih kroz opasnu zonu, a kad je pređu, mogu se transportovati konjima ili kolima. Pozadinske jedinice nose najnužnije potrebe koje ne predstavljaju balast za izvršenje pokreta i neće smetati u toku izvlačenja. Nepotrebna sredstva obezbediti od kvara i zakopati kako ih neprijatelj ne bi mogao otkriti sve dok ih brigada kasnije ne pokupi.

Artiljerija se kreće sa glavninom, tako da može prema potrebi da dejstvuje, ako već ranije nije bila određena u grupu za proboj ili obezbeđenje bokova. Ukoliko se ne predviđa njena upotreba, nosi se na tovarnoj stoci, jer je tako mnogo pokretljivija.

U grupu za zaštitu proboja — zapravo izvlačenja, određuje se veći deo inžinjerije i manji deo snaga, a ipak dovoljno jak da može obezbediti nesmetano grupisanje glavnih snaga za proboj. Grupa za zaštitu najčešće neće biti homogena formacijska jedinica, već svaka jedinica (bataljon ili četa) odvaja deo snaga i ostavlja ga na položaju kad se gro jedinica izvuče. Snage za zaštitu ostaju na svim položajima dok ne prime naređenje o povlačenju, a o svakoj promeni kod neprijatelja obaveštavaju najkraćim putem starešinu. U toku priprema za proboj i grupisanje snaga pa do povlačenja ne smeju dozvoliti da neprijatelj suzi obruč ili da iseče okruženu prostoriju na delove. Jedinice koje napuštaju položaje, ostavljajući snage za zaštitu, izvlače se u najvećoj tajnosti. To isto čine i jedinice ostavljene posle dobivenog naređenja za povlačenje, ukoliko ono usledi pre početka proboja. Početkom proboja sve ostavljene snage se povlače istim pravcem, odbijajući neprijatelja koji bi pokušao da ih sledi i obrazuju jedinstvenu grupu za zaštitu.

Rezerva se formira ako ima dovoljno snage i u nju se određuje najveći broj automatskog oružja. Raspoređuje se prema konkretnoj situaciji sa zadatkom da u slučaju potrebe podrži dejstvo grupe za proboj, zaslona i krila, ili

da zaštititi ranjenike. U slučaju potrebe, kad su zauzeta bočna osiguranja, a zbog dubine neprijateljevog borbenog poretka (dva ili više obruča), ulogu zaslona može da dobije rezerva.

Jedan od bitnih uslova za izvršenje proboja i izvlačenje brigade iz okruženja je iznenađenje. Iz iskustva NOB-e znamo da iznenađenje u borbi igra veliku ulogu i često se njime postizalo preimućstvo nad brojno nadmoćnim neprijateljem. Ono se pri probouju može postići na više načina koji se ne mogu unapred predvideti, već to zavisi od umešnosti i snalažljivosti starešina i boraca, ali vidnu ulogu ima brzo, tajno izvršenje svih priprema, brz i smeo proboj na mestu gde neprijatelj nije očekivao i vremenski kad se najmanje nadao. Proboju može prethoditi duže iznuravanje neprijatelja, kako bi se psihički istrošio, mogu se organizovati lažni pokreti i grupisanja itd.

Vrlo efikasna mera za obmanu neprijatelja su demonstrativna dejstva — demonstrativni (lažni) napadi koji se preduzimaju u cilju da se neprijatelj obmane o stvarnom mestu — otseku proboja i navede da tamo privuče svoje rezerve. Zbog toga lažni napad treba da prethodi stvarnom i da bude izveden na mestu dovoljno udaljenom od stvarnog mesta — otseka proboja, kako se neprijateljeve rezerve upućene ka lažnom mestu prelaza ne mogu na vreme vratiti i angažovati na stvarnom mestu — otseku proboja. Artiljerija, iako malobrojna, može da odigra veliku ulogu u stvaranju zabune kod neprijatelja otvaranjem vatre po mestu lažnog proboja, vodeći računa o tome da vatra bude precizna i da nanosi neprijatelju što veće gubitke, a na stvarnom mestu ne bi trebalo uopšte otvarati artiljerisku vatra.

Najefikasnije maskiranje postiže se izvršenjem priprema za proboj i izvođenjem proboja po mraku, nevremenu, magli, kiši ili mećavi.

Jedan od presudnih elemenata za uspeh je visok moral jedinica. U toku NOB nema primera da se neka naša jedinica u okruženju predala neprijatelju. Moral naših starešina i boraca bio je na takvoj visini da na predaju niko nije ni pomišljao. Ima slučajeva pogibije većeg dela, pa čak i čitave jedinice, ali ne zbog slabog morala. Visok

borbeni moral je nagonio naše borce, kad već nije bilo drugog izlaza da, žrtvujući sebe, teže da ta žrtva bude što skuplje naplaćena neprijateljevom krvlju. Karakterističan je primer Pohorskog bataljona koji je sav izginuo okružen i u neravnopravnoj borbi, ali se ipak nije predao ni jedan borac, iako je situacija bila potpuno bezizlazna. Parola »što skuplje prodati svoje živote« nosila je okružene borce do poslednjeg daha. Ima i mnogo primera gde je u naizgled bezizlaznoj situaciji ipak nađeno rešenje za proboj, i to u prilikama u kojima su prevaziđene sve norme proverene i ispitane u ratovima. Često je neprijatelj bio deset pa i više puta nadmoćan, moderno opremljen, snabdeven svim što je vojniku potrebno — pa ipak je morao da poklekne pred iscrpenom, gladnom i slabo naoružanom vojskom partizana. Brojna nadmoćnost i tehnika nisu bile odlučujući faktori, već su to bili duh, visok moral i želja za pobedom. I ubuduće će moralni faktori igrati presudnu ulogu u proboju iz okruženja.

Komanda partizanske brigade, kad je okružena i vrši proboj, određuje posebne komande za pojedine delove borbenog poretka. Grupa za proboj biće sastavljena od više jedinica pešadije i rodova, a nad svim ne može komandovati komandant brigade. Za komandanta grupe za proboj treba određivati smelog i nepokolebljivog starešinu. Međutim, zbog važnosti proboja nije isključeno da i komandant brigade preuzme komandu na odlučujućem otseku.

Takođe treba odrediti komandanta bočnog osiguranja i to za svaki zaslon posebno, i jednog starešinu da objedinjuje rad i rukovodi svim jedinicama koje obezbeđuju bokove.

Odvažnom i samoinicijativnom starešini treba poveriti ranjenike, zbeg i pozadinske jedinice. U toj grupi je najteže održati red i disciplinu, a brzina izvođenja manevra i ozbiljnost situacije zahtevaju starešinu koji je dorastao tom zadatku.

Grupi za zaštitu (zaštitnica) treba odrediti starešinu koji će objedinjavati dejstvo svih delova u toku koncentracije za proboj. Kad manje jedinice ostaju na položajima, on rukovodi njihovim izvlačenjem iz borbe, objedinjuje u jednu grupu i dalje u toku izvlačenja i povla-

čenja vodi borbu sa neprijateljem, ne dozvoljavajući mu da goni otstupajuću brigadu. Ovaj zadatak je delikatan zbog toga što su grupe iz raznih jedinica i što se svi postupci odvijaju pod borbom, a to zahteva starešinu visokih kvaliteta.

Rezerva će biti najčešće formacijska jedinica (četa), a komandir čete će biti i komandir rezerve. Ukoliko rezerva bude sastavljena iz više jedinica, određuje se jedan starešina koji odgovara za njeno dejstvo.

Glavni teret proboja leži na pešadiji. Od nje se obrazuju svi elementi borbenog poretka. U grupi za proboj se formira podgrupa bombaša koji sa bliskog otstojanja iznenadnim dejstvom neutrališu neprijatelja i brzim prodorom, sa celom grupom za proboj, produžuju nastupanje smelo i nepokolebljivo.

U zaslone se određuje, pored strelaca i automatičara, i potreban broj protivoklopnih sredstava.

Pri noćnom proboju, zbog svoje malobrojnosti i mogućnosti otkrivanja, artiljerija će ređe podržavati grupu za proboj. Efikasnija upotreba artiljerije je u maskiranju proboja — demonstrativnim dejstvima. Po planu komandanta artiljerije dejstvuje po lažnom mestu proboja, podržava jedinice koje vrše demonstrativna dejstva i na taj način stvara kod neprijatelja utisak stvarne pripreme za proboj. Nije isključena ni njena upotreba u bočnom osiguranju, ali tek posle izvršenog proboja i zauzimanja položaja u zasedi od strane snaga određenih u zaslone. Biće slučajeva kad artiljerija, zbog teškog zemljišta, ne može da se izvuče. Tada se oruđa zakopavaju u zemlju, kako bi se kasnije opet prikupila i osposobila za upotrebu.

Pored pešadije, veliki teret u proboju snosi inženjerija. Glavni deo inženjerije se daje u bočna osiguranja, a manji delovi u grupu za proboj i zaštitnicu. U bočnim osiguranjima inženjerijske jedinice vrše zaprečavanje minskoeksplozivnim sredstvima, razbacujući mine po tenkoprolaznom zemljištu, ruše kamenje, drveće i drugo i na taj način obezbeđuju prolaz od iznenadnog napada motorizovanih i oklopnih snaga neprijatelja.

Pioniri pridati delovima zaštite zaprečavaju pravce kojima bi neprijatelj mogao da nastupa. Sa zaprečavanjem se počinje na rejonima odbrane odakle se jedinice povlače, a rejoni koncentracije zaprečavaju se sve dok cela jedinica, uključujući i zaštitne delove, ne iziđe iz okruženja.

Pored toga, ako se proboj vrši pod nepovoljnim uslovima za brigadu, inžinjeriske jedinice mogu da vrše zadimljavanje u toku i neposredno posle proboja sa ciljem maskiranja proboja i izvlačenja.

Vod za vezu, pre proboja, ukida žičnu vezu i prikuplja sredstva, a organizuje relejne veze kuririma između pojedinih elemenata borbenog poretka za proboj. Na komandnom mestu brigade organizuje kurirsku stanicu koja obezbeđuje brzo prenošenje svih naređenja komandanta brigade potčinjenim komandantima i izveštaje potčinjenih komandantu.

U toku priprema i izvođenja proboja, kao i neposredno posle izvršenog proboja, radioveza se svodi na najnužniju meru, predajući kratka obaveštenja radio-signalima. Po izvršenju proboja izvesno vreme radiosredstva se ne koriste da se ne bi otkrio pravac povlačenja.

Signalna sredstva su u proboju najvažnije sredstvo veze. Signale izdaje komandant brigade neposredno pre početka proboja, a treba da ih znaju sve starešine i vojnici.

Proboj iz okruženja pretstavlja najsloženiju borbenu radnju, zbog čega mehanizam rada u toku proboja mora da funkcioniše besprekorno od početka do kraja. Tačno treba regulisati rad i postupke svih jedinica, grupa — elemenata borbenog poretka i sinhronizovati ih po vremenu i mestu. Demonstrativna dejstva i stvaran proboj moraju biti vremenski u takvom odnosu da brigada može iskoristiti rezultate lažnog proboja.

Rad grupe za proboj i rad zaslona utanačuje se tako da grupa za proboj nastupa svojim pravcem odmah po izvršenom proboju prvog obruča, istovremeno kad i zasloni nastupaju ka svojim rejonima određenim za zasedu. U celini se precizira i rad pionira.

Sadejstvo ešeloniranih jedinica (grupa za proboj sa zaslonima, rezerva i zaštitnica) mora biti tako organizo-

vano da se pri probouju i posle njega ne nabijaju, da je otstojanje začelja prve i čelo druge — sledeće grupe toliko da obezbeđuje brz prelazak ugrožene prostorije. Najvažnije je postići brzinu i red prolaznja kroz stvorenu brešu.

Sadejstvo sa jedinicama spolja ređe će se organizovati, jer će brigada većinom dejstvovati samostalno. Ukoliko, pak, dejstvuje u sastavu grupe brigada, sadejstvo organizuje komandant grupe brigada. Jedinice koje su van obruča mogu da organizuju napad neposredno na neprijatelja koji je izvršio okruženje, napadajući obruč na jednom ili više mesta i stvarajući dezorganizaciju u njegovim redovima. Okružena partizanska brigada vrši probou na za nju najpogodnijem pravcu, a u uslovima »A« rata još je bolje ne vršiti probou ka sopstvenim jedinicama, jer može lako doći do nagomilavanja snaga i stvaranja masovnog »A« cilja. U slučaju da je brigada okružena blizu ili neposredno iza linije fronta, sa jedinicama na frontu biće organizovano sadejstvo ako su naše snage u ofanzivi. Tada sadejstvo organizuje komandant na frontu, a brigada može dobiti zadatak da se bori u okruženju prema planu opštevojnog komandanta združene jedinice na frontu.

Sa avijacijom se sadejstvo organizuje kad ona učestvuje u izvlačenju ranjenika, snabdevanju okružene jedinice i sl. Tada će okružene jedinice imati zadatak da obeleže mesta spuštanja materijalnih sredstava i osposobe zemljište za ateriranje helikoptera.

Organizacija sadejstva mora biti mnogo detaljnija u uslovima borbe u okruženju i probouju, nego u normalnim uslovima.

Kada jedinica iziđe neposredno iz obruča, produžuje pokret povlačeći se u određenom pravcu, a dejstvuje prema situaciji. Povlačenje organizovati tako da što pre iziđe iz zone osmatranja neprijatelja i dejstva njegovog naoružanja. Marš se organizuje u dve ili više kolona, jer se na taj način postiže potrebna brzina. Brigada se prikuplja u rejonu koncentracije sa ciljem da neposredno potom ili što je moguće pre preduzme ofanzivna dejstva.

(Članak je uzet iz »Vojnog dela« br. 7—8/59)

Potpulkovnik dr ĐORĐE DRAGIĆ

RANJENICI U PARTIZANSKOM RATU

»Svi uslovi za brzo napredovanje naših jedinica i izbegavanje frontalnih borbi sa neprijateljem bili su stvoreni, ali je jedna druga stvar, i to presudna, ukočila sposobnost manevrovanja naših jedinica — ranjenici«.

Josip Broz — Tito¹⁾

Nema sumnje da će i u budućem eventualnom ratu armije pojedinih zemalja, naročito manjih i onih koje će morati da se bore sa tehnički nadmoćnijim neprijateljem, pored borbenih dejstava operativne armije, u manjoj ili većoj meri koristiti i partizanska dejstva, u cilju izvršavanja najrazličitijih zadataka. Zbog toga je potrebno da se razmotri iz različitih aspekata problematika partizanskog ratovanja, da bismo našli zadovoljavajući odgovor na čitav niz otvorenih pitanja, koristeći pri tome prvenstveno iskustva iz našeg Narodnooslobodilačkog rata i imajući u vidu današnje materijalno-tehničke uslove, napredak vojne nauke, itd.

U ovom članku mi ćemo pokušati da razmotrimo i damo odgovor samo na jedan od takvih problema, tj. na pitanje zbrinjavanja ranjenika i bolesnika u partizanskim uslovima.

---

¹⁾ Josip Broz — Tito: »Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije«, str. 236.

Među osnovnim zadacima sanitetske službe u savremenoj armiji nalazi se i pitanje zbrinjavanja ranjenika i bolesnika, sa ciljem da se omogući njihovo što brže vraćanje u stroj. Međutim, to pitanje je još mnogo komplikovanije i od većeg značaja u partizanskim uslovima. Pre svega, čovek je i danas, i pored ogromnog napretka ratne tehnike, ostao najvažniji činilac u ratu. U partizanskim uslovima njegova vrednost je mnogo veća pored ostalog i zbog toga što se popunjavanje partizanskih jedinica vrši na dobrovoljnoj bazi. S druge strane, dok u operativnoj armiji sanitetska služba za ovu svrhu raspolaže ne samo dovoljnim brojem oprobanih kadrova, već i odgovarajućim materijalno-tehničkim sredstvima (sanitetski transport, uređene bolnice, itd.), dotle u partizanskim uslovima svega toga najčešće nema ili samo u mnogo manjoj meri.

Osobenosti partizanskih dejstava (kao posebnog vida manevarskog rata) imaju veliki značaj i za rad pozadine uopšte i za rad sanitetske službe napose. Stalni pokreti, dugi naporni marševi, česta borbena dejstva noću ili pri rđavim meteorološkim uslovima, koji često prate borbena dejstva u partizanskim uslovima, znatno otežavaju rad sanitetske službe. Tu se naročito ističu dva suprotna zahteva, s jedne strane, težnja sanitetske službe za mirovanjem, kao jednim od važnih preduslova za brže ozdravljenje ranjenika i bolesnika, a sa druge, potreba za čestim pokretima koju nameće operativno-taktička situacija.

Kad se uzme u obzir da je lakoća i brzina kretanja partizanskih jedinica jedna od njihovih osnovnih karakteristika, koja im pruža niz prednosti nad neprijateljem, onda je sasvim jasno od kolikog je značaja da se takve jedinice rasterete od svega što bi ometalo njihov pokret. A baš pitanje ranjenika i bolesnika pri tome pretstavlja jedan od najtežih problema. Govoreći o Petoj neprijateljskoj ofanzivi, drug Tito, između ostalog, kaže:

»Osim toga, naše su operacije bile vezane, kao npr. kod Foče, za naše ranjenike, kojih je bilo još uvek veliki broj i zbog toga se ranije nije moglo izbeći opkoljavanje iako je Vrhovni štab znao šta neprijatelj smjera.«²⁾

²⁾ Josip Broz — Tito: »Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije«, str. 239.

Veći broj ranjenika u partizanskim bolnicama može da sputava slobodu akcija partizanskih jedinica i da ih veže za izvesne teritorije u cilju njihove zaštite. Očigledno je da je i to u suprotnosti sa gornjim zahtevom i načelom da se uporna odbrana teritorije ne postavlja kao primarni zadatak, jer se na taj način gubi inicijativa iz ruku i ide na ruku neprijatelju kome takva taktika više konvenira.

Prisustvo ranjenika može imati i presudan uticaj na izvođenje ratnih operacija uopšte, lep primer u tom pogledu pruža nam »Bitka za ranjenike« kod Prozora u toku Četvrte neprijateljske ofanzive.

Međutim, i drugi momenti zahtevaju da se zbrinjavanje ranjenika izvrši što pre i što bolje. Pored vrednosti čoveka kao pojedinca, koju smo već pomenuli, ovde dolazi u obzir ljubav i briga za ranjenoga druga, jer neprijatelj često ne poštuje odgovarajuće odredbe postojećih međunarodnih ugovora (Ženevska konvencija) kada su u pitanju partizanski borci, već ih nemilosrdno ubija kada god mu padnu u ruke. Briga o ranjenicima je i značajan moralno-politički faktor koji dolazi do naročitog izražaja upravo u partizanskom ratu, jer uverenje svakoga pojedinca da će u slučaju ranjavanja ili bolesti biti lečen i pri tome obezbeđen u svakom pogledu, a u slučaju potrebe branjen do krajnjih mogućnosti, sigurno ima ogroman uticaj na njihov borbena elan i zalaganje. Prema tome, neophodno je da se jedinice na najpogodniji način oslobode ranjenika kako bi bile sposobnije za izvršavanje svojih zadataka.

Pri razmatranju ovog pitanja, kao privremenog rešenja, videćemo da postoje različite mogućnosti zbrinjavanja ranjenika (u pokretu, teritorijalnim partizanskim bolnicama itd), međutim, ovaj problem je daleko teži ako se posmatra kao definitivno rešenje. Pre svega, za njegovo rešenje potrebna je mirna i stabilna, odnosno sigurna slobodna teritorija u okupiranoj zemlji (a ovo je često nezvodljivo, jer je neprijatelj obično nadmoćan i u mogućnosti da uz koncentraciju jačih snaga upadne na slobodnu teritoriju), odnosno mogućnost evakuacije najtežih,

nepokretnih ranjenika i bolesnika u pozadini sopstvene operativne ili savezničke armije, i to prvenstveno avio-transportom. Iako je slobodna teritorija u Bosanskoj Kra-jini za vreme Narodnooslobodilačkog rata za dugo vreme omogućavala koncentraciju i zbrinjavanje velikog broja naših ranjenika, odnosno maksimalno rasterećenje jedinica koje su dejsstvovale izvan slobodne teritorije, ipak nas je Četvrta neprijateljska ofanziva primorala da pokrenemo veliki broj ranjenika. Neosporno je da je to vezalo glavninu naših snaga i onemogućilo izvođenje operativne zamisli Vrhovnog štaba o velikom pokretu na Kosovo i Metohiju. Isto tako, poznato je koliko je u toku 1944 godine evakuacija ranjenika i bolesnika avionima u savezničke zemlje i oslobođeni deo naše zemlje olakšavala taktička i operativna dejstva naših jedinica.

U partizanskim uslovima ranjenici se mogu zbrinjavati u toku pokreta, lečiti u stacioniranim odnosno teritorijalnim partizanskim bolnicama, bolnicama operativne armije i kod rodoljubivog stanovništva, a izuzetno mogu se i tajno sklanjati po sanitetskim ustanovama koje se nalaze pod kontrolom neprijatelja.

Dok se u nekim jedinicama naše NOV veći broj ranjenika lečio u pokretu (naprimer, proleterske jedinice), dotle je u drugim najveći deo (i do 90% od svih ranjenika) lečen u stacionarima, partizanskim bolnicama (naprimer, u Sloveniji, Hrvatskoj i Slavoniji). Ostavljanje ranjenika kod rodoljubivog stanovništva i lečenje u sanitetskim ustanovama koje su bile pod neprijateljskom kontrolom dolazilo je znatno manje u obzir, i to uglavnom u početku Narodnooslobodilačkog rata.

Pokret ranjenika. Već smo pomenuli da je pokret u suprotnosti sa jednim od osnovnih medicinskih zahteva koji traži mirovanje, kako bi se što uspešnije izvodilo lečenje ranjenika i bolesnika. Međutim, u partizanskim uslovima njihovo kretanje će često biti neizbežno, baš u cilju njihovog obezbeđenja. Za vreme pokreta ranjenici i bolesnici leče se u odgovarajućim sanitetskim ustanovama partizanskih jedinica (u toku NOR-a to su bile brigadne ambulante, diviziske bolnice, itd.), dok se sam po-

kret može vršiti u sastavu neke jedinice ili samostalno (naprimer, pokret neke bolnice) uz odgovarajuće vojničko obezbeđenje, koje, zavisno od okolnosti, može biti od nekoliko boraca do veće operativne grupacije, kao u toku Četvrte neprijateljske ofanzive. Ako se radi o pokretu većeg broja ranjenika i bolesnika, onda se oni dele na odeljenja, vodove, čete, itd., odvajaju se laki ranjenici i bolesnici od ostalih, ranjenici i bolesnici se dele na one koji mogu ići peške ili na konjima i nepokretne ranjenike i bolesnike koji se moraju prevoziti (najčešće zaprežnim transportom), odnosno nositi na nosilima.

Najveće teškoće za kretanje pričinjavaju nepokretni ranjenici (pored ostalog, i zbog nedostatka transportnih sredstava) i zarazni bolesnici koje, po mogućnosti, nikad ne treba kretati ili ih, ako to situacija neodložno zahteva, kretati samo u zasebnoj koloni, prethodno preduzevši sve mere za onemogućavanje širenja zaraze. Međutim, zbrinjavanje ranjenika u pokretu ima svojih dobrih strana utoliko što se ranjenici i bolesnici nalaze neposredno u svojim jedinicama, tako da to na njih povoljno psihički deluje (ranjenici nerado napuštaju svoje jedinice). Osim toga, u tom slučaju ranjenici i bolesnici se mnogo brže vraćaju u stroj, jedinice se ne vežu duže vremena za neku prostoriju radi zaštite bolnica, lakše je snabdevanje itd.

Zbrinjavanje ranjenika u stacionarnim odnosno teritorijalnim partizanskim bolnicama nesumnjivo pruža mnogo bolje uslove za medicinski rad, a i smeštaj ranjenika i bolesnika je udobniji. U ovim bolnicama je obezbeđeno, za duže ili kraće vreme, mirovanje ranjenika, što povoljno utiče na tok oboljenja, odnosno povrede i ubrzava ozdravljenje³⁾.

Zbrinjavanje ranjenika u partizanskim bolnicama može se vršiti u bolnicama na slobodnoj teritoriji (koje su po uslovima smeštaja i načinu rada slične onima u ope-

---

³⁾ U toku NOR-a podizane su ovakve bolnice ponekad i pod rukovodstvom građevinskih inženjera, bile odlično opremljene, tako da su u nekim bolnicama bili pisani i naučni radovi kao napr. u Slovenačkoj centralnoj vojno partizanskoj bolnici na Kočevskom Rogu.

rativnoj armiji, kao naprimer što su bile bolnice u Bosni) ili u bolnicama na okupiranoj teritoriji (u užem smislu), koje su po pravilu strogo konspirativne, kao što su bile bolnice u Sloveniji i Slavoniji (iako i bolnice na slobodnoj teritoriji mogu biti konspirativne). I jedne i druge bolnice mogu se nalaziti u blizini komunikacija (čime se obezbeđuje brže stizanje ranjenika, ranije ukazivanje odgovarajuće medicinske pomoći, pa, prema tome, i manja smrtnost ranjenika) ili na teško pristupačnim mestima (čime se unekoliko povećava bezbednost ranjenika i bolesnika).

Stacionarne odnosno teritorijalne partizanske bolnice mogu biti kombinovane sa podzemnim skloništima (»bazama«) za povremeno sklanjanje ranjenika, za kraće vreme, naprimer, dok ne prođe neprijateljska ofanziva. U ovu svrhu mogu se koristiti i različita prirodna skloništa (naročito na kraškim terenima), kao što su pećine i špilje. U Narodnooslobodilačkom ratu pojedine jedinice sa uspehom su smeštale u podzemna skloništa i po nekoliko stotina ranjenika (VI korpus).⁴⁾ Ali, da bi se očuvala njihova konspirativnost, nikada ih ne bi trebalo dvaputa upotrebiti. Podzemna skloništa korpusne bolnice br. 2 (III korpus) u Trnavi, za vreme VII neprijateljske ofanzive, bila su otkrivena, pored ostalog, i zbog toga što je veliki broj tih skloništa već ranije bio upotrebljen, tako da je za njih znao ne samo veliki broj bolničkog osoblja, već i okolno stanovništvo.

Pošto neprijatelj ponekad organizuje posebne akcije i formira specijalne jedinice za pronalaženje partizanskih štabova i bolnica u cilju uništenja ranjenika i bolesnika i rušenja morala boraca, obezbeđenje ovih ustanova mora biti dobro organizovano. Pre svega, treba osigurati najveću konspirativnost. U tom cilju za svaku bolnicu treba da zna što manji broj ljudi, a za pojedina odeljenja bolnice ne treba da znaju ne samo ranjenici i bolesnici, nego ni ostalo osoblje bolnice, izuzev onih koji neposredno rade u tom odeljenju. Konspirativnosti treba posvetiti utoliko veću pažnju ukoliko su inače uslovi nepovoljniji, napri-

⁴⁾ Generalmajor Dr. Gojko Nikoliš: Razvoj sanitetske službe u našoj Armiji, Beograd, 1947 godine.

mer, ukoliko je teži pokret ranjenika, ukoliko ima više neprijateljskih uporišta, ukoliko ima više neprijatelju naklonjenog stanovništva, itd. U tome može mnogo pomoći i dobro organizovana obaveštajna služba koja je u stanju da blagovremeno prikupi sve potrebne podatke o kretanju neprijatelja, njegovim namerama, itd.

Sistem konspirativnih bolnica sa podzemnim skloništima i »javkama« (naprimer, u Sloveniji) pokazao je u Narodnooslobodilačkom ratu vrlo dobre rezultate, jer je i pored velikog broja ranjenika i bolesnika koji su lečeni u tim bolnicama bio otkriven samo neznatan procenat (od oko 20.000 ranjenika neprijatelj je otkrio svega 150).⁵⁾ Kod ovog sistema trupni sanitet doprema ranjenike noću do »javke«, a odavde do bolnice samo bolničko osoblje, uz posebne mere predostrožnosti (vezivanje očiju, itd.). Isto tako, pokazalo se kao korisno da se u blizini bolnice ostave pojedine manje jedinice sa zadatkom da najpre privuku pažnju na sebe, a zatim da ga svojim dejstvom odvuču dalje od bolnice.

Pored navedenih mera, svaka bolnica treba da bude spremna za pokret u svako doba (radi čega se unapred mora podeliti na pokretni i nepokretni deo), a uz to bolnice treba obezbediti specijalnim jedinicama, naoružati njihovo celokupno osoblje, lake ranjenike i bolesnike, itd.

Sanitetska služba u partizanskim uslovima često, pored zbrinjavanja ranjenika i bolesnika u čisto medicinskom pogledu, mora i vojnički da ih obezbeđuje, tj. da ih brani oružjem u ruci. Prema tome, pri izboru mesta, izgradnji i opremi partizanskih bolnica i to treba imati u vidu. U tom pogledu slovenačka vojno-partizanska bolnica »Frana« pruža nam veoma poučan primer, jer je bila u stanju da se u slučaju otkrivanja samostalno brani najmanje dva dana, tj. dovoljno dugo da joj obližnje jedinice mogu priteći u pomoć. Tu je bio izgrađen čitav odbranbeni sistem, koji se sastojao iz spoljnog područja (četiri odbranbena pojasa — od kojih se svaki za sebe mogao braniti — sa nagaznim minama, teškim i lakim automatskim naoru-

⁵⁾ Potpukovnik Dr. S. Jauković: Obezbeđenje ranjenika i bolnica u partizanskim uslovima (rukopis).

žanjem raspoređenim tako da se čitav pojas mogao braniti unakrsnom vatrom) i unutrašnjeg područja u kome su bila razmeštena gnezda bombaša i automatičara i poslednja odbrana od lakih ranjenika i invalida naoružanih puškama i bombama. Ovako opremljena bolnica, bez i najmanjih gubitaka, uspešno je odbila dva napada »izrazito nadmoćnog neprijatelja«. ⁶⁾

Zbrinjavanje ranjenika u sanitetskim ustanovama operativne armije dolazi u obzir jedino onda ako postoji bar povremena veza sa ovom (najčešće aviotransportom).

Zbrinjavanjem ranjenika u pozadini operativne armije osigurava se potpuno mirovanje i ukazivanje svih vidova medicinske pomoći (uključujući i specijalizovanu medicinsku pomoć) i ubrzava proces ozdravljenja. Da se na ovaj način može zbrinuti i relativno veliki broj ranjenika i bolesnika pokazuje iskustvo iz Drugog svetskog rata (naprimer, 12.600 naših ranjenika bilo je evakuisano aviotransportom u oslobođeni deo naše zemlje, kao i u savezničke zemlje).

Na ovaj način se načelno zbrinjavaju prvenstveno nepokretni ranjenici i bolesnici (nosila), zatim oni čija priroda povrede, odnosno oboljenja zahteva dugotrajno lečenje, koji radi toga predstavljaju opterećenje za svoju jedinicu, bez obzira na njihovu pokretljivost i ranjenici kojima je potrebno ukazivanje specijalizovane pomoći koja se ne može ukazati u odgovarajućim partizanskim uslovima. Ovaj se način zbrinjavanja naročito primenjuje onda kada pretstoje nove velike borbe, neprijateljska ofanziva, duži pokret, itd.

Evakuacija se najčešće vrši noću sa improvizovanih aerodroma (livade, pašnjaci, planinske visoravni i slično). U toku Narodnooslobodilačkog rata ponekad su vršeni i posebni napadi za zauzimanje aerodroma da bi se evakuacija ranjenika mogla izvršiti na ovaj način (napad jedinica 24 divizije da bi se oslobodio aerodrom kod s. Vučje). Evakuacija se ponekada vršila i sa aerodroma koji su bili

⁶⁾ Prof. Dr. Pavel Lunaček: »Udeo slovenačkog saniteta u NOR i njegov značaj za razvoj medicinskog fakulteta«. Vojnosanitetski pregled, mart—april, 1951 godine.

pod neprijateljskom vatrom (artiljeriskom, pa čak i mitraljeskom, kao naprimer, sa aerodroma kod s. Brezna i kod Berana). Evakuacija većeg broja ranjenika organizuje se preko posebne evakuacione bolnice koja ima zadatak da prikuplja ranjenike iz ostalih bolnica i priprema ih za evakuaciju, dok se na samom aerodromu, odnosno u neposrednoj blizini, formira prihvatnica koja po potrebi ukazuje prvu pomoć i ukrcava ranjenike u avione.

Jedan od osetnih nedostataka ovog načina zbrinjavanja je u tome što se prezdraveli ranjenici i bolesnici, zbog transportnih teškoća, za duže vremena ne mogu vratiti u svoje jedinice.

Zbrinjavanje ranjenika kod rodoljubivog stanovništva primenjivano je naročito u početku Narodnooslobodilačkog rata, gotovo u svima krajevima naše zemlje. U Sloveniji je naprimer, bilo bunkera za ranjenike oko mnogih sela. Ovaj način zbrinjavanja je naročito težak zbog toga što i ranjenicima i stanovništvu koje ih je primilo stalno preti opasnost da ih neprijatelj otkrije, tako da se to negativno odražava na moral i jednih i drugih, a da i ne govorimo o teškoćama, upravo o nemogućnostima ukazivanja odgovarajuće medicinske pomoći, itd.

Zbrinjavanje ranjenika i bolesnika u ustanovama koje su pod neprijateljskom kontrolom dolazi u obzir samo za pojedinačne slučajeve i traži posebnu organizaciju. I ovaj način zbrinjavanja bio je korišćen u Narodnooslobodilačkom ratu (naprimer, lečenje ranjenika i bolesnika na klinikama u okupiranoj Ljubljani).

Na osnovu iskustava iz našeg Narodnooslobodilačkog rata, u pogledu zbrinjavanja ranjenika možemo doći do nekoliko zaključaka. Pre svega, ne treba dozvoliti koncentraciju većeg broja ranjenika na jednom mestu, jer se time vezuju jedinice za izvesne teritorije i smanjuje njihova manevarska sposobnost, što nije u skladu sa zahtevima partizanske taktike. Istina, veća koncentracija ima izvesnih prednosti sa medicinske tačke gledišta, jer se i sanitetski kadar i materijalna sredstva mogu bolje iskoristiti.⁷⁾

⁷⁾ Koncentracija ranjenika u toku zime 1941/42 godine na teritoriji Jugoistočne Bosne, dela Crne Gore i Sandžaka omogu-

Ali, s druge strane, zbog koncentracije većeg broja lekara na jednom mestu neizbežno se pojavljuje njihov nedostatak na drugom, što dovodi do zakašnjanja u ukazivanju medicinske pomoći sa svim njegovim rđavim posledicama. Ne treba zaboraviti da je veoma teško obezbediti smeštaj i ishranu za veći broj ranjenika, naročito u popaljenim i porušenim gradovima i selima i osiromašenim čitavim krajevima.

Da bi se omogućio pokret ranjenika u svako doba, mora se tako organizovati rad sanitetskih ustanova, posebno bolnica (čak i na slobodnoj teritoriji) da svaka od njih ima svoj pokretni i nepokretni deo, kao i transportna sredstva u pripravnosti.

Osim toga, u slučaju pretstojećeg pokreta treba izdvojiti lake ranjenike i blagovremeno ih uputiti u njihove jedinice, jer se time znatno olakšava pokret teških ranjenika. Zarazne bolesnike ne treba pokretati bez krajnje nužde, jer postoji mogućnost da se zaraza razbukti, tim pre što se nailazi na ogromne teškoće pri organizaciji potpuno izolovanog pokreta ovih bolesnika.

Korišćenjem ovoga vida transporta, dobro organizovanom službom transfuzije krvi odnosno njenih zamena, te upotrebom antibiotika osetno bi se moglo uticati i na sniženje procenta smrtnosti ranjenika, što je iz već navedenih razloga od posebnog značaja upravo za partizanske uslove ratovanja.

Iako u partizanskim uslovima ne postoji jedinstven metod zbrinjavanja ranjenika koji bi se mogao primeniti u svima prilikama, ipak se može reći da se zbrinjavanje ranjenika u konspirativnim bolnicama sa zemunicama i sistemom »javki« pokazalo kao jedan od najpogodnijih i za bezbednost ranjenika najsigurnijih načina zbrinjavanja. Izdvajanje lakih ranjenika u posebne bolnice takođe omogućava veću konspirativnost bolnica za teške ranjenike.

čila je bolje korišćenje malobrojnog sanitetskog kadra, prvenstveno lekara, tako da su se prviput mogle organizovati bolnice određenog tipa (u Foči hirurški centar za obradu i privremeno lečenje teških ranjenika, u Čajniču, Goraždu i Trnovu prihvatne bolnice za lečenje lakih ranjenika i bolesnika, itd.).

Za što bolje zbrinjavanje ranjenika i bolesnika koji pristižu u toku same neprijateljske ofanzive (kad su već zatvorena bolnička podzemna skloništa), veoma korisno su poslužila unapred izgrađena skloništa za ranjenike, koja su bila snabdevena rezervnom hranom i sanitetskim materijalom i lekovima. Takva skloništa radila su se na raznim delovima teritorije, naročito tamo gde se predviđalo da će biti na pravcu pokreta partizanskih jedinica. U Slavoniji su rađene već od početka 1943 godine (»bunker SPS — suhoputne stanice«).

Najzad, naše iskustvo je pokazalo da se i pored svih teškoća na koje se nailazi u partizanskim uslovima može organizovati ukazivanje medicinske pomoći i zbrinuti i više hiljada ranjenika, a da ipak budu zadovoljeni osnovni medicinski zahtevi, bezbednost ranjenika, itd.

Da bi se i u ovom pogledu mogli postići još bolji rezultati, pored ostalog, trebalo bi voditi računa da organizaciona struktura i oprema sanitetskih jedinica i ustanova omogući i olakša sanitetsko obezbeđenje jedinica i u partizanskim uslovima. To znači da one treba da budu što lakše i pokretljivije, ali sposobne za samostalan rad. Sanitetski materijal, lekove i instrumentarijum treba tako pakovati da bez štetnih posledica mogu izdržati duge pokrete, čak i po slabo komunikativnom terenu, da budu zaštićeni od vlage, itd. (Za to su pogodne pletene korpe od pruća i opšivene nepromočivim platnom, jer su lagane, čvrste i elastične tako da se ne oštećuju pri padu, a mogu se i kod nas izrađivati).

Zbog teškoća na koje se nailazi pri organizaciji sanitetskog obezbeđenja partizanskih dejstava, sanitetski kadar treba da bude snalažljiv, samoinicijativan i elastičan. U tom smislu treba podesiti i njegovu obuku i osposobiti ga da izrađuje i koristi različite improvizacije (izgradnja suvih komora, kupatila itd.). U našem ratu često su sa uspehom korišćeni različiti instrumenti i pribor, hemiski termofori, lekovi, itd., koji su proizvođeni veoma oskudnim sredstvima i od materijala koji se mogao nabaviti iz mešnih sredstava. Ovaj kadar trebalo bi obučavati i u izgradnji podzemnih skloništa za sklanjanje ranjenika i bo-

lesnika, u rukovanju savremenim naoružanjem, skakanju padobranom, itd.

Za evakuaciju ranjenika i bolesnika u Narodnooslobodilačkom ratu upotrebljavani su svi vidovi transporta, počevši od upućivanja lakih ranjenika peške na odgovarajuće etape sanitetske evakuacije (odnosno nošenja teških nepokretnih ranjenika na nosilima), pa sve do aviotransporta. Pa ipak, zbog nedostatka transportnih sredstava i potrebe da se evakuacija ranjenika i bolesnika često puta vrši po slabo komunikativnom terenu, najčešće je primenjivan tovarni (naročito u Bosni i u Crnoj Gori) i zaprežni transport (u Hrvatskoj i Sloveniji), dok su automobilski i železnički transport i plovna sredstva manje dolazila u obzir. Vazdušni transport je ponekada bio jedini vid transporta koji je omogućavao evakuaciju velikog broja ranjenika u pozadinu regularne armije.

Pošto bi upotreba specijalnih laganih aviona, naročito helikoptera (s obzirom na njihove mnogo manje zahteve u pogledu veličine i kvaliteta aerodroma, itd.) učinila ogromnu olakšicu, trebalo bi posvetiti posebnu pažnju tome pitanju. Korišćenjem ovoga vida transporta i dobro organizovanom službom transfuzije krvi, osetno bi se uticalo i na sniženje procenta smrtnosti ranjenika.

(Članak je uzet iz »Vojnog dela« br. 6/51)

General-potpukovnik BLAŽO JANKOVIĆ

INŽINJERIJA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU

Razvojni put inženjerije u toku Narodnooslobodilačkog rata išao je paralelno i u skladu sa razvojem ostalih rodova naše Armije. Oni isti specifični uslovi, koji su uticali na kvantitativne i kvalitativne promene u Narodnooslobodilačkoj vojsci i njeno prerastanje u Jugoslovensku armiju pri kraju rata, odražavali su se i na razvoj inženjerije. Neka iskustva iz tog vremena, naročito velika sposobnost u improvizacijama i korišćenju mjesnih sredstava, učešću čitavih taktičkih jedinica (bataljona, odreda, brigada) u izvršavanju inženjerijskih zadataka (kada je to bilo potrebno), u korišćenju civilnog stanovništva pri izvršenju onih inženjerijskih zadataka za koje snage i sredstva jedinice nisu bili dovoljni, i danas su veoma aktuelna, da bi ih obavezno trebalo proučiti i koristiti u mirnodopskoj pripremi ne samo inženjerije, već i ostalih rodova vojske.

Još kod prvih partizanskih odreda, u samom početku ustanka 1941, pojavila se potreba za izvršavanjem izvjesnih inženjerijskih zadataka — u prvom redu diverzija i rušenja. U toj početnoj fazi Narodnooslobodilačkog rata nije bilo posebnih inženjerijskih jedinica, već se u okviru većine partizanskih odreda vršila obuka izvjesnog broja boraca za izvršenje ovih specijalnih zadataka. Tako su

izvjesni partizanski odredi u početku formirali »minerska odjeljenja« ili »minerske vodove«, čiji su borci, pored učešća u svakodnevnim borbama u okviru odreda, vršili rušenja i diverzije kada je to bilo potrebno. Međutim, bilo je odreda u kojima je cjelokupno ljudstvo bilo osposobljeno i za vođenje borbe (kao pješadija) i za diverzije.

One su imale zadatak da vrše inženjerijsko obezbjeđenje borbenih dejstava ovih jedinica i u napadu i u odbrani. U drugoj polovini 1944 godine svaka divizija I, II i III, a kasnije i IV armije imala je u svom sastavu inženjerijski bataljon (jačine 250—400 ljudi¹) od tri čete (pionirske, minerske i pontonirske), maskirni vod i vod za izviđanje. Streljačka brigada imala je inženjerijsku četvu od tri voda — pionirskog, minerskog i pontonirskog. Inženjerijske jedinice samostalnih korpusa (naprimer, VI i IX slovenačkog korpusa) bile su upola brojno slabije od inženjerijskih jedinica korpusa u sastavu armija. Blagodareći takvom razvoju, inženjerija je u toku završnih operacija naših krupnih jedinica (armija i korpusa) bila u stanju da izvršava sve zadatke inženjerijskog obezbjeđenja (naročito miniranje, razminiranje, rušenje, forsiranje reka i dr.).

Uporedo sa stvaranjem inženjerijskih jedinica trebalo je osposobljavati i njihov komandni kadar, da bi one sa manje napora i više uspjeha mogle da pravilno i na vrijeme izvršavaju postavljene zadatke. To se postizalo (kao i kod ostalih rodova vojske) obrazovanjem posebnih oficirskih kurseva (pri Vrhovnom štabu, pri Glavnom štabu Hrvatske, pri IV hrvatskom korpusu i dr.), na kojima su se, pored ostalih predmeta, izučavali: poljska fortifikacija, izgradnja mostova, opravka puteva, prelaz preko reka, rušenje, itd., dok je za diverzantske jedinice na teritoriji Glavnog štaba Hrvatske bio obrazovan poseban kurs, kako za komandni tako i za borački sastav ovih jedinica.

---

¹) Formacije pojedinih inženjerijskih jedinica razlikovale su se i po broju i po opremi. Njihova veličina i struktura određivala se u skladu sa zadacima koje su im postavljale odgovarajuće taktičke i operativne jedinice.

Sem ovih kurseva bili su izrađeni razni priručnici za inžinjerijske starješine u pojedinim jedinicama i štabovima, u kojima su se mogli naći podaci o načinima rušenja, utvrđivanja, miniranja, razminiranja, raščišćavanja, o izradi prelaznih sredstava od priručnog materijala, itd. (Uputstvo za minere, Inžinjerijska nastava, Mine i minska polja i dr.).

Ovdje neću izlagati razvoj inžinjerijskih jedinica s obzirom na pojedine faze ratnih dejstava počev od 1941 (jer to u ovom slučaju nije ni bitno), već ću se zadržati samo na pojedinim vrstama inžinjerijskih radova, mjera i dejstava primjenjivanih u toku rata, potkrepljujući to i konkretnim primjerima.

RUŠENJE, MINIRANJE I RAZMINIRANJE

Još od prvih dana ustanka, pojedinci, manje grupe i odjeljenja iz sastava partizanskih odreda, a kasnije i dijelovi inžinjerijskih jedinica, vršili su rušenja važnih neprijateljskih objekata (mostova, tunela, željezničkih postrojenja, vijadukata, i sl.), slagališta, voznog parka, centara veze, puteva i dr., da bi u završnim operacijama 1944/45 dovoljno obučene inžinjerijske jedinice uspješno vršile ne samo zaprečavanje minama na pravcima kretanja neprijateljskih tenkova i tehničkih sredstava uopšte, već i razminiranje neprijateljskih minskih prepreka na pravcima nastupanja naših jedinica, tj. da bi vršile sve zadatke — počev od pojedinačnog rušenja do planskog zaprečavanja i razminiranja. U potvrdu ovoga, dovoljno je napomjenuti da su naše inžinjerijske jedinice blagodareći stečenom iskustvu u toku rata, od 1944 do sredine 1946 godine pronašle i dezaktivirale preko 1,500.000 komada pt i pp mina najrazličitijih tipova (njemačkih, mađarskih, italijanskih, ruskih, engleskih i američkih).

Iako su se diverzantska dejstva planski sprovodila skoro na čitavoj okupiranoj teritoriji, ipak su najbolji rezultati bili postignuti na teritoriji Glavnog štaba Hrvatske, na kojoj je krajem 1941 oformljeno nekoliko diverzantskih odjeljenja, dok su pred kraj rata postojala tri diverzantska odreda, svaki od po tri bataljona, i više

samostalnih manjih jedinica. Ovi odredi su uspjeli da skoro potpuno parališu neprijateljski željeznički saobraćaj ne samo na tom sektoru, nego se njihovo dejstvo protezalo do Fruške Gore, pa čak i do Blatnog Jezera u Mađarskoj i do Istre. Pri tome su ove jedinice dejstvovale većinom samostalno, prema direktivama Glavnog štaba Hrvatske. Njihovi zadaci su se prvenstveno sastojali u efikasnom rušenju saobraćajnih objekata i čvorova, sa ciljem da se u što većoj mjeri oteža brzo prebacivanje neprijateljskih snaga i sredstava s jednog sektora (fronta) na drugi, kako neprijatelj u odlučnim taktičkim i operativnim dejstvima ne bi uspio da ostvari brojnu nadmoćnost u tolikoj mjeri da predviđena dejstva uspješno sprovede, s jedne, i da se primora neprijatelj da rasipa svoje snage (pored ostalog) i na osiguravanje komunikacija i objekata na njima, s druge strane. I zaista, ove naše jedinice su u tom pogledu postigle velike rezultate, jer je veliki broj njemačkih, italijanskih, bugarskih, mađarskih i domobranskih jedinica bio izdvojen radi čuvanja važnijih saobraćajnih objekata i centara, tako da one najvećim djelom nijesu bile u stanju da učestvuju u borbi protiv naših operativnih jedinica.

Oformljavanjem inženjerijskih jedinica u sastavu brigada, divizija i korpusa u znatnoj mjeri su se proširili rejoni zaprečavanja. Pored rušenja komunikacija i objekata na njima, pristupilo se i zaprečavanju zemljišnih ostsjeka na kojima su izvođena borbena dejstva, prvenstveno na pravcima koji su bili najpovoljniji za kretanje neprijateljskih tenkovskih i motorizovanih kolona, tako da su se i inženjerijske jedinice i njihov komandni sastav brzo osposobili za postavljanje mina i borbu sa neprijateljskim tenkovima.

Pošto u toku Narodnooslobodilačkog rata nijesmo imali fabrika iz kojih bi se naše snage snabdjevale oružjem i municijom, one su bile prinuđene da se naoružavaju i snabdjevaju potrebnim sredstvima otimanjem od neprijatelja, tako da je neprijatelj bio glavni izvor za snabdjevanje i naoružanje i naših inženjerijskih jedinica. Tako je naprimjer, snabdjevanje jedinica pt i pp minama najčešće

vršeno na taj način što su mine najprije vađene iz neprijateljskih minskih polja, a zatim postavljane na pravcima ugroženim od neprijateljskih tenkova.²⁾

Pošto se u prvo vrijeme nije raspolagalo većim količinama ovih sredstava, raspoloživa sredstva su racionalno korišćena, tako da su inženjerci — čim bi prestala potreba za minskim poljima na izvjesnom pravcu — skidali mine i postavljali ih na drugom mjestu ili ih držali u rezervi. To znači da se manevrom minama nadoknađivao njihov nedostatak, a blagovremenom izradom minskih polja garantovao uspjeh. A kako su naše jedinice lakše dolazile do eksploziva za rušenje, one su nedostatak mina dopunjavale i rušenjima. Tako su naše snage početkom Četvrte neprijateljske ofanzive 1943, vodeći zaštitničke borbe, svojim umješnim rušenjima i zaprečavanjima znatno usporavale nadiranje neprijatelja pravcem preko Drvara. Iste godine, prilikom njemačkog napada na oslobođeni Split, pored miniranja prilaza, bili su porušeni svi mostovi na putevima koji vode ka Splitu sa kopnene strane, tako da Njemci za 9 dana (od 12 do 21 septembra), koliko je napad trajao, nijesu uspjeli da ga zauzmu, u čemu je i zaprečavanje odigralo važnu ulogu.

Koliko su se naše jedinice usavršile u miniranju, rušenju i razminiranju (minskih polja, skidanju eksploziva sa mostova i delova puteva koje je neprijatelj minirao pri povlačenju i sl.), naročito inženjerijske jedinice I i IV armije (počev od armijske inženjerijske brigade do inženjerijskih četa streljačkih brigada), u operacijama na Sremskom frontu, za Krbavsko Polje, Bihać i Gospić, može se vidjeti iz nekoliko slijedećih primjera:

— 1 bataljon inženjerijske brigade IV armije je u toku aprila 1945 raščistio komunikacije: Gospić — Karlobag, Obrovac — Senj — Donje Jelenje — Sveti Matej, Bilajsko Novo Selo — Gospić, razminirao aerodrom na Grobničkom Polju i sa mosta kod Karlobaga skinuo

---

²⁾ Eksploziv za rušenje dobijao se vađenjem iz neeksploziranih avionskih bombi, artiljerijskih granata, morskih mina ili iz zauzetih neprijateljskih skladišta.

eksploziv prije no što su Njemci uspjeli da ga poruše, dok je minerska četa istog bataljona od 17—21 aprila 1945 minirala glavni put Karlovac — Ogulin i sve prilaze i puteve koji vode u rejon Slunja, od kojih je jedan dio bio u neposrednoj blizini neprijatelja. Slične zadatke u to isto vrijeme vršili su 2 bataljon ove brigade i divizijska inženjerija, a slična situacija, u inženjerijskom smislu, bila je i kod jedinica na Sremskom frontu, gdje je neprijatelj u velikoj mjeri koristio minsko-eksplozivne prepreke.

Osobnosti zaprečavanja u Narodnooslobodilačkom ratu uglavnom se karakterišu: u početku, pojedinačnim rušenjima (sa ciljem da se neprijatelju nanese što više gubitaka u materijalnim sredstvima i tehnici i da se prisili na preduzimanje specijalnih mjera za zaštitu svojih transporta i tehnike), a kasnije, dovođenjem u sklad taktičkih i operativnih dejstava sa primjenom zaprečavanja i diverzantskim dejstvima u pozadini neprijatelja (sa ciljem da se unosi nered i pometnja i onemogućí pravilno funkcionisanje snabdjevanja neprijatelja i njegove pozadine, naročito u periodu kada se u sastavu naših regularnih jedinica oformljavaju i odgovarajuće inženjerijske jedinice) i, najzad, manevrovanjem sa minsko-eksplozivnim sredstvima prema situaciji i materijalno-tehničkim mogućnostima (u cilju štednje i ublažavanja nedostatka ovih sredstava). Inženjerija je ovakvim načinima rada uspjevala da relativno skromnim sredstvima nanosi značajne gubitke neprijateljskoj živoj sili i tehnici i da rušenjem komunikacija ometa i usporava pokrete i dejstvo neprijateljskih oklopnih i motorizovanih jedinica.

PRELAZ PREKO RIJEKA

Naše jedinice su u toku čitavog rata savladivale veće ili manje rječne prepreke, a neke od njih (Drina, Neretva, Lim, Ibar, Vrbas, Bosna) prelažene su i po nekoliko puta, bilo u ofanzivnim bilo u defanzivnim operacijama, a vrlo često i pod jakim pritiskom neprijateljskih nadmoćnijih snaga. U završnim operacijama, blagodareći uspješnom

forsiranju Dunava, Save i Drave, naše operativne grupacije su mogle tako brzo da izbace neprijatelja izvan naših granica i da održavaju sigurnu vezu sa svojom pozadinom.

U toku rata, sve do 1943, pa čak i 1944, naše jedinice nijesu raspolagale formacijskim tehničkim sredstvima za prelaz, niti specijalno obučanim ljudstvom za takve zadatke (pontonirima), tako da je u pripremi prelaza učestvovao veći dio ljudstva jedinica koje su vršile prelaz, koristeći pvenstveno priručna sredstva i zaplijenjeni materijal. Tek 1943 godine, kod nekih jedinica su obrazovane pontonirske čete koje su koristile trofejni materijal i imale glavni zadatak da obezbjeđuju prelaz preko rijeka (naprimjer kod IV hrvatskog korpusa i dr.).

U taktičkom i operativnom smislu prelazi preko riječnih prepreka u toku rata karakterisali su se time što su obično vršeni iz pokreta i noću i uz najširu primjenu priručnog materijala; što je izbor mjesta prelaza vršen u najvećoj tajnosti; što su pripreme i samo izvršenje prelaza trajale vrlo kratko vrijeme, tako da je u najviše slučajeva postizano potpuno iznenađenje neprijatelja, i što je na izabranim mjestima prelaza, pored iznenađenja, postizana i potrebna nadmoćnost u snagama i sredstvima, tako da je bio omogućen ne samo uspješan prelaz preko rijeke nego i vođenje borbe na onostranoj obali i odbacivanje neprijateljskih snaga.

Karakteristika forsiranja rijeka u tehničkom smislu ogleda se u tome što je prelaz vršen najvećim dijelom prevoženjem jedinica čamcima, splavovima, skelama, »letećim« mostovima i mostovima izrađenim od priručnog materijala, a vrlo rijetko pomoću formacijskih inženjerskih sredstava. Prilikom forsiranja Drine na otcjeku između Šćepan Polja i Broda, 1943 godine, Druga proleterska divizija je pretežno koristila priručni materijal koji je nađen na licu mjesta (jer su naše snage još 1942 godine bile porušile gvozdeni most kod Broda, a četnici viseći most koji su podigli Italijani). Naime, blagodareći brzof izradi splavova i skela za po 10 boraca sa opremom, u roku od 6 časova prebačena su dva bataljona 2 dalmatinske brigade, koji su odbacili četničke snage i zauzeli mostobran, dok su za 36 časova bili prebačeni svi borački dje-

lovi divizije sa brdskom artiljerijom. Tek poslije toga bio je izrađen most na plovnim potporama, koji je omogućio prelaz ostalih djelova divizije, naročito haubica koje su bile prebačene i rastavljene.

Pošto je o prelazu Neretve za vrijeme IV neprijateljske ofanzive dosada dovoljno pisano, ovdje ću iznijeti neke podatke o forsiranju Drine kod Ustikoline od strane Prve proleterske brigade. Poslije detaljno izvršenih priprema i izrade splavova od materijala nađenog na licu mjesta, djelovi ove brigade, koji su bili određeni za zauzimanje mostobrana, otpočeli su prebacivanje noću 7/8 aprila 1943 godine. Iako je forsiranje vršeno pod najjačom vatrom Italijana i četnika sa suprotne obale, prelaz je uspješno izvršen, tako da je brigada, poslije zauzimanja mostobrana i prebacivanja ostalih djelova, prešla u opšti napad. Ona je u tom napadu razbila neprijatelja u rejonu Krčino Brdo, s. Mavulj, s. Grnetići, Husići, Guvnište i Slatina i zatvorila pravce koji vode od Čajniča, Foče i Goražda. Ovdje bi se mogao navesti još niz sličnih primjera, u kojima su naše jedinice pokazale mnogo umješnosti prilikom forsiranja kako u taktičkom, tako i u tehničkom smislu.

U završnim operacijama 1944/45 inženjerske jedinice IV armije su uporedo sa nastupanjem vršile opravku djelimično porušenih mostova ili izgrađivale nove na mjesto potpuno porušenih. Tako su izgrađeni mostovi preko Riječine kod s. Donje Jelenje, preko Zrmanje kod Obrovca, kod s. Klad, u Crikvenici, kod s. Badanj, kod s. Povežica i dr. mjesta, tako da je i to u znatnoj mjeri doprinijelo brzom i uspješnom nastupanju ove armije.

Inženjerske jedinice III armije, koje su u ovom vremenu imale zadatak da omoguće prelaz preko ozbiljnih prepreka, kao što su Drava i Dunav i njihove pritoke, bile su osposobljene da izrađuju pontonske parkove od materijala izrađenog na licu mjesta i da podižu mostove i skele od tog materijala. Inženjerske jedinice I i II armije su takođe olakšavale nastupanje ostalih jedinica, blagodareći svojim uspješnim intervencijama pri prelazu rijeka. S druge strane, inženjerija naših armija uspješno je ojačavala postojeće mostove za nosivost do 40 tona, da bi

omogućila prelaz tenkova, koji su se nalazili u sastavu skoro svih armija.

Iskustva iz prelaska rijeka u toku Narodnooslobodilačkog rata pokazuju: da je naš rukovodeći sastav bio u stanju da u odgovarajućim taktičkim i operativnim uslovima pravilno ocijeni situaciju i da donosi odgovarajuću odluku o mjestu i načinu forsiranja rijeka, imajući u vidu raspoloživa sredstva, vrstu rječne prepreke i jačinu neprijatelja na onostranoj obali; da su naše jedinice (ne samo inženjerijske) bile u stanju da za odgovarajuće vrijeme prikupe ili izrade potrebna materijalno-tehnička sredstva na licu mjesta i da izvrše sve potrebne pripreme za izvršenje prelaza (uređenje prilaza, izrada skela i splavova, priprema materijala za izgradnju mostova, obuka u veslanju, i dr.); da se nedostatak u pripremama i samom izvršenju prelaza ogleda u tome, što prelaz nije vršen na širokom frontu i na više mjesta, kako bi se neprijateljska pažnja odvojila od mjesta prelaza glavnih snaga, mada je to često bilo uslovljeno taktičko-operativnom situacijom i nedostatkom materijalno-tehničkih sredstava (kao pri prelazu Neretve u IV ofanzivi i sl.) i, najzad, da je dolazila do izražaja velika snalažljivost komandnog i boračkog sastava naših jedinica da prema situaciji i karakteru rječne prepreke cjelishodno koriste priručna sredstva, bez obzira na to da li se prelaz vršio danju ili noću ili pod najjačom vatrom neprijatelja sa onostrane obale.

FORTIFIKACIJSKO-TEHNIČKI RADOVI

Pitanje primjene fortifikacijsko-tehničkih radova, u cjelini posmatrano, ima takođe svojih specifičnosti koje karakterišu dejstva naših jedinica od početka Narodnooslobodilačkog rata do završnih operacija za konačno oslobođenje zemlje.

Poznato je da je fortifikacija sa svim svojim elementima potčinjena taktici — da taktika uslovljava u kojoj će se mjeri, gdje i u kom obimu primjenjivati, odnosno koristiti fortifikacija za određena taktička dejstva. A taktika naših jedinica od prvih dana rata bila je ofanzivna, jer su

jedino ofanzivna dejstva protiv brojno i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja mogla dati najbolje rezultate. Najšira primjena manevara, pravilan izbor pravca glavnog udara, iznenadan udar tamo gdje ga neprijatelj najmanje očekuje, nevezivanje za određene zemljišne linije u odbrani radi pružanja otsudne odbrane — bila su, pored ostalih, osnovna načela na kojima su naše jedinice zasnivale svoja borbena dejstva.

S druge strane, treba imati u vidu da je nepostojanje krutih frontova sa uređenom pozadinom, odakle bismo mogli očekivati snabdijevanje jedinice odgovarajućim potrebama za život i borbu, takođe uticalo na primjenu fortifikacije u danim uslovima. I pored svih nastojanja viših komandi i štabova da se jedinice ukopavaju u toku odbranbenih dejstava, izgradnja čak i najprostijih fortifikacijskih objekata (zaklona, rovova, skloništa) bila je često zapostavljana, što je, naravno, dovodilo i do nepotrebnih gubitaka. Međutim, značaj primjene fortifikacijsko-tehničkih radova se znatno izmijenio u toku stvaranja Sremskog fronta, na kome su ovi radovi došli do većeg izražaja. Prema tome, iako taktika naših jedinica, sve do pred kraj rata, nije zahtijevala bezuslovno ukopavanje i, u fortifikacijskom smislu, stvaranje duboko uređenih položaja po dubini, kao ni uređenu komunikacijsku mrežu po frontu i dubini i propisnu izgradnju komandnih mjesta, skloništa i dr. elemenata odbranbenog položaja, ipak su postojali i uslovi i potreba da se jedinice ukopavaju i time bar donekle izbjegavaju nepotrebne gubitke, koje su morale trpjeti na otvorenom prostoru. Naša taktika je zahtijevala: da se biraju prirodno jake zemljišne linije³⁾ koje su pogodne ne samo za izvođenje odbrane manevarskog karaktera, nego i za stvaranje povoljnih uslova za prelaz u napad na najosjetljivijem mjestu po neprijatelja; da se utvrđivanje izabranih linija vrši samo u mjeri koja je bila potrebna za izvršenje određenog zadatka po vremenu i prostoru; da se upornost odbrane ne stvara samo ukopa-

³⁾ Da su ove prirodne linije bile makar i u najnužnijem obimu i fortifikacijski uređene neosporno je da bi bili stvoreni mnogo povoljniji uslovi ne samo za izvođenje odbrane nego i za prelaz u napad, jer bi u oba slučaja gubici bili daleko manji.

vanjem, već aktivnim dejstvima na najosjetljivijim pravcima; itd. itd. U toku rata je samo ponekad vršeno: samoukopavanje boraca i oruđa, uređenje mjesnih predmeta za dejstvo, korišćenje prirodnih zaklona, izgradnja fortifikacijskih prepreka na pravcima vjerovatnog kretanja neprijateljskih tenkova i motorizacije, umješno maskiranje borbenog rasporeda jedinica, izrada osmatračnica na pogodnim mjestima, pravilan izbor i uređenje prikrivenih pravaca za saobraćaj po frontu i po dubini, pravilan izbor i uređenje pogodnih pravaca za izvršenje protivnapada i sl. A što je intenzitet primjene fortifikacijsko-tehničkih radova bio slabiji nego u normalnim uslovima, može se objasniti i time što su naše jedinice veoma često dejstvovala noću u toku čitavog rata. Međutim, to ne znači da naše jedinice nijesu koristile fortifikacijsko-tehničke radove i u većem obimu, ako je to situacija zahtijevala i ako su za to postojali uslovi. 1943 godine, kada je Vrhovni štab naredio da se Split drži po svaku cijenu do dolaska pojačanja, dalmatinske jedinice su, uz pomoć oko 20.000 građana Splita, utvrdile položaje za neposrednu odbranu grada, tako da su svi napadi Njemaca u vremenu od 12—21 septembra ostali bezuspješni, sve dok nije uslijed novonastale situacije naređeno izvlačenje ovih jedinica. Slično je bilo i prilikom odbrane Kolašina 1943, kada su jedinice 4 crnogorske proleterske brigade posjele i uspješno branile položaje koje su za odbranu grada ranije izgradili i u inženjerijskom smislu uredili Italijani.

Naše jedinice stekle su veliko iskustvo i u pogledu uređivanja naseljenih mjesta za odbranu, a naročito pri napadu na naseljena mjesta koja je neprijatelj uredio za odbranu. Tada su inženjerijske, a i druge jedinice eksplozivom rušile utvrđene zgrade u koje bi neprijatelj prodro ili u kojima su bile njegove vatrene tačke koje se ponekad nijesu mogle likvidirati na neki drugi način uslijed nedostatka teškog naoružanja.

U završnim operacijama, naročito na Sremskom frontu, primjena fortifikacijsko-tehničkih radova dostigla je mnogo veće razmjere, što se vidi i iz zapovijesti komandi operativnih jedinica. Tako se, naprimjer, u tač. 7 zapovijesti štaba I armije za 26 januar 1945 kaže:

»Uređenje odbrane: sve jedinice prve linije i dalje će vršiti što temeljitije utvrđivanje prve odbranbene linije koja prolazi ispred s. Novak, s. Babska, Šid, Mala Vašica do Bosuta. Ispred ove linije izgraditi što potpunije pretstražarske linije i rovove.

Pozadi glavne odbranbene linije pristupiti izgradnji prihvatnih odbranbenih linija.

V divizija izradiće odbranbene položaje po liniji: zapadno od Iloka, Lube i Erdevika, koristeći do maksimuma topografsko-taktičke pogodnosti ovog terena.

XI divizija sa dve brigade izradiće niz utvrđenih položaja između Kukujevaca i Šida, a sa jednom brigadom produžiti dalje utvrđivanje odbranbene linije ispred Kuzmina prema Erdeviku i druge linije od Kuzmina ispred Bingule prema Viziću. Ova brigada uzeće pod svoju komandu i italijansku brigadu, koju koristiti za utvrđivanje, kao mesno stanovništvo«.

Štab I armije, u svom naređenju od 3 marta iste godine, između ostalog, kaže:

»Pošto se predviđa mogućnost kružnih akcija od strane neprijatelja, naređuje se:

Da V i XI divizija sastave borbene linije produžujući rovove levo i desno...

Da obe divizije, V i XI, izrade novu borbenu liniju pozadi sastava borbenog rasporeda na 150 metara za posadu 2 čete...

Rekognosciranje terena u pogledu dograđivanja borbene linije i izrade nove, izvršiće lično i sporazumno komandanti V i XI divizije.

Sve poslove početi odmah i najhitnije ih završiti«.

Ovi primjeri (a ovakvih i sličnih primjera bilo je više na Sremskom frontu) pokazuju da su izmijenjeni uslovi vođenja operacija, tj. postojanje određene linije fronta i naslon na sopstvenu pozadinu, uslovili da se fortifikacijsko-tehnički radovi i mjere preduzimaju sa više plana i prema zahtjevima savremene borbe. U vremenu od 1 januara do 14 maja 1945 godine jedinice I armije izradile su (same i uz pomoć mjesnog stanovništva) više od 67 km tranšeja i saobraćajnica, oko 100 lakih i ojačanih bunkera za automatska oruđa, 17 ojačanih KM i oko 3 km žičnih prepreka na ugroženim pravcima. Pri ovome treba imati u vidu da je u tom periodu odbrana bila samo privremena i preduzeta u cilju izvršenja pripreme proboja i daljeg nastavljanja ofanzivnih dejstava do konačnog oslobođenja zemlje. Iz ovoga se vidi da se uporedo sa razvojem jedinica

i borbenih dejstava u sve većoj mjeri i sa više plana razvijala i dopunjavala primjena fortifikacijskih radova, naročito u odbrani. Pri tome je iskustvo pokazalo da se korišćenjem jakih prirodnih odbranbenih linija (sa širokom primjenom mjesnih sredstava), zatim pravilnim korišćenjem maskirnih mjera i radova i aktivnim dejstvima može voditi uspješna i uporna odbrana, koja može imati i karakter otsudnosti.

OPRAVKA I ODRŽAVANJE KOMUNIKACIJA

Održavanje komunikacija i objekata na njima postalo je aktuelnije tek u završnim operacijama naših jedinica u Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri i Sloveniji⁴⁾ i, kasnije, naročito poslije proboja Sremskog fronta i forsiranja Drave. Ispravnost komunikacija je bila od velikog značaja, naprimjer, za jedinice III armije, koje su prilikom gonjenja neprijatelja u svom sastavu imale znatnu tehniku, tim prije što je neprijatelj u toku povlačenja rušio sve što je mogao. Kako su u ovom periodu kod svih taktičkih i operativnih jedinica već bile formirane odgovarajuće inženjerske jedinice, to izvršenje ovog zadatka nije predstavljalo nerešiv problem, niti je dovelo do zaustavljanja ili ozbiljnijeg usporavanja nastupanja naših snaga. Tako su jedinice III armije, krajem 1944 i početkom 1945 godine, uspjele da na vrijeme oprave i održe u ispravnosti ne samo glavnu armisku komunikaciju: Osijek — Našice — Podravska Slatina — Virovitica — Varaždin — Maribor, nego i komunikacije Valpovo — Donji Miholjac — Čačavica — Podravska Slatina, a kasnije i Đurđevac — Bjelovar — Križevci — Varaždinske Toplice — Varaždin, koje su bile zaprečene pt i pp minama i zasjekama i na kojima su skoro svi mostovi bili porušeni. Zato je Štab armije formirao specijalni odred za održavanje komunikacija, u prvo

⁴⁾ Ovdje se misli na opravku i održavanje putne mreže i objekata na putevima u periodu kada su naše jedinice raspolagale teškim naoružanjem, tenkovima i motorizacijom, i kada je održavanje putne mreže bilo veoma važan problem, od koga je zavisila brzina nastupanja i mogućnost snabdjevanja jedinica.

vrijeme od jednog pionirskog bataljona, koji je kasnije znatno pojačan. Ovaj odred, pored ostalih zadataka, izradio je most preko r. Karašice kod s. Petrijevci i opravio teško oštećene mostove preko r. Vučice kod Valpova, dva mosta na putu Petrijevci — Našice, 6 mostova na putu Našice — Feričanci, na r. Plitvici između Koprivnice i Ludbrega, itd. A pošto su se u sastavu III armije nalazili tenkovi od 35 tona, to su izrađeni ili opravljeni mostovi morali imati nosivost od preko 40 tona.

U isto vrijeme inženjerske jedinice ostalih naših armija, uz pomoć streljačkih jedinica, a većim dijelom i mjesnog stanovništva, vršile su opravku mnogih oštećenih puteva i porušenih mostova u zoni nastupanja. Tako su inženjerske jedinice IV armije opravile puteve Gospić — Karlovac, Obrovac — Senj, Selce — Crikvenica, Senj — Vratnik i mostove u Crikvenici, na putu Sv. Ana — Podvežica, kod Mrzlih Vodica, u Novom, u Kladama i dr. mjestima. Inženjerske jedinice I armije, poslije proboja Sremskog fronta, podigle su u dolini Save oko 160 mostova nosivosti oko 35 tona. Ovi uspjesi mogu se objasniti time što smo tada već imali uvježbane inženjerske jedinice i iskusan komandni kadar u pogledu izvođenja radova inženjerskog obezbjeđenja i što je snabdjevanje alatom i dr. opremom za izvođenje radova u zemlji i u kamenu bilo mnogo bolje nego ranije. Da je iskustvo inženjerskih jedinica i komandnog sastava bilo zaista veliko, najbolje nam mogu pokazati uspjesi koje su postigli u periodu neposredno poslije rata, kada su sami ili uz pomoć civilne radne snage izvršili opravku oštećenih mostova i izradili više desetina većih mostova onesposobljenih za vrijeme rata.

INŽINJERIJSKO-TEHNIČKO SNABDJEVANJE

O sistematski organizovanom inženjersko-tehničkom snabdjevanju naših jedinica u toku Narodnooslobodilačkog rata nije bilo ni govora, ako bi se to snabdjevanje posmatralo po današnjem kriterijumu, jer su mine, eksploziv, sredstva za paljenje, djelovi pontonskih parkova, inženjerski alat, oprema i naoružanje dobijani, uglavnom, kao

i sve ostalo: otimanjem od neprijatelja, raznim improvizacijama od materijala nađenog na licu mjesta (izrada čamaca, pontona, mina od eksploziva izvađenog iz neeksploziviranih bombi i granata, i sl.). Količine ovih sredstava su se povećavale djelom zaplenom od neprijatelja i dobijanjem najnužnijih sredstava (prvenstveno eksploziva za rušenje) od Saveznika. A baš zbog česte oskudice tih sredstava, sve naše jedinice (ne samo inženjerijske) stekle su ogromno iskustvo u korišćenju priručnih sredstava, tako da je i snalažljivost komandnog kadra naročito došla do izražaja čim su jedinice snabdjevene potrebnim alatom i materijalno-tehničkim sredstvima. Ta snalažljivost ima veliki značaj i sada kada su inženjerijske jedinice daleko bolje opremljene svim potrebnim sredstvima.

*

Iz izloženog se može zaključiti da je inženjerijsko obezbjeđenje borbenih dejstava naših jedinica u toku Narodnooslobodilačkog rata odgovaralo uslovima datog momenta, tako da je u završnim operacijama predstavljalo jednu od važnih mjera pri organizaciji i planiranju borbenih dejstava svih taktičkih i operativnih jedinica naše Armije. Uporedo sa razvojem jedinica (brigada, divizija, korpusa, armija) izrastale su i odgovarajuće inženjerijske jedinice, koje su izvršavale razne zadatke inženjerijskog obezbjeđenja (zaprečavanje, obezbjeđenje prelaska preko rijeka, utvrđivanje, opravka komunikacija, i dr.) ne samo za račun jedinica u čijem su se sastavu nalazile, nego i za račun jedinica kojima su bile pridate. Pri tome su manevrovanje inženjerijsko-tehničkim sredstvima i široka primjena priručnih sredstava u velikoj mjeri nadoknađivali nedostatak formacijske inženjerijske opreme i naoružanja, naročito u pogledu zaprečavanja i obezbjeđenja prelaska preko rijeka. Najzad, velika snalažljivost i umješnost borackog i komandnog sastava inženjerijskih jedinica u korišćenju raznovrsne inženjerijske tehnike i naoružanja (mina, eksploziva, alata i druge opreme), otetih od neprijatelja ili dobijenih na drugi način, između ostalog, omo-

gućili su našoj inženjeriji da odmah poslije završetka rata pristupi solidnom izvođenju borbene obuke i korišćenju bogatih iskustava iz proteklog rata.

Nesumnjivo je da je dalji nagli razvitak ratne tehnike uslovio izvjesne veće ili manje izmjene u opremi i naoružanju inženjerije i u načinu i vremenu trajanja njene borbene pripreme. Ali iskustva stečena u toku rata moraju naći odgovarajuće mjesto u pripremi inženjerijskog kadra i inženjerijskih jedinica, bez obzira na to što su uslovi za tu pripremu danas daleko povoljniji ne samo po stručnosti kadra, nego i, naročito, po materijalno-tehničkoj opremljenosti inženjerije u cjelini.

(Članak je uzet iz »Vojnog dela« br. 12/56)

PERO MORAČA

O NEKIM PITANJIMA POLITIKE I STRATEGIJE U NAŠEM NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU

Narodnooslobodilački rat — njegov početak, razvoj i pobjedonosni završetak — od pokretanja partizanske borbe i razvijanja ustanka do stvaranja i izgradnje oslobodilačke i revolucionarne armije, od bezbrojnih akcija mnogobrojnih partizanskih odreda do velikih, rješavajućih bitaka u periodu od 1943 do 1945 godine, koje odražavaju burnu evoluciju naše ratne vještine — pretstavlja oživotvorenje politike Komunističke partije Jugoslavije. Studija toga rata ne pokazuje samo izvanrednu skladnost odnosa politike i strategije u domenu rješavanja osnovnih problema ratovodstva već i potvrđuje da je cjelokupna evolucija strategiske doktrine kroz čitav rat bila neposredno usmjeravana ključnim zadacima koje je politika postavljala na putu realizacije dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva u svakoj pojedinoj etapi njegovog razvitka. Zbog toga iskustva našeg rata mogu veoma mnogo doprinijeti pravilnom shvatanju onog kompleksa problema koji čini odnos politike i strategije, a koji, pored teoretskog, ima i krupan praktični značaj. Ovo tim prije što su mnogi vojni teoretičari u pokušajima da objasne nesklad politike i strategije na primjerima raznih osv-

jačkih ratova, pristupajući često problemu i sa idealističkih pozicija, unijeli u taj odnos mnogo nejasnoća, zama-gljujući njegovu stvarnu sadržinu.

U razmatranju odnosa politike i strategije na primjeru određenog rata svakako treba poći od istraživanja izvora date strategijske koncepcije. U slučaju NOR-a te izvore treba tražiti u formiranju političke linije Komunističke partije Jugoslavije u okvirima Drugog svjetskog rata. Činjenica da se pod rukovodstvom KPJ razgorio u Jugoslaviji svenarodni rat za oslobođenje i revolucionarni preobražaj zemlje ne pretstavlja nikako samo plod objektivnih zakonomjernosti već, neosporno, i stvar svjesne akcije određenih subjektivnih snaga. Takvu istinu, koja je utkana u abecedu materijalističke dijalektike, ne bi imalo smisla ni pominjati da nismo svjedoci raznovrsnih, samo ne objektivnih i naučnih tumačenja porijekla i karaktera našeg NOR-a i posebno uloge koju je u njemu odigrala KPJ, koja su se javljala i još uvijek se javljaju u raznim oblicima ne samo na Zapadu već i u »teoriskim« radovima raznih »naučnika« u zemljama socijalističkog lagersa.

Već je politika KPJ, formulisana u zahtjevima za demokratizaciju zemlje i odbranu njene nacionalne nezavisnosti uoči aprilskog rata, neposredno vodila revolucionarnoj akciji. U to vrijeme postalo je već sasvim očigledno da u krilu jugoslovenske buržoazije nema nijedne ozbiljne grupacije — bilo u opštejugoslovenskim bilo u okvirima pojedinih nacionalnih pokrajina — koja bi svoju politiku gradila na zahtjevima za rješavanjem onih osnovnih i izvanredno složenih društvenih problema koji su bili zakočili kroz dugi niz godina svako progresivno kretanje jugoslovenskog društva naprijed i, neposredno uoči Drugog svjetskog rata, doveli u pitanje njegov nacionalni opstanak. Postalo je očigledno da te probleme nije bilo moguće riješiti na osnovama kapitalističkog sistema. Taj sistem došao je bio u ćorsokak. Materijali Petе zemaljske konferencije KPJ, a, zatim, sama praksa društveno-političkog razvitka i posebno martovski događaji 1941 godine nedvosmisleno potvrđuju da je KPJ svoju političku platformu u to vrijeme izgrađivala upravo na takvim ocjenama uloge vladajuće buržoaske klase i kapitalističkog

sistema. Bio je to period u kome je razvitak sve više isticao da je radnička klasa postajala jedina društveno-politička snaga sposobna da stane na čelo jugoslovenskih naroda u interesu njihovog daljeg napretka.

Puč prozapadno orijentisane buržoazije od 27 marta 1941 godine nije došao kao posljedica nacionalne svijesti i osjećanja odgovornosti prema pitanju nacionalnog opstanka naših naroda, već je, kako je to i sam general Simović istakao u svojoj prvoj izjavi poslije preuzimanja vlade, bio posljedica nezadovoljstva naroda prema pristupanju vlade Cvetković-Maček Trojnom paktu, koje je izbilo »sa tolikom silinom da je pretilo javnom poretku«. Bio je to početak revolucionarnog procesa, koji je, uslijed skorog napada na Jugoslaviju i njenog razbijanja, primio nove forme i razvijao se u toku Oslobođilačkog rata novim putevima.

Zbog toga je politika KPJ poslije aprilskog rata bila samo logičan nastavak njene politike iz ranijeg perioda. Otud još 15 aprila, dok su agresori razbijali ostatke jugoslovenske vojske, CK KPJ, pozivajući u svom proglasu na produženje otpora agresoru, ističe da će radnička klasa nastaviti borbu protiv fašističkih porobljivača, da će se u toj borbi »radati novi svijet« i »slobodna bratska zajednica« jugoslovenskih naroda. Zemlja je bila raskomadana ali je Komunistička partija, svjesna svoje uloge upravo zbog jasne političke koncepcije, ostala jedinstvena i jedina opštejugoslovenska partija. Na savjetovanju KPJ koje je održano već početkom maja 1941 godine bila je razrađena pomenuta koncepcija — KPJ je u osnovu svoga programa unijela organizovanje borbe protiv okupatora i domaće izdajničke buržoazije za nacionalno i socijalno oslobođenje jugoslovenskih naroda.

Takve dalekosežne ciljeve u datim uslovima moguće je bilo ostvariti jedino kroz organizaciju i vođenje do konačne pobjede oslobođilačkog i revolucionarnog rata. A mogućnosti za organizaciju i vođenje takvog rata KPJ je otkrila u postojećim objektivnim unutrašnjim i međunarodnim uslovima, koji su se, prije svega, ogledali u spremnosti naroda Jugoslavije da prihvate takvu politiku Partije

i u jačanju antifašističkih snaga u svijetu, što će poslije ulaska Sovjetskog Saveza u rat i stvaranja antihitlerovske koalicije otvoriti perspektivu pobjede nad silama Trojnog pakta. Što se tiče mogućnosti koje je za organizovanje borbe protiv okupatora pružao taj opšti međunarodni faktor izražen u stvaranju antifašističkog svjetskog fronta, one su za sve porobljene zemlje bile uglavnom podjednake. Pa ipak se borba protiv okupatora razvijala i razvila u tim zemljama do veoma različitih razmjera — od pasivne rezistencije i oružanog otpora do masovnog ustanka koji je prerastao u svenarodni rat za oslobođenje. Uzroke tome treba tražiti u unutrašnjim objektivnim i subjektivnim faktorima. Ali je jedan od osnovnih svakako ležao u uticaju koji je Kominternu vršila na kompartije porobljenih evropskih zemalja svojom politikom. Poznato je da Kominternu u određivanju zadataka pojedinim kompartijama nije polazila od stvarnih društveno-političkih uslova u njihovim zemljama, već je za nju bilo osnovno da radne mase porobljenih zemalja pokrene u borbu kojom bi se olakšali ratni naponi Sovjetskog Saveza. Zbog toga je Kominternu pravila smetnje i onim radničkim pokretima koji su, grādeći svoju politiku na stvarnim unutrašnjim uslovima, organizovali borbu protiv okupatora sa takvim društveno-političkim ciljevima koji su prelazili okvire podrške borbe SSSR-a. Tako, naprimjer, na dan napada na SSSR, 22 juna 1941 godine, Kominternu je uputila depešu CK KPJ u kojoj, pored poziva na borbu u cilju podrške SSSR-u, izričito ističe da tu borbu treba voditi na bazi opšteg nacionalnog jedinstva i da se ne radi o socijalističkoj revoluciji. Sve do kraja rata Kominternu, odnosno Staljin, kao što je poznato, nijesu ostupili od toga stava. Ni onda kada je, krajem 1943 godine, revolucija u Jugoslaviji odnijela ključne pobjede i kada su te pobjede bile ozakonjene odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

U Kominterni, a preko nje i u mnogim kompartijama, nisu shvatili da je Drugi svjetski rat donio neke bitno nove uslove koji su određivali i novu ulogu i zadatke pojedinim radničkim pokretima. Bilo je to vrijeme kada se u užim ili širim razmjerama, brže ili sporije, radnička klasa,

uslijed nacionalne izdaje vladajuće buržoazije i niza nerješениh osnovnih društvenih problema u mnogim zemljama, objektivno isticala kao rukovodeća snaga daljeg nacionalnog progresu, kao predvodnik nacije. To je naročito došlo do izražaja baš u Jugoslaviji. Socijalistička revolucija u našim uslovima morala je da riješi ne samo probleme koji su proisticali iz zaoštavanja onih, da tako kažem, klasičnih društvenih suprotnosti, već i pitanje nacionalnog opstanka, pitanje nacionalnog oslobođenja i očuvanja jedinstva jugoslovenskih nacija, kao bitnog faktora njihovog društvenog procesa uopšte, a, zatim, pitanja opšte privredne, kulturne, prosvjetne itd. zaostalosti i presijecanja stagnacije koja je vladala na svim tim i drugim sektorima društvenog života jugoslovenskih nacija u posljednjim decenijama i, naročito, između dva rata. I upravo zbog rješavanja tih pitanja od životnog interesa za sve narode Jugoslavije Socijalistička revolucija mogla je postati pokretačka snaga za razvitak svenarodnog oslobodilačkog i revolucionarnog rata. Otud je rušenje organa stare vlasti i izgradnja nove, po formi narodne i po suštini socijalističke vlasti, postepeno rješavanje nacionalnog pitanja (stvaranjem glavnih nacionalnih štabova, poštovanjem nacionalnih osobenosti, borbom za ostvarenje parole bratštva naroda itd.) i uopšte revolucionarno-demokratska praksa NOP-a koja se razvijala saobrazno razvitku oružane borbe i objektivno od samog početka pretstavljala proces razvijanja socijalističke revolucije u našim uslovima bio presudan faktor u razvijanju svijesti masa i njihovom pokretanju u oslobodilačku borbu. Utoliko je onako postavljena rukovodeća uloga Kominterne, odnosno Sovjetskog Saveza, bila istoriski sasvim prevaziđena, a uporno insistiranje na njoj donijelo je, kao što je to opšte poznato, mnoge teškoće i probleme već u toku Drugog svjetskog rata i, pogotovo, u poslijeratnom periodu, koji su se naročito manifestovali u Rezoluciji Informbiroa i u raznim drugim vidovima.

Takva uloga radničke klase i širina društveno-političkih problema koje je, u interesu najširih slojeva naroda, imala rješavati socijalistička revolucija, pretstavljala

le su osnovu i za kvalitativno nova strategiska rješenja u ratu za oslobođenje i revolucionarni preobražaj. Kratko rečeno — u takvim uslovima bilo je moguće kroz partizansku borbu počev od njenih najnižih formi razviti masovni ustanak i osigurati da se taj ustanak razvije u trajan rat za konačno rješenje u okviru svjetskog rata u kome će u perspektivi pobjeda pripasti snagama progresa. Poznato je da za takva rješenja u doimperijalističkoj epohi nisu postojali ni unutrašnji ni spoljni faktori. Niti je, naime, politika rukovodećih snaga bila takva da bi radikalno izražavala interese osnovnih snaga naroda, što jedino može pretstavljati faktor neprekidnog narastanja i jačanja pokreta i faktor savlađivanja povremenih kriza i poraza, niti su bili zreli opšti, međunarodni okviri koji bi otvarali perspektivu pobjede. Napoleon nije mogao svojim armijama ugušiti špansku gerilu i ona je pobjeđivala sve dok su se poklapali interesi tada vodeće španske vladajuće klase sa interesima širokih narodnih slojeva. U onom stepenu u kome su preovlađivali njeni klasni interesi nad opštim hladilo se i raspoloženje masa za borbu. Mnogobrojne primjere u tom pogledu pružaju ustanci i bune naših naroda u novijoj istoriji. Polovični zahtjevi vodeće liberalne buržoazije i njena nedosljednost u rješavanjima ključnih problema kao što su nacionalno, seljačko itd. uvijek su odlučujuće uticali na ishod tih ustanaka i buna.

Zar se, naprimjer, jednom dogodilo da je u našem ratu na pojedinim ustaničkim žaristima u prvom periodu borbe dolazilo do gubitka i slobodne teritorije i oružanih snaga na njima stvorenim? Ali to nije bio i konačan poraz ustanka, kao što se to često događalo u ranijim ustancima (Bosansko-hercegovački ustanak 1875—1878 godine, Toplički ustanak 1917 i mnogi drugi). Što je saznanje širokih narodnih slojeva o ciljevima borbe raslo, što su one više razumijevale i svjesnije prihvatale politiku KPJ, to je kod njih rasla i spremnost da u borbi izdrže do kraja, bez obzira na sve žrtve i teškoće. Izvore naših privremenih neuspjeha u prvom periodu borbe — u toku 1941 i 1942 godine — treba, prije svega, tražiti u tome što politika KPJ još nije bila ovladala masama, što one u tim

uslovima još nisu bile do kraja postale svjestan faktor rata, a sa njim i svih onih društvenih procesa koje je sobom nosio. U julskim ustancima do kojih je došlo u više naših pokrajina i oblasti i u kojima je narod masovno pristupio partizanskim odredima kada su oni, poslije odluke CK KPJ od 4 jula, prešli u akcije, djelovao je i niz drugih faktora koji nisu mogli uticati na podizanje spremnosti masa da u borbi idu do kraja. Takvi faktori su, naprimjer, momenat ulaska u rat SSSR-a i veoma snažno uvjerenje kod narodnih masa u brz slom fašizma i pobjedu Sovjetskog Saveza, strahovit teror okupatora i kvislinga nad narodom u nekim krajevima, prvi krupni uspjesi postignuti iznenadnim masovnim napadima na neprijateljske garnizone i stvaranjem prostranih slobodnih teritorija, težnja da se teritorije sačuvaju da bi se spriječio teror nad porodicama i sačuvala imovina itd. Otud, čim je došlo do prvih velikih uspjeha Njemaca na Istočnom frontu i uporedo s tim do prvih neprijateljskih ofanziva i gubitka oslobođene teritorije došlo je u širim ili užim razmjerama i do splašnjavanja ustaničkog poleta, do pojave demoralizacije i osipanja. U takvim uslovima je za dio zaostalih masa politika izbjegličke vlade i njenih snaga u zemlji, izražena u stavu o odlaganju borbe protiv okupatora za vrijeme kada fašističke sile budu pred slomom i kada za borbu bude dat znak, postala prihvatljiva i na njoj u uslovima velikih okupatorskih ofanziva dolazi do mjestimičnog razbijanja ustanka, odnosno, do formiranja četničkog pokreta. Radilo se, dakle, prije svega o političkim, a ne o vojnim faktorima, tj. ne o tome da li ima ili ne uslova za oružanu borbu, jer je iskustvo potvrdilo da su takvi uslovi postojali, već o tome da se političke snage nisu bile izdiferencirale, da borba za politički uticaj na mase nije bila okončana. Kasnije je iskustvo pokazalo da gubitak slobodne teritorije nije nosio ni poraz ustanka ni pojave demoralizacije njegovih snaga.

Kada je politika odlaganja borbe za »povoljnije uslove« i mirnog koegzistiranja sa okupatorom samom logikom razvitka kojim je dominirala oružana borba odvela snage jugoslovenske vodeće buržoazije na pozicije otvorene saradnje sa okupatorom protiv ustanka bili su sazreli

i uslovi za dalju razradu revolucionarne politike KPJ, za još snažniju afirmaciju te politike, a time i za okupljanje najširih narodnih masa, što je otvaralo nove mogućnosti za vođenje rata i za dalji razvitak njegove strategijske koncepcije. Taj prelom učinjen je krajem 1941 i početkom 1942 godine. Tada je CK KPJ stao na stanovište da bi svako dalje pregovaranje sa raznim frakcijama jugoslovenske buržoazije (koje su na riječima bile protiv okupatora, a na djelu sabotirale oružanu borbu, sve do otvorene saradnje sa okupatorom), oko toga treba li i da li je moguće ili nije voditi borbu protiv okupatora, išlo samo na štetu razvitka borbe koja se već vodi i zamagljivalo društveno-političku orijentaciju te borbe. Sve te snage na čelu sa izbjegličkom vladom i kraljem postale su neprijatelji naroda i sluge okupatora i zato ih je trebalo uništavati. A to znači da se borba za nacionalno i socijalno oslobođenje u koju je Partija pozvala narode Jugoslavije još u julu 1941 godine baš u takvim uslovima nužno morala jasno manifestovati i po formama organizacije masa i u pogledu svoje društveno-političke sadržine. Otud razrada propisa o stvaranju sistema nove narodne vlasti (Fočanski propisi), o stvaranju sistema vojne vlasti, o postepenom stvaranju iz ustaničkih partizanskih odreda revolucionarne armije, o izgradnji masovnih antifašističkih organizacija sa isključivom rukovodećom ulogom Partije, kao političke osnove tog revolucionarnog mehanizma vlasti u uslovima oslobodilačkog i revolucionarnog rata.

Realizacija tih postavki političke platforme KPJ krajem 1942 godine, koja se manifestovala u stvaranju Narodnooslobodilačke vojske i Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, još je snažnije uticala na podizanje spremnosti širokih narodnih slojeva da prihvate politiku KPJ, još je više proširila i učvrstila jedinstvo naroda Jugoslavije u oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi. Na taj način u uslovima koji se u pogledu odnosa snaga nisu još uvijek mogli smatrati ni izbliza povoljnim, dok je okupator još uvijek raspolagao neuporedivom brojnom i tehničkom nadmoćnošću i dok su kvislinzi i posebno četnici smatrali da je konačno u znatnom dijelu

zemlje ustanak razbijen (Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, izuzev Bosanske Krajine, Slovenija, poslije talijanske ofanzive u 1942 godini) ili da je spriječeno njegovo masovnije pokretanje (naročito u sjevernoj Hrvatskoj i Makedoniji), krajem 1942 i u toku 1943 godine nastaje izvañredan polet borbenog raspoloženja i takav razvoj borbe da je Narodnooslobodilački pokret krajem 1943 godine izrastao u rješavajuću vojnu i političku snagu u zemlji. Osnovicu takvog razvitka činio je revolucionarni proces do koga je došlo u toku borbe protiv okupatora. Taj proces je krajem 1943 godine završetkom pregrupacije osnovnih političkih snaga u korist politike KPJ osigurao osnovne pobjede revolucije u Jugoslaviji. Odluke Drugog zasijedanja AVNOJ-a, kao rezultat tih pobjeda, izvršile su nov snažan uticaj na podizanje revolucionarne svijesti narodnih masa, na jačanje i dalje proširivanje jedinstva širokih narodnih slojeva oko KPJ, na podizanje njihove spremnosti da idu do kraja — do ostvarenja konačne pobjede.

Prema tome, stepen realizacije političkih ciljeva Narodnooslobodilačkog pokreta odražavao je istovremeno stepen narastanja svijesti širokih narodnih slojeva i podizanja njihove spremnosti da se aktivno, u sve širim razmjerama i sve dosljednije, angažuju u oružanoj borbi. I upravo u tome leže izvori pobjedonosnog razvitka NOR-a, na tim faktorima izrađivana je njegova strategija i osigurano pozitivno rješenje najsloženijeg vojnog problema — podizanja partizanske, ustaničke borbe na nivo trajnog rata za konačno oslobođenje u uslovima izvanredno nepovoljnog odnosa vojnih snaga.

Utoliko su i forme organizacije u cjelini i, posebno, forme vojne organizacije morale biti saobrazne stepenu narastanja revolucionarne svijesti masa, stepenu ovlađivanja politike Partije masama.

*

Poslije odluke CK KPJ od 4 jula 1941 godine glavno sredstvo za okupljanje širokih narodnih slojeva oko poli-

tike Partije bila je partizanska akcija. To je bio put kojim je bilo moguće ostvariti bitne preduslove za izgradnju takve vojne i političke organizacije koja bi u datim uslovima osigurala postepenu realizaciju dalekosežnih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva ili, posmatrano s vojne tačke gledišta, izvojevanje konačne pobjede u ratu protiv okupatora i unutrašnjih neprijatelja.

Takav smisao partizanske akcije, jasno je od samog početka, dok je ona još u praksi nosila uglavnom sva poznata obilježja partizanske taktike i organizacije, izdvajao tu akciju od pokreta otpora i njegovih metoda tzv. malog rata. To nedvosmisleno potvrđuje sadržina osnovne direktive Glavnog štaba NOPOJ koja je objavljena u prvom broju njegovog Biltena od 10 avgusta 1941 godine pod naslovom »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda«. Pošto je istaknuto da je glavni cilj partizanskih odreda »oslobođenje naroda Jugoslavije, kaže se da su partizanski odredi »borbeni odredi naroda Jugoslavije u kojima treba da se bore svi rodoljubi« i da oni »moraju neumorno razvijati otpor naroda, dižući narodne ustanke i stavljajući se na čelo tih ustanaka kao borbeno jezgro«. Na kraju direktive istaknuto je da će se »u slučaju povoljnih strategijskih i drugih okolnosti, radi izvođenja krupnih operacija« stvarati »krupne vojne jedinice«.

U početnom periodu razvitka zadatak uspješnog okupljanja širokih narodnih slojeva oko platforme Partije i njihove mobilizacije i pokretanja u borbu pretpostavljao je u vojnom pogledu dva bitna uslova:

prvi, uspješne oružane akcije i njihov stalan uspon; i drugi, stvaranje slobodnih teritorija, kao baza rata i revolucije, tj. kao neophodnih faktora za ispoljavanje revolucionarno-demokratske orijentacije oružane borbe i izgradnje vojne i političke organizacije ustanka koji se razvija.

Prema tome, za razliku od pokreta otpora, čiji je krajnji cilj bio da se pomognu ratni napori sila antihitlerovske koalicije od kojih se očekivalo oslobođenje, partizanska akcija u Jugoslaviji imala je od samog početka kvalitativno drukčiju sadržinu. Ona je pretstavljala integralni dio svjetskog antifašističkog fronta, ali takav dio

toga fronta koji se, zahvaljujući svojim političkim i strategiskim koncepcijama, razvijao i razvio kao ravnopravan partner silama antihitlerovske koalicije. Drugim riječima, takav karakter i ciljevi partizanske akcije presudno su uticali na podizanje oružane borbe u Jugoslaviji na stepen permanentnog rata, koji će se u okvirima Drugog svjetskog rata razvijati po nekim svojim imanentnim zakonima.

I naše vlastito iskustvo pokazuje da je nepravilno shvaćena uloga i smisao partizanske akcije neminovno vodila neuspjehu. To se ispoljavalo u dvije krajnosti. Prva krajnost je posljedica shvatanja partizanske akcije kao pokreta otpora. Najizrazitiji primjer pruža razvoj u Makedoniji, gdje je upočetku preovladala linija CK Bugarske radničke partije (komunista). Njegova ocjena da u Makedoniji, kao i u Bugarskoj, nema uslova za oružani ustanak i svenarodni rat protiv okupatora i domaće reakcije za oslobođenje i društveno-politički preobražaj, posljedica je shvatanja da je, s jedne strane, Makedonija aprila 1941 godine, došla u sastav svoje »matice zemlje« i da u njoj nema okupatora i, sa druge, da će uslovi za revoluciju sazreti tek kada sile Osovine budu poražene i kada armija Sovjetskog Saveza bude u mogućnosti da pruži potstrek za revolucionarnu akciju. Otud i »vojna linija« izražena djelimično (jer je osnovna sadržina vojne linije bila osvajanje iznutra bugarske fašističke armije i njeno pretvaranje u datom momentu u revolucionarnu armiju) u taktici »komitskih družina« — malih grupa boraca koje se u svojim sitnim akcijama sabotaža i diverzija ne bi oslanjale na narod i u njemu podizale raspoloženje za masovnu borbu, već na dobro organizovanu mrežu jataka. Rukovodstvo bugarske partije je pomoću svojih ljudi u Makedoniji kao što je bio Šatorov i njemu slični, boreći se za takva shvatanja, unijelo pometnju u partisku organizaciju Makedonije, što je bilo uzrok da inicijativa makedonskih komunista u pokretanju partizanske akcije onako kako je tu akciju shvatao CK KPJ, nije u toku 1941 i 1942 godine donijela odlučujuće rezultate. Zbog toga slučaj Makedonije u prvom periodu borbe pruža poučan primjer u negativnom smislu uticaja politike na razmjere i

karakter partizanske akcije, pa prema tome i na formiranje određene strategiske koncepcije. Pojava zanemarivanja osnovnog cilja partizanskih akcija bilo je u manjim razmjerama i u nekim drugim našim krajevima. Zbog toga već u citiranoj direktivi Glavnog štaba ističe se »da se zanemarivalo pitanje opšteg narodnog ustanka« i da je potrebno »hitno likvidirati taj nedostatak, jer u protivnom mogu biti partizani izolovani od masa...« Obrnut slučaj, koji je vodio u drugu krajnost, imali smo tamo gdje se, uslijed djelovanja nekih faktora — i, prije svega, uvjerenja da je ulaskom u rat SSSR-a pobjeda na domaku, a, zatim, masovnog ustanka koji je uslijedio odmah sa prvim akcijama partizanskih odreda — formiralo shvatanje o tome da je došao momenat u kome je preuzimanje vlasti i osiguranje revolucionarnih tekovina osnovni i neposredni politički zadatak. Na takvim osnovama razvila su se i drukčija gledanja na strategiske probleme — na način organizacije oružanih snaga i metod njihovog ratovanja. Krupni uspjesi, koji su se ogledali u stvaranju prostrane teritorije i brojnih oružanih snaga u kratkotrajnom ustaničkom naletu na okupatorske i kvislinške garnizone, shvaćeni su kao rješavajući i koje je trebalo osigurati. Otud pojave frontalne taktike i vezivanja sudbine ustanka za sudbinu oslobođene teritorije, što se ubrzo pokazalo pogrešnim i bilo izvor krupnih neuspjeha i teškoća u daljem razvitku borbe. Ova druga krajnost bila je karakteristična za ustaničke krajeve u početku borbe — za Hercegovinu, Bosansku Krajinu, istočnu Bosnu, a naročito je došla do izražaja u julskom ustanku u Crnoj Gori. O odnosu partizanskog rata i masovnog ustanka i ulozi partizanske akcije u našim uslovima, CK KPJ je u svojoj direktivi PK KP za Crnu Goru od 10 novembra 1941 godine, kritikujući neka pogrešna shvatanja koja su imala negativan uticaj na razvoj borbe u Crnoj Gori, pisao sljedeće:

»Vi ne vidite da između partizanskog rata i narodnog ustanka nema nikakve suprotnosti, nego nasuprot, da je partizanski rat u našim prilikama samo forma narodnog ustanka« i dalje: »...jasno je da je pogrešno i vaše su-

protstavljanje krupnih akcija, narodnog ustanka, sitnim akcijama, za koje vi kažete da rasparčavaju snage. Male akcije u partizanskom ratu vode krupnim, jer one postepeno mobiliziraju sve veće mase. Male akcije uče ljude ratovanju, i to znanje najbolja je garancija da se partizanski odredi neće raspasti u slučaju ako »krupna akcija« ne uspe. Vi ste tu zapali u nekakvo urotničko shvatanje narodnog ustanka — opet na repu stihijskog raspoloženja naroda. Mi to ne možemo razumeti, kada je potpuno jasno da naš narodno-oslobodilački ustanak neće moći da ide samo po uzlaznoj liniji, nego da će tu biti i pobjeda i privremenih poraza, kolebanja itd. *Pravilno je, dakle, samo shvaćanje narodnog ustanka kao jednog trajnog partizanskog rata, koji će da zahvaća sve veće i veće mase, koji će da zadaje neprijatelju sve teže i teže udarce, koji će da učvrsti savez radnika i osnovnih narodnih radnih masa i koji će konačno dovesti do potpunog uništenja neprijatelja* — paralelno sa akcijom Crvene armije i oslobodilačkih pokreta u Evropi i čitavom svetu. Ako gledate kroz takvu perspektivu, onda mora biti jasno da će tu biti i malih i krupnih akcija«¹⁾ — (podvukao P. M.).

Cilj okupljanja širokih narodnih slojeva i njihovog postepenog pokretanja u borbu — koji je mogao biti postignut samo uporedo sa prihvatanjem politike KPJ od strane naroda — nalagao je ustvari primjenu metoda ratovanja čija je osnovna karakteristika odlaganje rješavajućih bitaka sve dok vlastite snage ne budu izrasle u rješavajuću silu i dok se u okviru svjetskog rata ne izmijeni odnos snaga u korist antihitlerovske koalicije. Za čitavo to vrijeme politika je u raznim etapama razvitka osvjetljavala put formiranja i evolucije strategijske koncepcije. Ona je bila osnova na kojoj je bilo moguće naći odgovarajuće strategisko rješenje i onda kada je praksa ukazivala da su prvobitna rješenja prevaziđena i kada su prvobitne forme organizacije i metodi borbenih dejstava postajali kočnica daljeg jačanja i pobjeđivanja i bili izvor stagnacije pa i povremenih poraza. Tako je u jednoj fazi razvitka realizacija poznate odluke Savjetovanja u Sto-

¹⁾ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u.

licama (26 septembra 1941 godine) »da glavni štabovi pokrajina moraju stvarati slobodne teritorije, kao baze za brže i jače širenje oružane borbe i stvaranje narodne vlasti«²⁾ dovela u znatan nesklad organizaciju oružanih snaga i metod njihovog ratovanja sa stvarnim odnosima snaga i ostalim faktorima postojeće situacije. Praksa iz prvih velikih neprijateljskih ofanziva na oslobođene teritorije (u Crnoj Gori, Srbiji, u nizu oblasti Bosne i Hercegovine i Hrvatske, a zatim i u nekim drugim krajevima) pokazala je da su prvobitna rješenja u uslovima kada se kao posljedica izrastanja gerile u masovni ustanak i angažovanja oružanih snaga sila Osovine na našem tlu formiralo specifično ratište bila prevaziđena. Ona je pokazala neodrživost jednom stvorene slobodne teritorije i za teritoriju vezanih oružanih snaga. Time je, ustvari, bilo potvrđeno jedno oveštalo pravilo — da je ustanak nespojiv sa odbranom, da će njegove snage pretrpjeti poraz ako su se zaustavile na pola puta, ako nisu izvojevale rješavajuće pobjede, koje se ogledaju u nanošenju poraza neprijatelju na odlučujućim tačkama i u stvaranju revolucionarne vlade i revolucionarne vojske. A za to uslovi 1941 godine nisu bili ni približio zreli. Prikupljene oružane snage neprijatelja prelazile su u ofanzive i dovodile u pitanje upravo najkrupnije uspjehe koje je ustanak bio izvojevao — stvorene slobodne teritorije i ustaničke oružane snage.

U takvim uslovima je jasna politička linija KPJ bila osnova za iznalazjenje odgovarajućih rješenja. Neposredni cilj partizanske akcije u uslovima 1941 godine, pa makar se radilo i o njenom izrastanju u masovnu ustaničku borbu, nije mogao biti juriš na osnovne pozicije neprijatelja, već kako je ranije istaknuto, partizanska borba u tim uslovima bila je najpodesnija forma okupljanja narodnih masa oko političke linije KPJ i njihova mobilizacija u oružanu borbu u procesu koje će postepeno izrastati odgovarajuća i politička i vojna organizacija za vođenje dugog iscrpljujućeg rata. Ako su bile prevaziđene prvobitne forme, taj cilj je ostao i dalje. Masovni ustanički polet

---

²⁾ Josip Broz-Tito: »Desetogodišnjica naše narodne armije«, »Vojno-politički glasnik« br. 9/1951, str. 9.

i neprijateljske ofanzive su pokazale da se političke snage ni u okviru ustanka nisu bile izdiferencirale, da su mjestimični krupni uspjesi bili rezultat izvjesnih povoljnih okolnosti čije djelovanje nije imalo trajan karakter. Obrazovanje kontrarevolucije u okviru napora okupatora da slomi ustanak pokazalo je da bitka za uticaj na narodne mase tek pretstoji, da se tek treba odlučno boriti da politika KPJ ovlada tim masama i da tamo gdje je ta borba ušla u rješavajuću fazu nisu dovoljni prvobitni okviri i forme. Partizanski odredi su na najjačim ustaničkim žarištima u toku prvih velikih neprijateljskih ofanziva ujesen 1941 godine i kasnije izgubili inicijativu. Zbog svoje organizacione razdrobljenosti i teritorijalne ograničenosti oni nisu mogli krupnim okupacionim snagama koje su izvodile široke manevarske operacije na pojedinim žarištima suprotstaviti takav metod dejstava kojim bi izbjegli primanje nametnute borbe pod nepovoljnim okolnostima i sačuvali inicijativu kao preduslov za nove pobjede u vlastitim ofanzivnim dejstvima. »Kao najjasnije i najbitnije«, rekao je drug Tito, analizirajući iskustva Prve neprijateljske ofanzive u Srbiji, »pokazalo se da mi ne možemo vršiti uspješno operacije većih razmera sa združenim partizanskim odredima i bataljonima.«³⁾ Ta je ofanziva pokazala da je, i pored uporne i dugotrajne odbrane kojom su se partizanski odredi suprotstavljali njemačkim divizijama, došlo do gubitka slobodne teritorije, a time i najvećeg dijela ustaničkih snaga vezanih za tu teritoriju, što je bio bitan faktor u demoralizaciji znatnog dijela naroda, pa i u njegovoj djelimičnoj orijentaciji ka četničkom pokretu. Raskorak između zahtjeva politike i mogućnosti oružanih snaga izbio je svom oštrinom u samoj praksi. U takvim uslovima izlaz nikako nije bilo moguće tražiti u vraćanju na prvobitne partizanske forme, tj. u sitnjenju krupnih ustaničkih formacija po cijenu otpuštanja dijela ustanika kućama, da bi sitni odredi primjenom principa »iščezavanja«, izbjegli nametnutu borbu

---

³⁾ Josip Broz-Tito: »Desetogodišnjica naše narodne armije«, »Vojno-politički glasnik« br. 9/1951, str. 11.

i spasli se od uništenja. Za pokret otpora ili za partizanske akcije u neprijateljskoj pozadini dijelova armije čija glavnina djeluje na frontu i koji u povoljnim uslovima mogu postići i krupne rezultate (oslobađanjem prostranije teritorije gdje su u jednom momentu bile slabije neprijateljske snage, stvaranjem krupnijih oružanih formacija) to je normalan izlaz u teškim uslovima. U našem slučaju, međutim, to bi značilo degradiranje ustanka na gerilu, odnosno priznanje u praksi nerealnosti koncepcije o izrastanju prvobitne partizanske akcije preko masovnog ustanka u trajan rat za dalekosežne ciljeve.

Pomenuti raskorak otklonjen je stvaranjem udarnih pokretnih jedinica, koje je otpočelo formiranjem Prve proleterske brigade. Kombinacijom dejstava partizanskih odreda i tih novih pokretnih snaga čiji je broj neprekidno i sve brže rastao, pronađeno je bilo odgovarajuće strategijsko rješenje koje je u uslovima još veoma nepovoljnog odnosa snaga osiguralo jačanje i proširivanje ustanka i njegovo prerastanje u trajan oslobodilački i revolucionarni rat. U Statutu brigada ponovo je jasno istaknut osnovni politički smisao njihovih dejstava: »Ukazujući na pravilan put borbe i svojim sopstvenim požrtvovanjem, proleterske brigade okupljaju oko sebe sve slobodoljubive i napredne slojeve naroda i na taj način čine jezgro buduće narodne armije«. Ali je ta nova forma organizacije oružanih snaga, čija je svrha i dalje bila u osnovi ista kao i u ranijem periodu partizanskih odreda, uslovlila nov kvalitet u metodu ratnih i borbenih dejstava i bitno uticala na formiranje fizionomije jugoslovenskog ratišta. Pokretne jedinice su te iste zahtjeve politike izvršavale ne prije svega sitnim i mnogobrojnim, razdrobljenim i operativno nepovezanim akcijama širom zemlje rasutih partizanskih odreda, već na prvom mjestu ofanzivnim operacijama, čije će razmjere i operativno-strategijski značaj rasti sa stepenom izrastanja sve većeg broja tih jedinica. Prva upotreba Prve proleterske brigade imala je takav smisao. To je njen prodor u istočnu Bosnu u koji je krenula neposredno poslije formiranja. A zatim (ako se zadržimo samo na primjerima glavnine koja je bila nepo-

sredno pod komandom Vrhovnog štaba) redaju se mnoge ofanzivne operacije: prodor Udarne proleterske grupe u istočnu Bosnu u martu 1942 godine, pohod proleterskih brigada u zapadnu Bosnu u junu iste godine, prodor Prve proleterske i Treće udarne divizije u srednju Bosnu krajem 1942 i početkom 1943 godine, prodor Glavne operativne grupe u Hercegovinu, Crnu Goru i Sandžak u periodu mart-maj 1943 godine i sredinom iste godine u istočnu Bosnu itd. Neposredan cilj svih tih poteza strategije bio je stvaranje uporišta u pojedinim oblastima, rješavanje političke situacije u njima u korist Narodnooslobodilačkog pokreta. Strategija je taj zadatak rješavala operacijama koje su imale u mnogočemu specifičan karakter uslovljen, prije svega, nepovoljnim opštim odnosom snaga po NOV i POJ i zahtjevom koji je otud proizilazio da se u dejstvima primjenjuju metodi iscrpljujućeg rata putem namećanja borbi neprijatelju, udarima po njegovim slabijim mjestima i izbjegavanja borbi koje je on želio da nametne. Bio je to ustvari metod ratovanja koji se razvio na osnovnim principima partizanske taktike: izbjegavanje frontalnog kontakta sa ciljem da se sačuva operativna sloboda, a sa njom i sloboda u izboru objekta dejstva i mogućnost koncentracije snaga u cilju postizanja nadmoćnosti, operativnog i taktičkog iznenađenja i po potrebi izvlačenja snaga u nepovoljnom momentu. Time je strategija osiguravala, s jedne strane, neposredno drobljenje i razvlačenje u cjelini jačih neprijateljskih snaga i, sa druge, stvaranje novih uporišta i širih mogućnosti za ispoljavanje revolucionarno-demokratske sadržine borbe, a time i uslova za privođenje kraju revolucionarnog obračuna koji se razvijao u okviru borbe protiv okupatora. Operacijama koje su izvođene na takvim principima bilo je moguće u uslovima još izvanredno nepovoljnog opšteg odnosa snaga postići, naprimjer, onakve pobjede u drugoj polovini 1942 godine u znatnom dijelu Bosne i Hrvatske, koje su omogućile udaranje prvih solidnih temelja naše nove državne organizacije; takvim operacijama bilo je moguće riješiti situaciju u Crnoj Gori, Hercegovini, istočnoj Bosni i Sandžaku u korist Narodnooslobodilačkog pokreta u 1943 godini, poslije osujećivanja okupatorskih namjera u Četvrtoj i

Petoj ofanzivi i, posebno, poslije poražavajućih udaraca koji su naneseni oružanim snagama četnika u pomenutim pokrajinama. Iznenadni prodori pojedinih grupacija NOV u krajeve gdje je, prije svega, trebalo rješavati političku situaciju u korist NOP-a, nanošenjem poraza okupatoru i, posebno, razbijanjem vojnih uporišta kontrarevolucije, osiguravali su konstantno narastanje snaga revolucije i njene pobjede. Takvim odnosom politike i strategije u praksi bilo je moguće postići ono što je bilo odlučujuće za pobjedu — izvojevati osnovne tekovine revolucije još u onom periodu kada je opšti odnos snaga na našem ratištu išao znatno u korist okupatora, dok je on još uvijek držao neke osnovne pozicije u Jugoslaviji. U drugoj polovini 1943 godine politička situacija u Jugoslaviji bila je u osnovi raščišćena, jer je revolucionarni obračun sa snagama starog poretka bio priveden kraju. Poslije toga nova država, čije je stvaranje ozakonjeno odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 29 novembra 1943 godine, imala je da, u okviru opštih napora antihitlerovske koalicije, okonča rat za istjerivanje okupatora iz zemlje, za svoje konačno oslobođenje.

Time je bila u osnovi završena ona etapa našeg rata u kojoj su svi naponi bili usmjereni jednom cilju — da se izgradi politička i vojna organizacija koja će osigurati konačnu pobjedu. Narodnooslobodilačka vojska je, izvršujući svoje zadatke kao i svaka druga armija primjenom odgovarajućih strategiskih, operativnih i taktičkih postupaka, rješavala zahtjeve politike u pravcu rasplamsavanja oružanog ustanka i mobilizacije narodnih masa oko revolucionarne platforme KPJ. Tim istim zahtjevima rukovođeni su u svojoj borbenoj aktivnosti i partizanski odredi, koji su svoje zadatke izvršavali primjenom partizanske taktike. Zbog toga su se za čitavo to vrijeme na jugoslovenskom ratištu smjenjivale ofanzive sa protivofanzivama, ali se uporedo s tim razvijala i plima Narodnooslobodilačkog pokreta kroz ustanke i konstantno narastalo ustaničko raspoloženje sve širih narodnih slojeva u pojedinim pokrajinama i oblastima. Elementi ustanka zadržali su se i u završnoj etapi rata (Srbija, Makedonija). Strategija je bila usmjerena

tako da je NOV u toku 1942 i 1943 godine izrasla u osnovno sredstvo za razvijanje ustanka i u tome okviru za stvaranje preduslova pobjedonosnog okončanja revolucionarnog sukoba.

U takvim uslovima rukovođenje je bilo izvanredno složen i težak posao i zahtjevalo je mnogo političke mudrosti i vojne vještine. Samo jedan konkretan primjer to će veoma lijepo ilustrovati. U svojoj analizi prilika u Sloveniji krajem 1942 godine koju je izložio u pismu drugu Titu od 12 januara 1943 godine, drug Kardelj izlaže uzroke zbog kojih su se morali oduprijeti tendenciji za koncentracijom oružanih snaga u Sloveniji putem ukidanja partizanskih odreda i njihove reorganizacije u grupu brigada, koja bi imala kao osnovni zadatak stvaranje u jednom dijelu Slovenije slobodne teritorije. Ta tendencija predstavljala je ustvari pokušaj kopiranja tadašnjeg stepena razvitka i grupisanja glavnine snaga NOV u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj. U vezi s tim drug Kardelj je pisao:

«. . . Nas može da spase i da omogući naše održanje na terenu samo kombinacija brigada i odreda. Bar za sadašnje vreme. Držim da u suprotnom slučaju dajemo neprijatelju mogućnost da nas uništi ili bar potera sa našeg teritorija, što bi u političkom pogledu bilo jednako kao u Srbiji i Crnoj Gori . . .« i dalje: *«. . . Zadaća naših snaga je za sada, po mom mišljenju, ta da sistematskim akcijama uništavaju neprijateljsku snagu i tim svojim akcijama vrše što veći politički uticaj na mase, do takvog stepena kada će opšti rezultati naše vojne i političke akcije omogućiti stvaranje oslobođenog terena bar na jednom sektoru. Za sada smo još preslabi da bi mogli pomišljati na to da samo našom vojnom snagom možemo da oslobodimo i da držimo komad zemlje. To bi bilo i politički pogrešno, jer bi onda čitavu ostalu teritoriju prepustili političkom i vojnom uticaju neprijatelja. Primer sa Bosnom tu ne može da izdrži, jer je i naše centralno oslobođeno područje u Bosni istovremeno rezultat partizanske akcije po ostalim zemljama Jugoslavije. Bez te akcije ne može se zamisliti oslobođeno područje u Bosni. Drugim rečima, suviše brzo forsiranje prelaženja naše vojske na našem terenu u regularnu voj-*

sku, koja će da vodi frontalnu borbu sa neprijateljem i zaštitu svojih osvojenih područja, bilo bi za nas štetno u svakom pogledu. Da smo se mi mogli politički da održimo na čitavom terenu Slovenije, da smo mogli i vama, a naročito Hrvatima, ponuditi stvarnu vojnu pomoć, to je — po mom mišljenju — u prvom redu rezultat činjenice da smo uspeli i vojnički dejstvovati svuda. Treba naše snage posmatrati kao sastavni deo opšte naše NOVJ, a ne kao posebnu jedinicu, pa će se videti da su zadaće naše slovenačke vojske posebne. Ja sam ubeden da ćemo mi time što ćemo se kao partizani pošto-poto (naravski, ne po cenu suviše velikih gubitaka žive snage) održati na ovdašnjem terenu i vezati za sebe okupatorske snage kudikamo više koristiti vama nego ako bi *veštački forsirali preranu koncentraciju sviju naših snaga, čime bi pre ili kasnije bili potisnuti iz Slovenije, i došli bi k vama možda sa 3.000 čvrsto organizovanih boraca, ali — bez naroda.* Jednom rečju moje je mišljenje da je naša osnovna zadaća održati živu snagu i održati se na terenu, a taktiku udešavati prema tim ciljevima...⁴⁾ — (podvukao P. M.).

Misli druga Kardelja pokazuju na konkretnom primjeru odnos politike i strategije u našem ratu i složenost i raznolikost uslova u kojima se taj odnos formirao.

Zbog toga su se na specifičan način rješavali u toj etapi i svi drugi strategiski problemi vođenja rata od kojih na prvom mjestu treba istaći organizaciju vojne pozadine. Osnovu za rješenje tih problema činio je princip dobrovoljnosti u sprovođenju mobilizacije i popune i neposredan naslon na narod u rješavanju svih drugih problema pozadine, što će reći da je metod rješavanja svih tih problema bio saobrazan stepenu spremnosti narodnih masa da se angažuju u borbi. Tome su podešavane i forme organizacije i izgradnja cjelokupnog mehanizma na koji su se oslanjale oružane snage u izvršavanju svojih ratnih i borbenih zadataka. Zbog toga je za čitavo to vrijeme mreža narodnooslobodilačkih odbora, vojno-teritorijalnih organa i partizanskih odreda koja se neprekidno izgrađivala, izvršavala svoje zadatke u odnosu na armiju prvenstveno

⁴⁾ Istoriski arhiv CK SKJ, reg. br. 5802.

metodom ubjeđivanja i dobrovoljnosti. Na toj osnovi izgrađen je specifičan sistem vojne pozadine, koji je u izvanredno teškim uslovima zadovoljio potrebe vođenja rata u pogledu mobilizacije i popune armije, snabdjevanja životnim namirnicama, zbrinjavanja ranjenika, organizacije transporta itd.

Drugo zasijedanje AVNOJ-a označilo je prelom na putu ostvarenja konačnih ciljeva politike KPJ. Ozakonjenjem izvojevanih pobjeda revolucije i stvaranjem nove države, ovo zasijedanje je otvorilo novu etapu u vođenju rata. Cilj te etape bio je učvršćenje pobjeda revolucije i konačno oslobođenje zemlje. Ono je, prema tome, jasno odredilo nove zadatke koji stoje pred strategijom i odlučujuće uticalo na njenu dalju evoluciju. Otada strategiju više nisu rukovodili, prije svega, zahtjevi za stvaranjem uslova za produblivanje revolucionarnog procesa i izgradnju mehanizma za vođenje oslobodilačkog rata, već je ona u ovoj novoj etapi morala da neposredno stvara uslove za postizanje konačne pobjede i osigura konačno oslobođenje zemlje. Trebalo je, dakle, od strategije iscrpljujućeg rata u kome su se inicijativa i ofanzivni duh osiguravali izbjegavanjem frontalnog ratovanja i izgradnjom ratne vještine na osnovnim principima partizanske taktike, kombinovane frontalnim dejstvima, osigurati prelaz na strategiju koja bi išla za konačnim rješenjima, za nametanjem rješavajućih bitaka na glavnim, odlučujućim tačkama našeg ratišta. Prelaz na novu etapu izvršen je postepeno kroz proces koji je otpočeo sa pripremama snaga za završne operacije.

Sa stanovišta postupaka njemačkih snaga, to je bio period u kome se njemačka strategija pomirila sa odnosima na jugoslovenskom ratištu i onakvom njegovom fizionomijom kakvu su nametnule snage NOV i POJ svojim ratnim i borbenim dejstvima. To je bilo uslovljeno bitnim pomjeranjima u odnosu snaga i u njihovom rasporedu. Njemačko komandovanje u svojim ofanzivnim operacijama krajem 1943 godine nije više moglo računati sa okruženjem i nametanjem uništavajuće bitke glavnini NOV. Te operacije su bile odraz defanzivne strategije, koja je išla za tim da se spasi i održe izvjesne ključne pozicije u Ju-

goslaviji, čiji bi gubitak vodio slomu čitavog njemačkog položaja na Balkanu. Tako su Nijemci posebno težili da očuvaju Srbiju sa Beogradom i Moravskom dolinom kao sponu sa svojim armijama u Grčkoj, dalmatinsku obalu i ostrva, komunikaciju Beograd — Zagreb — Ljubljana itd.

Kao posljedica pomjeranja u odnosima snaga javljaju se stalnije i sve prostranije slobodne teritorije, koje omogućuju sve lakši manevar snagama NOV, što je bilo od posebnog značaja u periodu kada je prikupljanjem jedinica sa raznih tačaka ratišta bilo potrebno stvarati odgovarajuće operativno-strategijske grupacije za prelazak na završna dejstva. Te teritorije ujedno su pružale i sve povoljnije uslove za rješavanje niza problema vođenja rata i posebno onih koji se odnose na mobilizaciju i popunu, na snabdijevanje, transport, zbrinjavanje ranjenika i dr.

Grupisanjem i pripremama snaga koje je otpočelo u proleće 1944 godine i njihovim prelaskom u bitku za Srbiju, a zatim i za Dalmaciju, Makedoniju i Crnu Goru, NOV je prešla na završne operacije. Te operacije neminovno su vodile postepenom prelasku glavnine NOV na frontalno ratovanje, što je odgovaralo kvalitativno izmijenjenom odnosu snaga u njenu korist. To je prirodno dovelo do postepene reorganizacije NOV na principima izgradnje armije koja vodi frontalan rat. Kod toga treba istaći da NOV odlukama Drugog zasijedanja AVNOJ-a nije samo dobila i u formalno-pravnom pogledu status oružane sile države koja vodi rat, već su te odluke bile osnova za rješavanje problema vođenja rata na novim osnovama. To je imalo krupan značaj s obzirom da je u etapi priprema i prelaska na završne operacije stari sistem rješavanja tih problema i naročito problema pozadine bio postepeno prevaziđen i nije više odgovarao kvalitativno novim zadacima koji su stajali pred strategijom. Odluke Drugog zasijedanja AVNOJ-a bile su osnova za sprovođenje opšte vojne obaveze i mobilizaciju putem zakonitih rješenja svih izvora i mogućnosti zemlje za vođenje rata i njihovu organizaciju na odgovarajućoj osnovi.

Ovaj kratak osvrt na neka pitanja odnosa politike i strategije u Narodnooslobodilačkom ratu pokazuje da je

politika Komunističke partije Jugoslavije bila realna osnova za formiranje i razvitak strategije i da joj je kroz čitavo vrijeme rata osvjetljavala put, postavljajući pred nju one zadatke za čije su izvršenje postojali realni uslovi. Jasni politički ciljevi u cjelini i neposredni zadaci u pojedinim etapama bili su osnova i za preodoljevanje povremenih poraza i kriza koje su bile neminovna pojava u onako složenim i izvanredno teškim uslovima.

(Clanak je uzet iz »Vojnog dela« br. 4—5/59)

Pukovnik NOVO MATUNOVIĆ
Pukovnik VASILJE NIKOLIĆ

STRATEGIJA I FORTIFIKACIJA

Poznavanje i izučavanje strategije bilo bi nepotpuno ako se ne bi, bar u glavnim crtama, proučila i upoznala osnovna pitanja i problemi fortifikacije i njen odnos prema strategiji.

Proučavanjem fortifikacije ne dolazi se samo do zaključka o njenoj korisnosti nego se dobija i jasna slika o važnosti mnogih operacijskih pravaca, strategijskih objekata, položaja i geografsko-strategijskih prostorijskih.

Naš NOR je ukazao još na jednu važnost dobrog poznavanja fortifikacije. Sve do poslednje godine NOR-a, s obzirom na naš način ratovanja, nismo koristili fortifikaciju, ali smo zato neprekidno napadali neprijateljeva utvrđenja za zaštitu garnizona i komunikacija. Nedovoljno poznavanje tih utvrđenja, načina njihovog zauzimanja, a delom nedostatak oruđa i sredstava doveli su do nepotrebnih žrtava (Kupres, Prozor, Livno, Bradina, Široki Breg i dr.), do čega svakako ne bi došlo, da smo imali prilike da se teoriski upoznamo sa fortifikacijom.

Fortifikacija je grana vojne nauke koja proučava teorijske postavke i načela za ojačavanje i utvrđivanje zemljišta. Ona je u isto vreme i veština, jer se umešnost u utvrđivanju ne sastoji, po rečima Vobana, »u pravilima i sistemima, već u zdravom razumu i iskorišćenju iskustva«.

S obzirom na mesto i ulogu u okviru strategije, operatike i taktike, vreme rada i materijal koji se koristi, fortifikacija se deli na stalnu i poljsku.

Stalna fortifikacija je, uglavnom, element strategije, a njena uloga i zadatak određuju se ratnim planom. Ona se bavi projektovanjem i izgradnjom objekata, koji treba da protivstanu i izdrže duže vreme u borbi sa teškim naoružanjem. Objekti stalne fortifikacije grade se normalno za vreme mira i po svim propisima građevinske tehnike. Za njihovu izradu potrebna je stručna radna snaga i razne vrste građevinskog materijala naročito čelik, beton, kamen i dr.

Poljska fortifikacija je načelno element taktike i operatike, a ulogu joj određuje komandant taktičke (operativne) jedinice, pred samu borbu ili za vreme nje. Ona primenjuje objekte privremenog karaktera, a gradi ih od priručnog materijala — izuzetno od betona. Objekte poljske fortifikacije izrađuju same jedinice formaciskim alatom.

Iz ovoga ne treba izvući zaključak da objekti stalne fortifikacije nemaju i taktički, odnosno operativni značaj. Isto tako pojasevi i rejonu utvrđeni po tipu poljske fortifikacije, ponekad primaju i strategijski značaj.

Podela fortifikacije na stalnu i poljsku, u današnje vreme, ima prilično relativan karakter. Međutim, u epohi pojasnih tvrđava, a i ranije, ovakva podela je imala puno opravdanje. Sistemi stalne fortifikacije — tvrđave — imali su tada posebne zadatke i izrađivani su, po pravilu, u vreme mira. Njihovi vatreni objekti i postrojenja građeni su od specijalnog materijala i opremani specijalnim naoružanjem. Takođe su imali posebnu posadu i komandovanje. Položaji i rejonu utvrđeni u poljskom tipu razlikovali su se od tvrđava karakterom zadatka, rasporedom i formom fortifikaciskih postrojenja koja su rađena od mešnog materijala (drvo, zemlja, kamen) i nisu imali stalnu posadu ni specijalno naoružanje.

Ova tipična razlika između stalne i poljske fortifikacije počela je da se gubi još u Prvom svetskom ratu. Već tada poljska fortifikacija, usled duge stabilizacije

frontova, naročito na Zapadu, počinje da upotrebljava materijal stalne fortifikacije — beton i čelik. Tako utvrđeni položaji po sistemu poljske fortifikacije primaju strategisku ulogu. Naročito je u tom pogledu interesantan Verden gde su objekti stalne ojačavani objektima poljske fortifikacije. Na taj način su stvarani čitavi utvrđeni regioni. Ta se mešavina odrazila i na teoretska razmatranja u literaturi svih armija između Prvog i Drugog svetskog rata. Stvorio se pojam polustalne ili privremene fortifikacije. Pod tim pojmom podrazumevalo se utvrđivanje koje se izvodi pred sam rat, za vreme mobilizacije i koncentracije, kao i u njegovom toku — kad nastupi veći zastoj u operacijama. Objekti ovog sistema rađeni su po tipu poljskih objekata ali sa materijalom koji se koristi za stalne objekte.

Između dva svetska rata gotovo svi pisci slagali su se sa podelom fortifikacije na stalnu, polustalnu i poljsku. Međutim, teoriski su razrađivali samo stalnu i poljsku. Drukčije nije ni moglo biti, jer svaki pokušaj da se polustalna fortifikacija izdvoji kao poseban sistem utvrđivanja ne bi uspeo, pošto bi se neminovno suočio sa načelima i teoriskim postavkama bilo poljske bilo stalne fortifikacije.

Drugi svetski rat je potpuno dokazao neopravdanost stvorene podele i u savremenoj literaturi retko se može naići na to da se polustalna fortifikacija tretira kao poseban sistem utvrđivanja.

U stranoj literaturi — naročito sovietskoj — danas se može naići i na pojam »pokretna fortifikacija«, pod kojim se podrazumeva utvrđivanje zemljišta primenom samohodnih i prenosnih fortifikacionih postrojenja. Međutim, primena ovih sredstava još nikako ne znači novu vrstu fortifikacije. Može se govoriti samo o primeni pokretnih postrojenja u poljskoj, odnosno stalnoj fortifikaciji.

Na osnovi iznetih gledišta može se zaključiti da je danas podela fortifikacije na stalnu i poljsku jedino pravilna.

Cilj fortifikacije je da se omogući *ekonomisanje sopstvenim snagama u borbi i stvore uslovi za maksimalno iskorišćavanje vatrenog dejstva naoružanja.*

Ovaj cilj ostao je kroz sve periode njenog razvoja skoro nepromenjen. Međutim, nijedna grana ratne nauke, naročito posle Prvog i Drugog svetskog rata, nije bila toliko kritikovana kao fortifikacija, a posebna stalna. Mnogobrojni vojni pisci, gubeći iz vida osnovni cilj fortifikacije, dokazivali su da ona nije izvršila svoju ulogu, da je i »sputavala slobodu akcije«, »okivala um, razvlačila snage i vukla ih u propast«. Ali ako se shvati uloga fortifikacije kao pomoćnice strategije, operatike i taktike i ako se ne zaboravi osnovni zakon fortifikacije da *ne sme biti svrha samoj sebi, da je ona sredstvo a ne cilj*, tada će se videti koliko su ta gledišta bez dublje kritičke analize.

Fortifikacija ojačava snagu jedinica, pretstavlja oslonac svih napadnih i odbranbenih dejstava, štedi krv i stvara ogromne zapreke neprijateljevom dejstvu, samo tada kada se povinjava osnovnim načelima taktike, operatike i strategije.

Vrednost fortifikaciji daju čovek i naoružanje. U protivnom ona pretstavlja mrtvu masu zemlje, betona i čelika.

Određivanje zadataka stalne fortifikacije je stvar vrhovnog komandovanja jedne armije. Postavljeni zadaci moraju biti usklađeni sa tehničkim i ekonomskim mogućnostima zemlje. Oni moraju biti u strategiskom pogledu saobraženi ratnom planu, a u taktičko-operativnom treba svakoj grupi utvrđenja, odnosno svakom objektu, precizirati zadatak, koji je u stanju da izvrši.

Ne ulazeći detaljnije u zadatke stalne fortifikacije kroz razne periode njenog razvoja, već sumirajući iskustva do naših dana, može se zaključiti da su se pred stalnu fortifikaciju postavljali sledeći zadaci:

— *Zaštita mobilizacije.* Ovaj zadatak se postiže izgradnjom prigraničnih utvrđenja koja treba da spreče iznenadni upad neprijatelja i stvore vreme za izvršenje pomenute strategiske radnje. Takav zadatak su imale gotovo sve poznate linije na početku Drugog svetskog rata.

— *Obezbeđenje važnijih operaciskih pravaca.* Utvrđenja sa ovakvim zadatkom treba da pomognu lomljenje

neprijateljevog napadnog potencijala, primoraju ga na kanalisanje dejstva, a samim tim da olakšaju ofanzivna dejstva sopstvene armije (Manerhajmova linija 1939 g.).

— *Obezbeđenje krila i bokova ili stvaranje oslonca za sopstvenu ofanzivu.* Zadatak obezbeđenja krila i bokova bio je namenjen 1914 godine francuskim tvrđavama Belfor, Epinal, Tul, Verdun za ofanzivu protiv Nemačke. Međutim, nemački maršmanevar preko Belgije dovodi glavne nemačke snage na levo krilo i bok francuske vojske. Radi pariranja ovoj opasnosti Francuzi zaokreću svoje levo krilo prema zapadu, služeći se pomenutim tvrđavama kao osloncem. Isti zadatak imale su i nemačke tvrđave u Alzasu, Lorenu i na Rajni u početnim operacijama 1914 godine.

— *Ojačanje odbrane jednog fronta radi slobode akcije na drugom.* Ovakav zadatak stalnoj fortifikaciji postavljaju one zemlje koje su prinudene da se bore na dva fronta (Zigfridova linija u Nemačko-poljskom ratu 1939).

— *Utvrdjivanje pojedinih pomorskih baza radi obezbeđenja prekomorskih komunikacija.* Ovakav zadatak postavljaju fortifikaciji velike pomorske i kolonijalne sile, čiji uspeh u ratu zavisi uveliko od sigurnosti njihovih prekomorskih puteva.

Razvoj i primena fortifikacije uopšte, a posebno stalne, uvek su bili odraz ratne doktrine jedne određene armije. Potvrda ove konstatacije najbolje se vidi na različitim sistemima stalne fortifikacije sa kojima su evropske države ušle u Drugi svetski rat. Njihove »linije« bitno su se razlikovale ne samo po svojoj strategiskoj ulozi i zadacima, već i u tehničkom pogledu. Neosporno je da su gledišta velikih sila, naročito Francuske, imala uticaja na male, ali je svaka od njih tražila ipak najpogodnije i najcelishodnije rešenje saobrazno svojim ciljevima, namerama i ekonomskim mogućnostima.

Agresivne sile čiji ekonomski potencijal nije u stanju da izdrži duge ratove, načelno će težiti da rat otpočne iznenadnim upadom u neprijateljsku teritoriju. Njihove zemlje će se koristiti fortifikacijom samo ukoliko je trebalo da im ona posluži kao oslonac i obezbeđenje krila i bokova

na ofanzivnim pravcima. Ako su takve zemlje dovedene u položaj da vode rat na dva fronta, fortifikacija se koristila za zaštitu jednog fronta radi slobode akcije na drugom.

Nasuprot tome, sile koje raspolažu solidnim ali rasturenim ekonomskim i ljudskim potencijalom, biće primorane da defanzivnim dejstvima stvore potrebno vreme kako bi stavile u pokret sve svoje ljudske i materijalne rezerve. U tom slučaju stalna fortifikacija se pojavljuje kao izvanredno sredstvo ovakve doktrine. Neosporno je da se ovako postavljen zadatak stalnoj fortifikaciji, ako se ne precizira po vremenu i prostoru, može vrlo lako pretvoriti u svoju suprotnost, može pasivizirati duh i akciju neminovno dovesti do poraza. Francuska Mažino linija je jedinstven primer za ovo.

U savremenim uslovima, male zemlje koje budu napadnute, čije su teritorije tesne, a ljudske i materijalne snage ograničene, opredeliće se za takav način dejstva koji će omogućiti da primenjuju napad i odbranu po celoj dubini državne teritorije. Jasno je da u tom slučaju i zadaci stalne fortifikacije moraju biti daleko teži i komplikovaniji: da olakšaju sigurnost mobilizacije i koncentracije, omoguće zatvaranje pojedinih važnih strategiskih objekata i stvaranje oslonca i sigurnosti sopstvenih ofanziva itd.

ODNOS STRATEGIJE I FORTIFIKACIJE KROZ PRIMERE IZ RATNE ISTORIJE

Ako strategija određuje ulogu i cilj fortifikacije, tada se, bar teoriski, ne bi moglo tvrditi da će ova druga imati neki bitan uticaj na strategiju i ratni plan dotične zemlje. Međutim, ratna praksa ovo ne potvrđuje. Pogotovu ne ako je reč o fortifikaciji nasledenoj iz ranijeg perioda. Svaka je nova fortifikacija opredeljena ratnim planom u određenoj vojno-političkoj situaciji jedne zemlje. Prema tome, ona ne mora odgovarati izmenjenoj vojno-političkoj situaciji te iste zemlje. Ali, ipak, njeno postojanje neminovno utiče na nov ratni plan. Naprimer, francuska odbranbena zavesa Belfor - Epinal—Tul - Verdun, kao i belgiske po-

jasne tvrdave Lijež, Namir i Anvers, iako su bile izrađene za potrebe strategije Prvog svetskog rata, itekako su uticale na stvaranje francuskog i belgiskog ratnog plana za Drugi svetski rat. Čak i onda kada se paralelno sa razradom ratnog plana razvija i njegova sopstvena fortifikacija, ona će u svakom momentu biti uslovljena stepenom gotovosti projektovanih radova i naoružanjem objekata.

Na strategiju jedne armije, pa čak i na čitavu njenu ratnu doktrinu, umnogome utiče fortifikacija budućeg neprijatelja — naročito stalna. Francuska odbranbena zaveza prema Nemačkoj 1914 i Mažino linija 1940 g. bile su jedan od bitnih razloga da nemački ratni plan bude onakav kakav je bio. I u jednom i u drugom slučaju nemački ratni plan je izbegao napad na ova utvrđenja. Saveznici su 1944 godine prilikom desanta, kako po vremenu tako i po mestu iskrcavanja, itekako vodili računa o nemačkom Atlantskom bedemu. Oni su izbegli jako utvrđenu zonu Kalea, a samim tim se lišili najkraćeg i najpogodnijeg pravca za upad u srce Nemačke.

I sa ekonomske strane fortifikacija utiče na celokupnu strategiju rata. Ona se izgrađuje na račun vojnih budžeta i samim tim ograničava opremljenost operativne vojske.

Iz prednjeg izlaganja može se zaključiti da je fortifikacija jedan od bitnih elemenata strategije, kako u pripremama tako i u toku izvođenja ratnih sudara.

Da bi se ušlo u suštinu fortifikacije i da bi se što reljefnije sagledala njena uloga u različitim strategiskim situacijama, analiziraće se neki primeri iz ratne istorije. Pri tome u pojedinim primerima razradiće se razvoj bitke, dok će se u drugima, naročito iz Drugog svetskog rata, analizirati samo uloge pojedinih »linija« u toku rata.

PLEVNA¹⁾

Razvijajući operacije protiv turske vojske 1877 godine, ruska vojska je prešla Dunav kod Svištova i upala

¹⁾ Karl Lindbach: Feldbefestigung dargestellten Beispielen der Kriegsgeschichte, str. 40—80.

u Bugarsku. Za 25 dana ona se razvukla od Plevne preko Gabrova, Kazanlika, Osman Pazara do Ruščuka.

Za nas su od interesa samo događaji kod Plevne.

20 juna odigrala se prva bitka kod Plevne.

Osman-paša je imao 18.000 vojnika i 58 topova. Poseo je položaje na Janik-Bairu i kod Grivice koje je utvrdio po sistemu poljske fortifikacije.

Rusi su napadali sa 9 bataljona, 16 eskadrona i 46 topova (deo 9 korpusa) i to u dve kolone — glavna na Janik-Bair, a pomoćna na Grivicu. Oba napada bila su slomljena i usled velikih gubitaka (40—50%) ruske snage su oступile u neredu.

Umesto da preduzme napad na desni ruski bok, Osman-paša je rešio da utvrdi Plevnu za kružnu odbranu, naročito severni i istočni front. Forove su predstavljali zemljani reduti četvorouglastog oblika, dužine 40—50 m. Debljina grubodbrana iznosila je 4 m, a visina 2,8 m. Oko reduta bio je rov dubok 3 m. Reduti su bili povezani sa dva pa i tri reda streljačkih zaklona za stojeći stav. Prepreke nisu bile postavljene.

Ruska Vrhovna komanda je rešila da oslobodi bar jedan od svojih ugroženih bokova, a to se moglo najlakše postići razbijanjem Osman-pašine armije u Plevni. Za izvršenje ovog zadatka bio je određen 9 korpus ojačan odredom Sahovskog jačine 36,5 bataljona, 32 eskadrona i 24 baterije (ukupno 26.000 ljudi).

30 jula otpočela je *druga bitka za Plevnu*.

Rusi su izvršili glavni napad sa 24 bataljona i 13 baterija na istočni deo fronta severozapadno od Grivice, na otek širine 1,5 km, a pomoćni — 12 bataljona i 10 baterija — na položaje severno od Radiševa. Artiljeriska priprema trajala je 5—6 časova i za sve ovo vreme turska pešadija se nalazila u zaklonima. Mada su osvojili slabe prednje položaje i mestimično upadali u glavni položaj, Rusi se nisu mogli držati, jer su Turci primili borbu potpuno sveži, pošto im artiljeriska priprema nije nanela gotovo nikakve gubitke. Dobro ukopana i naoružana brzometnom puškom, turska pešadija je odbila sve napade (Rusi su izgubili oko 7.000, a Turci 1.200 ljudi).

Koristeći fortifikacijske objekte, Osman-paša je u toku bitke vršio manevar snagama i time stvarao nadmoćnost na otsudnom mestu.

I ovog puta Osman-paša je propustio priliku da iskoristi uspeh jer se isuviše vezao za svoj logor — tvrđavu.

Početak septembra Rusi su pripremili nov napad armijom jačine 100.000 ljudi i 432 topa, protiv Osman-pašinih 30.000 ljudi i 70 topova.

Tako je 7 septembra počela treća bitka za Plevnu.

Artiljerijska priprema trajala je 4 dana. Ali, sve što bi Rusi porušili u toku dana, Turci bi noću popravili, pa su njihovi položaji u fortifikacijskom smislu bili sve jači.

Napad ruske pešadije otpočeo je 11 septembra i opet je bio upravljen na položaje kod Grivice i Radiševa, stim što je pomoćni napad išao zapadno od Tučeničke Klisure. Osman-paša je držao grivičke položaje sa 4—6 bataljona protiv 48 ruskih bataljona. Južni redut kod Grivice bio je izgubljen, ali su se ostali položaji čvrsto držali. Sa 7 bataljona Turci su kod Radiševa odbijali napade 18 ruskih bataljona. Ostatak snaga, oko 28 bataljona, Osman-paša je angažovao protiv generala Skobeljeva zapadno od Tučeničke Klisure (22 bataljona i 94 topa) čiji je udar bio najopasniji za Turke.

Skobeljev je uspeo da u toku dana zauzme oba reduta i streljačke rovove koji su ih vezivali, ali pošto nije dobio pomoć bio je prinuđen da se 12 septembra oko 16 časova povuče, te je tako propao i treći pokušaj da se razbije Osman-paša. Rusi su izgubili 15.550, a Turci 3—4.000 ljudi.

Rusi su se odrekli daljih napada i preduzeli opsadu (sa 150.000 ljudi i 600 topova) koja se 7 decembra završila kapitulacijom Osman-paše.

Plevna je izrazit primer kakve teškoće i prepreke pretstavlja za napadača savremeno naoružanje u vezi sa poljskom fortifikacijom ali je ovo isto tako jedinstven primer koliko fortifikacija može da okuje i veže jednog komandanta (Osman-pašu), kome je u nekoliko situacija bila pružena prilika da pobedi.

LJAOJANG²⁾)

U Rusko-japanskom ratu, pred sudar 24 avgusta, ruska Mandžurska armija, pod komandom Kuropatkina, brojala je 193 bataljona, 151 eskadron i 588 topova, a tri japanske armije ukupno 115 bataljona, 33 eskadrona i 464 topa.

Za odbranu položaja kod Anšančana Kuropatkin je uputio Južni odred jačine nešto više od četvrtine armiskih snaga. Za odbranu Ljandžazana bio je određen Istočni odred — polovina snaga armije. Ostatak armije bio je u rezervi u rejonu Ljaojanga, kuda je maršovao i 5 sibirski korpus od Mugdena.

Položaji kod Anšančana bili su vrlo jaki: 16 lineta sa spoljnim rovovima i zaklonima za posadu, međusobno spojenim sa 6,5 km rovova većinom izrađenim u steni na 2 »sprata«. Za 140 topova bili su izrađeni zakloni. Sva utvrđenja bila su osigurana žičanim preprekama i barikadama.

Južni odred napadale su japanska Druga i Četvrta armija (72 bataljona), a Istočni odred Prva armija (43 bataljona).

S obzirom na solidnost svojih položaja, Južni odred je bio u stanju da vodi otsudnu odbranu duže vreme. Istočni odred je bio više nego dvaput jači od Prve armije. Obe japanske grupe bile su međusobno udaljene preko 50 km i razdvojene teško prolaznom i slabo komunikativnom planinom. Međuprostor između oba ruska odreda iznosio je svega 20 km. Pozadi njih nalazila se jaka armiska rezerva i 17 korpus.

Kuropatkinu su se nudile povoljne šanse:

— odbrana kod Anšančana, a ostalim slobodnim snagama smrviti slabu Prvu armiju;

— odbrana kod Ljandžazana, a napad na glavne japanske snage;

— pustiti najpre neprijatelja da naleti na položaje, naneti mu gubitke, a potom ga napasti jakim rezervama.

---

²⁾ Von Tetau: Kuropatkin und seine Unterführer, sveska II, str. 61—66 i primedba 93.

Međutim, Kuropatkin, fasciniran položajima kod Ljaojanga, nije se mogao odlučiti ni za jednu varijantu, pa čak ni da posednute položaje otsudno brani. Usled toga, kad su Japanci prešli u napad, 27 avgusta, on je naredio povlačenje ka Ljaojangu pre nego što je došlo do odlučne borbe.

Na ljaojanškim položajima nudile su mu se nove perspektive, ali on je sada gledao unazad ka mugdenskim položajima.

Ljaojanški položaji bili su jako utvrđeni. Glavni položaj bio je izrađen u obliku tvrđave kao mostobran na levoj obali r. Taitsiha. Imao je tri reda forova, reduta i streljačkih zaklona povezanih dubokim saobraćajnicama. Mostobran se naslanjao na utvrđenja na desnoj obali reke. Kao četvrta linija bio je gradski zid visine 12 m, koji je bio uređen za odbranu.

Ispred glavnih položaja, koji su bili u ravnici, Rusi su početkom avgusta pristupili izgradnji istaknutog položaja na visovima južno i jugozapadno od Ljaojanga. Mada nije bio potpuno završen, on je imao po grupama izgrađene streljačke zaklone sa nekoliko »spratova« na prednjim padinama strmih obronaka. Skloništa izrađena na zadnjem nagibu bila su povezana rovovima i 2 m dubokim saobraćajnicama. Mestimično su postavljene i žičane prepreke i kurjačke jame.

Za zaštitu levog boka »istaknutog položaja« bio je izrađen »pozadinski položaj« severno od r. Taitsiha između Fanše i Sikvantuna.

Borbeni poredak Mandžurske armije bio je sledeći: U I ešelonu na »istaknutom položaju« 3 korpusa (80 bataljona, 22 eskadrona i 276 topova); u II-gom na »glavnom položaju« 44 bataljona, 27 eskadrona i 72 topa i oko 70 bataljona, kao osiguranje, severno od r. Taitsiha.

30 avgusta napali su Japanci, nanoseći glavni udar na desno krilo i bok »istaknutog položaja« gde su, zahvaljujući pogrešnom ruskom rasporedu, postigli dvostruku nadmoćnost. Protiv 3 i 10 sibirskog korpusa Japanci su imali slabije snage, a 12-tu i delove 15 divizije orijentisali su za obuhvat levog ruskog krila i prelazak preko reke.

Japanski napad je odbijen sa velikim gubicima. Utvrđenja su dala sve što se od njih moglo očekivati. 1 sibirski korpus uspeo je da se održi protiv dvaput nadmoćnijeg neprijatelja. Ali komandant armije ne preduzima ništa da japanski neuspeh pretvori u poraz — udarom u levi bok japanske 2 armije (4 korpusom na »glavnom položaju«). 17 korpus imao je dobru priliku da pređe r. Taitsiha i da dejstvom dolinom r. Tanho obiđe japansko desno krilo.

Umesto svega toga Kuropatkin napušta ideju da rešenje traži južno od r. Taitsiha. Kada je 31 avgusta oko 11 časova saznao da su japanske snage prešle reku kod Lentounana, naredio je da se napusti uspešno branjeni »istaknuti položaj« i posedne slabijim snagama »glavni položaj«, dok je glavne snage prebacio na desnu obalu r. Taitsiha radi napada na slabe japanske snage koje su prešle reku (12 i 15 div.).

Ova je odluka bila u osnovi pogrešna. Rešenje je trebalo tražiti južno od r. Taitsiha, tim pre što su Japanci u toku ponovljenih napada 31 avgusta ponovo odbijeni uz velike gubitke (11.900 ljudi) i što je Prva armija praktično bila pocepana. Ovakvim japanskim postupkom odnos snaga još više se bio okrenuo u korist Rusa. Odstupanje u toku noći 1 septembra zbrisalo je sve prednosti koje su Rusi bili izvukli iz dvodnevne pobedonosne odbrane utvrđenih položaja.

U toku borbi 1, 2 i 3 septembra snage koje su branile »glavni položaj« izdržale su sve napade Japanaca i nanele im ogromne gubitke.³⁾ Glavne snage severno od r. Taitsiha (106 bataljona) trebalo je da smrve 20 japanskih bataljona koji su bili prešli reku. Međutim, i ova nadmoćnost nije ništa koristila neodlučnom komandantu, čija je briga za sigurnim povlačenjem na Mugden bila jača od volje za pobedom. Japanci su ga naterali i ovde na odbranu i Kuropatkin je 3 septembra izdao naređenje za povlačenje na Mugden čime je rešio bitku u korist Japanaca.

---

³⁾ Japanci su u toku 1, 2 i 3 sept. izgubili 6374 vojnika, a Rusi 2292 od čega polovina dolazi na jedan besciljni ispad.

Kuropatkin je kao jedan od učesnika bitke kod Plevne pogrešno shvatio poljsku fortifikaciju; on je zaboravio da se bitka nikad ne dobija odbranom.

Kod Ljaojanga Rusi su izgubili rat, a kasnije bitka kod Mugdena i Cušime bile su samo žalostan završetak jednog nesrećnog početka rata.

VERDEN⁴⁾

Francuska odbranbena zavesa Verdén — Tul — Epinal — Belfor, po koncepciji ratnog plana, trebalo je da zaštiti mobilizaciju, koncentraciju i strategijski razvoj francuske vojske za rat 1914 godine. Po izvršenju ovog zadatka, njoj je bila namenjena uloga oslonca za ofanzivu protiv Nemačke.

Prvi zadatak je pomenuta zavesa potpuno izvršila. Međutim, brz upad glavnih nemačkih snaga kroz Belgiju i neuspeh Francuza u prvim graničnim bitkama na istočnim granicama, stvorili su novu strategisku situaciju. Francuzi su se morali odreći ofanzive prema Alzasu i Lorenu, a njihova zavesa dobija nov zadatak: defanzivom sprečiti upad Nemaca sa istoka i obezbediti desno krilo i pozadinu glavnih snaga na severnom frontu.

Posle neuspeha u graničnim bitkama, vrhovni komandant francuskih snaga maršal Žofr, prinuđen na vođenje zadržavajuće odbrane, pravilno uočava važnost Verdén i Pariza, tih velikih tvrđava na oba krila severnog fronta. Čvrsto držanje ovih krilnih tvrđava dozvoljava veće ili manje ugibanje francuskog fronta, bez opasnosti za konačan cilj protivofanzive. Verdén dobija ulogu pivoa oko koga se okreće francuski front i vrši manevar snaga sa istoka ka severu i zapadu radi zaustavljanja nemačkog prodora. Pariska tvrđava dobija ulogu oslonca protivofanzive, a Verdén kao ramena tačka oba francuska fronta pretstavlja njihov ključni položaj. Za vreme bitke na Marni Verdén dobija ulogu oslonca desnog krila i veze sa alzaško-lorenskim armijama.

⁴⁾ Maršal Peten: Verdénska bitka, str. 32—48.

Posle nemačkog poraza na Marni i stabilizacije fronta na r. Ensu, Verdenu je pretstavljao stalnu pretnju nemačkoj rokadnoj komunikaciji Strazbur — Mec — Monmedi — Sedan — Mobež — Lil. Kao uvučeni bastion u nemački front, on je bio dobra osnovica za francuska ofanzivna dejstva.

Da je Verdenu bio jedna od najosetljivijih i najvažnijih tačaka čitavog francuskog fronta potvrdili su u svojim memoarima general Falkenhajn, načelnik štaba nemačke Vrhovne komande i njegov naslednik general Ludendorf.

Brz pad belgiskih i francuskih severnih tvrđava na početku rata stvorio je kod francuske Vrhovne komande gledište da se tvrđave same za sebe ne mogu braniti, već da treba da uđu u sistem položaja operativne vojske i da posada mora biti spremna i za dejstva izvan tvrđave.

Pogrešno shvaćena, ova inače pametna instrukcija, učinila je da je Verdenu krajem 1915 g., takoreći, bio razoružan — izuzev teških posadnih oruđa, posada izvučena — sem straže, a forovi pripremljeni za rušenje.

U takvom stanju Verdenu je sačekao silovit nemački napad 21 februara 1916 g. Teška artiljerija ubrzo je primorala francuske trupe da se povuku na liniju verdenskih forova.

Zbog brzog nastupanja Nemaca komandant Verdenskog rejona izdao je 24 februara naređenje da se sve pripremi za rušenje. 25-og su Nemci zauzeli for Duomon, koji nije ni branjen. Pored toga, nije se mogao ni flankirati iz susednih forova (Tiomon i Vo), jer su i iz njih bila izvučena oruđa za flankiranje. Ali 26 februara je komandu nad Drugom armijom i Verdenu primio novi komandant koji ponovo aktivira verdenske forove i tako zaustavlja nemačke napade.

Početkom juna Nemci su obnovili napade i posle teških borbi osvojili 7 juna for Vo, a zatim su produžili napade na Tiomon, Suvil i Tavan. Padom fora Tiomon nastala je opasnost i za ostala dva fora. Međutim, snažnom intervencijom oruđa iz kupola razrušenog utvrđenja Froadeter, dalji napad je bio odbijen. Krajem juna Francuzi su prešli u protivnapade i do novembra povratili sve fo-

rove, a Nemci su se zbog jake vatre ponovo naoružanih forova povukli na polazne položaje od februara meseca.

1918 godine je u sklopu sveopšte savezničke ofanzive Verden poslužio kao strategiski oslonac američke armije za napad na utvrđenu nemačku liniju »Krimhild i Brunhild« u pravcu Sedana.

Primer Verdena pokazao je put kojim treba ići u daljoj praksi stalne fortifikacije u oblasti strategije. On je pokazao da stalna utvrđenja, uklopljena u sistem odbrane operativne vojske, mogu da protivstanu i najžešćim napadima i najjačim artiljeriskim kalibrima. Na taj način ona predstavljaju jake čvorove odbrane, čija čvrstina olakšava držanje čitavih frontova.

Verden, suprotno od Plevne i Ljaojanga, nije vezivao jedinice za fortifikacijske objekte, već je fortifikaciju potčinjavao zahtevima taktike, operatike i strategije i do maksimuma koristio tehničke prednosti objekata.

MAŽINO LINIJA⁵⁾

Da bi se Mažino linija pravilno ocenila, nužno je potsetiti se na obostranu strategisku situaciju 1939-40 g.

Poznato je da su Francuzi još 23 avgusta mobilisali jedinice za zaštitu granice i da su Nemci u to vreme na Zigfridovoj liniji imali svega 8 aktivnih divizija.⁶⁾ Francuzi su u toku septembra koncentrisali 85 divizija prema Nemačkoj. Isto tako Hitlerov ratni plan za 1939 g. nije predviđao nikakva aktivna dejstva protiv Francuske. Prema tome, mobilizacija i koncentracija francuskih snaga mogle su se izvršiti neuznemiravano i bez Mažino linije.

Mažino linija je trebalo da odigra ulogu oslonca za ofanzivne operacije protiv Nemačke. Međutim, Francuzi su mirno sa Mažino linije pratili tok uništenja poljske armije i posmatrali kasnije koncentraciju nemačkih divizija za napad na njih.

⁵⁾ General Bonlen: Tri fortifikacije.

⁶⁾ Kurt fon Tippleskirch: Geschichte des Zweiten Weltkrieges.

Prema tome, ni ovaj zadatak nije ispunila Mažino linija.

Ali, ovakva konstatacija ne bi bila potpuna i pravilna ako se ne bi istaklo da Mažino linija nije ispunila svoju ulogu u toku 1939 g. i zbog opštih strategiskih slabosti francuske armije. Vrhovno komandovanje odreklo se svojom neaktivnošću svih operativnih i strategiskih koristi koje je Mažino linija mogla da pruži.

Treći zadatak — zaštitu važnih prigraničnih i industrijskih oblasti — Mažino linija je izvršila. Mada je Nemci nisu napadali glavnim snagama, ipak se mora istaći herojska odbrana posade Hohvalda, jednog od najvećih oslonaca ove linije, koji je branio upad u Alzas između Rajne i Donjih Vogeza. Napadnuta 19 juna 1940 g. najtežim artiljerijskim kalibrima i talasima »Štuka«, koje su bombardovale svakih 15 minuta bombama od 1.000 — 1.800 kg, posada Hohvalda je odbila uspešno sve napade. Hohvald se predao tek na poziv Francusko-nemačke komisije za primirje.

Sticanjem strategiskih okolnosti Mažino linija je ipak odigrala veliku ulogu koja joj nije bila namenjena. Naime, ona je kanalisala napad glavnih nemačkih snaga severno preko Luksemburga, Belgije i Holandije.

U napadu preko Ardena Nemci su zakačili samo severno krilo Mažino linije. Izuzev oslonca 505, tu su bila pojedinačna utvrđenja bez ikakve dubine, te nisu ni predstavljala neku naročitu vrednost. Oslonac 505 izdržao je puna tri dana najžešće napade artiljerije, vazduhoplovstva i pešadije. Tek kad je jedna inžinjeriska četa eksplozivom porušila njegove toparnice i ulaze, 505 je prestao da dejstvuje. Slabost ovog dela Mažino linije nije ležala u utvrđenjima, već u neaktivnosti žive sile koja ih je branila. Francuskim jedinicama koje su se borile van oslonca nedostajalo je napadnog duha.

Tek kad je Vegan ponudio primirje, Nemci su napali Mažino liniju u celini. Međutim, otpora tada nije moglo ni biti, jer je 12 juna naređeno francuskim snagama da se povuku iz Mažino linije.

Na kraju, kao opšti zaključak može se reći da vrhovno rukovodstvo nije uspešno odigralo svoju strategisku ulogu pa samim tim ni Mažino linija kao element strategije. Ali se isto tako ne može osporiti da je njeno postojanje imalo velikog uticaja kako na ratni plan i početne operacije Nemaca, tako i na akcije francuske Vrhovne komande u toku čitavog perioda od septembra 1939 do kapitulacije Francuske 25 juna 1940 g.

ZIGFRID LINIJA (WESTWALL)

Strategijski ciljevi Zigfrid linije bili su usko prilagođeni nemačkom ratnom planu. Ona je dobila zadatak da zaštiti zapadne granice Rajha, a time i pozadinu nemačkih armija, koje će izvesti munjevit rat u Poljskoj. Na Zigfrid liniji nalazilo se u to vreme svega 8 aktivnih i kasnije još 25 na brzu ruku formiranih rezervnih divizija.⁷⁾

Na taj način Zigfrid linija je postizala ekonomisanje snagama i obezbeđivala slobodu akcije na drugom frontu.

Pod zaštitom Zigfrid linije Hitler je pregrupisavao svoje armije sa istoka na zapad i bez ikakvih uznemiravanja pripremio rat koji će za šest nedelja smrviti francusku, belgisku i holandsku armiju.

Da li je to bila zasluga Zigfrid linije? Polazeći od stvarnih činjenica i događaja koji su se odigrali, ne može se osporiti da je ona zaista ispunila ulogu koju joj je postavila Vrhovna komanda.

Kada je 10 maja 1940 god. otpočeo napad na Francusku, Zigfrid linija je ponovo poslužila ekonomiji snaga. Koncentrišući glavne snage u zahvatu Ardena, Nemci su na pomoćnim pravcima gde se nalazila Zigfridova linija ostavili slabije snage, bez bojazni za bok i pozadinu glavnih snaga. Pored toga, ona im je poslužila kao oslonac za ofanzivna dejstva. I ove svoje zadatke ona je umnogome izvršila zahvaljujući neaktivnosti zapadnih saveznika.

---

⁷⁾ Francuski general Bonlen tvrdi da je 1939 g. bilo na Zigfrid liniji 42 divizije, dok nemački general Tipelskirh tvrdi da je na početku bilo 8 aktivnih, a kasnije još 25 rezervnih.

Još jednom će Zigfrid linija odigrati svoju ulogu.

Potučene nemačke armije u Normandiji 1944 g. došle su ponovo na Zigfrid liniju. Ali sad je situacija bila drukčija. Utvrđenja su takoreći bila razoružana radi pojačanja Atlantskog bedema i trupa na istoku. Pokušaj da se ponovo naoružaju i posednu nije imao mnogo uspeha. Nemačke divizije koje su se povukle na Zigfrid liniju bile su samo bleđa senka nekadašnjih »teutonskih osvajača«. No, i pod takvim okolnostima Zigfrid linija je poslužila za prihvatanje jedinica koje su se povlačile. Borbe na njoj trajale su od oktobra 1944 g. do marta 1945 godine. Ona je prisilila Saveznike na vrlo metodičan rad i na koncentraciju velikih snaga i ogromnog materijala. Napad se vršio probojem, a njegove su pripreme i tempo potsećali na one iz Prvog svetskog rata.

Još jedan zadatak ispunila je Zigfrid linija 1944 g. Pod njenom zaštitom Nemci su koncentrisali 10 pešadijskih i 5 oklopnih divizija i sa osloncem na nju preduželi poznatu protivofanzivu preko Ardena u pravcu Liježa.

Pri probiju Zigfrid linije Saveznici su imali velike borbe naročito kod Ahena i Eks la Šapela, kao i na drugim sektorima gde su Nemci imali jače snage. Pošto su Amerikanci probili »Ahenski utvrđeni rejon«, izbili su pred drugi odbranbeni pojas na r. Ror. U drugoj polovini februara probijen je i ovaj pojas i Amerikanci su izbili pred treći pojas na Rajni, za koji Nemci više nisu imali snage. Početkom marta probijena je Zigfrid linija po celoj dubini i Amerikanci su se pojavili u pozadini ostalih oteka koje su mahom branile snage »folksšturma«. To je ubrzalo pad čitave linije.

ATLANTSKI BEDEM⁶⁾

Hitler je želeo da Atlantskim bedemom spreči stvaranje drugog fronta. Međutim, bedem nije izdržao na težištu invazije ni tri dana.

⁶⁾ Kurt von Tippelskirch: Geschichte des Cweiten Weltkrieges.

Da bi se doneo pravilan zaključak o koristi Atlantskog bedema neophodno je razmotriti situaciju u kojoj se nalazio kad je bio napadnut. Atlantski bedem je bio samo delimično izgrađen (25%) — postojao je samo prvi položaj; kvalitet i jačina branioca slabi; komandovanje kruto i centralizovano; obaveštajna služba sasvim podbacila; strategisko iznenađenje bilo je za Nemce potpuno: sve do sredine jula držali su neangažovanu Petnaestu armiju očekujući glavno iskrcavanje u rejonu Pa-de-Kalea; izabrani otkaz za invazije (50 km) branjen je sa 1,5 divizijom u prvoj liniji, a u drugoj se nalazila 352 pešadiska divizija (Sen Lo) i 21 oklopna divizija (Kan); u to vreme Crvena armija je bila na granicama Nemačke; Saveznici su imali ogromnu nadmoć u ljudstvu i materijalu.

Pa, ipak, i pored brzog pada, ne može se reći da Atlantski bedem nije ispunio baš nikakvu ulogu. On je, naprimer, naterao Saveznike na dugotrajnu pripremu, i bio razlog što su Britanci morali da pripreme čak i veštačka pristaništa i da ih prevezu preko Kanala. Sve je to odugovlačilo početak invazije, a samim tim i svršetak rata što je bio jedan od ciljeva nemačke Vrhovne komande.

Atlantski bedem je primorao Saveznike da izbegnu njegov najjače utvrđeni sektor u prostoru Pa-de-Kalea, čime su se odrekli najpogodnijeg strategisko-operativnog pravca — prema Ruru i centru Nemačke.

Najzad, on je odigrao veliku ulogu u smanjenju tempa savezničkih operacija posle iskrcavanja. Držeći se u pojedinim objektima oko postojećih pristaništa i luka, Nemci su dugo po iskrcavanju sprečavali njihovo korišćenje. To je išlo na štetu materijalnog obezbeđenja i popune desantnih trupa, a time je uticalo i na brzinu njihovog nadiiranja. Na taj način Nemci su bili u mogućnosti da pruže uzastopni otpor i da se prilično uredno povuku na Zigfrid liniju.

MANERHAJMOVA LINIJA

Manerhajmova linija je odgovorila svojoj nameni u toku Drugog svetskog rata. Njena tehnička čvrstina, taktičko-operativni raspored, je poučan primer uspešne odbrane utvrđenih rejona. Pored ostalog ona je relativno dugo štitila državnu teritoriju, u desni bok i pozadinu sovjetskog fronta.

Četiri meseca ona je relativno malim snagama odolevala daleko nadmoćnijoj i tehnički bolje opremljenoj armiji. Pozadi nje Finci su izvršili mobilizaciju i koncentraciju i dobili četiri meseca u vremenu.

Manerhajmova linija, očiti je no ma koji drugi primer iz prošlog rata, pokazuje kakve sve koristi može pružiti stalna fortifikacija, ako je njena realizacija u punom skladu sa taktičkim, operativnim i strategiskim koncepcijama jedne armije. Pored toga, ona pretstavlja jedinstven primer pravilne dopune geološko-topografske jačine zemljišta stalnim fortifikacionim objektima, zaprečavanjem i poljskom fortifikacijom uz usko povezivanje sa aktivnim dejstvima operativne vojske.

Postoji još niz primera, kao što su: Metaksasova linija, Sevastopolj i dr., no svi se oni ne mogu ovde obraditi kako zbog obimnosti tako i zbog namene članka. Uzeti su samo najkarakterističniji, iz kojih se mogu sagledati potrebni elementi, izvući zaključci i iskustva za eventualnu primenu u budućnosti.

*

Zanimljivo je razmotriti i utvrđivanje u predratnoj Jugoslaviji. Ono je nosilo pečat političkih, društvenih i ekonomskih prilika. Nesamostalna spoljna politika, neprekidno laviranje između osovinskih sila i svojih bivših saveznika, nepoverenje u sopstvene snage, stalni sukobi između nacionalnih buržoazija, izrabljivanje ekonomskog potencijala zemlje od strane uvezenog kapitala, imali su odraza i na utvrđivanje; ono je rešavano parci-

jalno, prema momentanim potrebama, više na osnovi političkih momenata nego potreba ratnog plana.

Nepostojanje sopstvene doktrine za odbranu zemlje nije moglo dati ni sistem utvrđivanja, koji bi odgovarao specifičnim uslovima našeg zemljišta i naše ekonomske moći, već su se kopirali tuđi sistemi a prvenstveno Mažino linije (utvrđivanje prema Italiji 1937).

Kada su 1938 g. nemačke trupe ušle u Austriju, jasno je bilo da će i Mađarska brzo postati Hitlerov plen. Zato je Generalštab otpočeo 1939 g. utvrđivanje prema Austriji i Mađarskoj i to ne više po sistemu Mažino već malim objektima koji su mnogo više odgovarali našim uslovima.

Kad su nemačke trupe ušle u Rumuniju počelo se sredinom 1940 sa utvrđivanjem istočne granice, a posle italijanske agresije u Albaniji, preduzeto je utvrđivanje i prema ovoj granici.

Mnogo se htelo, malo se uradilo. Jugoslovenska utvrđivanja i onakva kakva su bila nisu odigrala svoju ulogu, jer zbog izdajstva odgovornih niko ih nije ni branio, a i sami objekti nisu bili dovoljno obezbeđeni potrebnim naružanjem.

FORTIFIKACIJA U BUDUĆEM RATU

Danas se o primeni fortifikacije mnogo piše i na Istoku i na Zapadu. Jasno je da svako gleda sa svog aspekta ali se svi slažu u tome, da je poljska fortifikacija u pogledu njene buduće primene van svake diskusije. Isto tako u oblasti stalne fortifikacije prihvaćena su izvesna iskustva, koja su očigledna i neposredna i koja su činjenicama ratne prakse nepobitno potvrđena.

Prvo i najvažnije iskustvo je da utvrđene linije neće moći da opstanu u budućnosti. Ovo ne znači da će ih zemlje koje ih poseduju napustiti. Naprotiv, danas se ponovo radi na opravkama i održavanju postojećih linija, a verovatno će se i dograđivati. Nema sumnje — bez obzira na to što je najveća slabost današnjih linija u maloj dubini i mogućnosti njihovog obilaska — da one predstavljaju solidne osnove za naslon novih objekata koje treba izgrađivati po dubini državne teritorije.

Sledeće iskustvo je da se mora revidirati dosad uobičajeni zadatak stalne fortifikacije: zaštita početnih strategijskih radnji i operacija na graničnom frontu. Oba svetska rata pokazala su da se ratovi ne dobijaju u graničnim sudarima, već da se vode po dubini jedne ili druge protivnikove teritorije, i da oscilacije fronta idu na stotine pa i hiljade kilometara. Prema tome, ovakvom se ratu mora povinovati i fortifikacija. Ona neće služiti samo u početnim graničnim sudarima, nego će imati da olakša i uspešno izvođenje pojedinih operacija i držanje važnih strategijskih objekata u toku celog rata i na velikoj dubini. Ovo potvrđuju nemačke utvrđene linije u Italiji 1943/44 («Zimska linija», «Hitler linija» i «Gustav linija»).

Dalje, oba svetska rata su pokazala da pasivno držanje utvrđenja vodi neminovno kapitulaciji. Prema tome, stalna utvrđenja moraju biti uklopljena u sistem operativne vojske, a tehničko uređenje objekata treba da bude takvo, da ih operativne jedinice sa svojim naoružanjem mogu koristiti. Na ovaj način izbegava se još jedna fatalna greška iz prošlog rata — za posadu stalnih objekata uvek je određivano ljudstvo, drugostepene borbene sposobnosti.

Mnoga stalna utvrđenja u toku Drugog svetskog rata zauzimana su iz pozadine (Metaksas linija, Singapur itd.). Ovo jasno diktuje da se ubuduće mora voditi računa o kružnoj odbrani oslonaca. Na taj način okruženi oslonac vezivao bi za sebe jače neprijateljske snage i stvorio vreme i uslove za aktivna dejstva operativne vojske.

Primeri zauzimanja stalnih utvrđenja vazdušno-desantnim jedinicama i jurišnim grupama (Eben Emael, oslonac 505 na Mažino liniji) očitno pokazuju da stalna utvrđenja treba da budu sposobna i za površinsku odbranu, odnosno da se poljskim utvrđenjima i vanposadnim trupama ovakvo zauzimanje izbegne.

Usled nedovoljnog broja rezervnih izlaza, stalna utvrđenja su često bila klopke u kojima je posada formalno bivala ugušena ili spaljena bacačima plamena, nemajući mogućnosti da izvrši ispad; zbog toga oslonci i utvrđenja ubuduće moraju imati više izlaza.

Napad na stalna utvrđenja mogućan je samo pod uslovom potpunog sadejstva svih rodova vojske. Iskustvo je pokazalo da nijedan rod, sam za sebe, nije u stanju da ovlada stalnim utvrđenjem ili osloncem.

Podaci o radovima po tipu stalne fortifikacije kojima se danas raspolaze, i iskustva koja su dosada sredena, nisu dovoljni, da bi se na osnovu njih mogla potpuno sagledati strategisko-operativna koncepcija novog sistema kao ni forme i oblici njene tehničke realizacije. Što se, pak, tiče njene uloge i primene u budućnosti, može se sigurno reći da se u mnogim zemljama radovi ponovo izvode. Prema tome osnovno pitanje je kakav treba da izgleda nov sistem utvrđivanja po tipu stalne fortifikacije.

Za sistem utvrđivanja tipa Mažino i Zigfrid, Ružeron («Budući rat») kaže da »sistemi takvog utvrđivanja leže pokopani na groblju svih dosadašnjih sistema«. Ovakvo isključivo gledanje moglo bi biti i opasno. Ljudska misao razvija se evolutivno, polazeći uvek od onoga što postoji. Zato je malo verovatno da će već postojeća utvrđenja zemlje koje ih poseduju a priori odbaciti. Sevastopolj, Tobruk, Lenjingrad, Malta i dr. iako su bili utvrđeni čak i po sistemu pojasnih tvrđava, odigrali su značajne uloge u Drugom svetskom ratu. Mažino linija nije stvarno napadana, Manerhajmova je potpuno odigrala svoju ulogu, Metaksasova je zaobiđena. Da li se radi toga ove linije mogu potpuno odbaciti? Na njima su postojali utvrđeni regioni, koje većina današnjih pisaca smatra kao dosta dobro rešenje oslonaca modernog utvrđivanja.

U eventualnom budućem ratu najverovatnije neće biti krutih frontova ni frontalnih borbi. Prema tome neće biti ni neprekidnih fortifikacijskih linija koje treba da zatvaraju čitave granice, jer one ne mogu iz finansijskih i drugih razloga imati respektivne dubine da bi onemogućile proboj napadača. Ipak ne treba isključiti da se izvesni delovi granice, jako otvoreni i bez ikakvih prirodnih prepreka, mogu zatvoriti baš linijama radi dobitka u vremenu, ekonomije snaga i usporenja neprijateljevog nadiiranja.

Isto tako operacije će se karakterisati dubokim prodorima, a to znači da fortifikacijom treba olakšati odbranu onih pravaca kojima će napadač usmeriti svoje prodore. Po dubini takvih pravaca treba još za vreme mira podići pojedine oslonce ili utvrđene rejone, koji će poslužiti kao kostur odbrane operativne vojske. Ovi oslonci moraju biti usklađeni sa predviđenim grupisanjem snaga i njihovim manevrom. Svi pravci ne moraju biti podjednako utvrđeni, pa čak ni pojedini rejoni na jednom istom pravcu, inače bi to dovelo do šablona i slabosti koje su postojale kod većine ranijih sistema. Oslonci stalne fortifikacije treba podizati po dubini pravaca, na mestima koja po svom topografskom stvoru i obliku garantuju stabilnost odbrane. Ovakvi oslonci mogu biti bilo protivoklopni (najčešće), bilo samo artiljerijski, bilo pešadski ili možda samo sistem prepreka, ili, pak, kombinacija navedenih oslonaca ukoliko je reč o nekom jačem utvrđenom rejonu i zavisno od strategisko-operativne koncepcije manevra.

Svi oslonci izrađeni za odbranu jednog pravca treba da su tako podešeni, raspoređeni i međusobno povezani, da olakšavaju manevar i udar u bok i pozadinu napadača.

Ako se više istorodnih ili različitih oslonaca izradi kao jedna taktička celina, onda to pretstavlja utvrđeni rejon koji obično zahvata dubinu jedne ili više odbranbenih linija.

Razvijajući dalje svoju misao o budućem ratu, maršal Tito kaže: »Biće više desantnih operacija i osvajanja raznih strategijskih položaja i objekata«.

Svaka zemlja ima po čitavoj dubini položaje koji mogu da budu cilj neprijateljskih vazdušnodesantnih (pomorsko-desantnih) operacija. Na njima treba, još za vreme mira, izraditi stalne objekte koji će poslužiti kao kostur budućih položaja uređenih bilo neposredno pred ili u toku samog rata objektima poljske fortifikacije. Obično se izrađuju pojedini protivoklopni oslonci, a na težištima odbrane i utvrđeni rejoni.

U svakoj zemlji postoje i važni strategijski objekti koji, takođe, mogu da budu ciljevi napadačevih desantnih

operacija i atomskih udara. To su obično veći industrijski, politički i ekonomski centri zemlje ili važne saobraćajne raskrsnice. Pri uređenju ovakvih objekata mora se voditi računa o njihovoj kružnoj odbrani. Naročito ovo važi za ratne luke i pristaništa, koje treba da budu utvrđene ne samo sa obalske strane već i sa kopna (kod Singapura ovo načelo nije primenjeno).

Stalni oslonci oko ovakvih objekata ne smeju se izrađivati izolovano, već će oni, naprotiv, predstavljati skelet položaja operativne vojske, koji se definitivno uređuju u toku samog rata ili u toku političkih zategnutosti, objektima poljske fortifikacije.

Ako se poveže čitav ovaj sistem (mestimično utvrđivanje granice, utvrđivanje važnih operacijskih pravaca po dubini, utvrđivanje značajnih strategijskih položaja po celoj dubini zemlje i utvrđivanje izrazitih strategijskih objekata) tada se može naslutiti, bar orijentirno, kakve revolucionarne promene pretstoje u čitavoj koncepciji budućeg fortifikacijskog uređenja zemljišta.

Međutim, pri razmatranju problema fortifikacije u eventualnom budućem ratu nije dovoljno izvesti samo zaključke o njenoj važnosti, već je potrebno izneti gledišta i o poljskoj fortifikaciji, kao i nekim drugim problemima koji će imati odraza na fortifikaciju.

Na prvom mestu postavlja se problem vremena kao presudnog faktora koji će uticati kako na blagovremenu primenu fortifikacijskih postrojenja i brzinu njihove izrade, tako i na izbor sistema utvrđivanja, naročito u poljskoj fortifikaciji. Karakteristike budućeg rata i mogućnost jednovremenog dejstva agresora po celoj braniočevoj teritoriji neminovno zahtevaju da se deo fortifikacijskog uređenja zemljišta izvede još u mirno vreme (zaštita najvažnijih operacijskih pravaca, komunikacija, važnih bazena bazične i vojne industrije) kako bi se izbeglo iznenađenje u početnoj fazi rata. I dok se ranije moglo zadovoljiti zaštitom prigranične zone, za budući rat to će biti nedovoljno. No jasno je da blagovremeno stalno utvrđivanje iziskuje ogromna materijalna i finansiska sredstva. Otuda se postavlja i drugi problem (pored izbora najpogodnijeg si-

stema utvrđivanja) kako odrediti obim stalnog u odnosu na poljsko utvrđivanje. Mnogi su uslovi koji će uticati na ovaj odnos, no presudan uticaj ipak treba dati ekonomskoj situaciji zemlje.

Bez obzira da li se utvrđivanje izvodi u stalnom ili poljskom tipu, manevarski karakter budućeg rata zahteva da se objekti moraju za što kraće vreme izraditi. Rešenje ovog problema kod stalnog utvrđivanja treba prvenstveno tražiti u primeni brzovezujućeg betona, većoj primeni čelika i gotovih betonskih i čeličnih elemenata. Kod poljskog utvrđivanja ovo pitanje postavlja se još u drastičnijoj formi. Više se neće raspolagati sa onoliko vremena za organizaciju položaja, kako je to bilo u Drugom svetskom ratu ili čak u Korejskom ratu. Tehnički zasićene armije, koristeći nuklearno naoružanje i druga savremena tehnička sredstva, u stanju su da za kratko vreme probiju i najjače položaje i da međuprostore između pojedinih položaja i linija brzo savlađuju, ostavljajući braniocu veoma kratko vreme za utvrđivanje. A veće dubine na koje se mora ići zbog zaštite od atomskih udara i obimnija primena skloništa skoro su utrostručili obim radova u odnosu na prošli rat. Sama ljudska snaga i alat ne mogu mnogo postići. Rešenje je jedino ostalo u masovnijoj primeni mehanizacije. Ali, ako orografske i geološke karakteristike državne teritorije otežavaju primenu mehanizacije, naročito za objekte masovne zaštite, onda jedini izlaz leži u potencijalnim mogućnostima opštenarodnog rata. Teritorijalne komande, koristeći sve raspoložive građevinske i druge radne organizacije kao i masovnu mobilizaciju mesnog stanovništva, moraju postati osnovni izvođači fortifikacijskih radova u pozadini, orijentišući se uglavnom na objekte masovne zaštite (rovove, zaklone i eventualno skloništa). Sve ostalo dopunjuju jedinice po posedanju položaja. Ovakvim radom moglo bi se, unekoliko, ublažiti izraziti nedostatak vremena za poljsko utvrđivanje.

Vreme će uticati i na izbor samog sistema utvrđivanja. Ne ulazeći u analizu dobrih i loših strana rovovskog i grupnog sistema, mora se odmah konstatovati da su izrazite prednosti rovovskog sistema, sa gledišta raspoloživog

vremena, dovedene u pitanje. Rovovski sistem je pod izvesnim okolnostima (u pitanju je zemljište i vreme) u toku prošlog rata pokazao ogromno preimućstvo nad grupnim sistemom, naroćito na Istoćnom frontu. Uzane zone dejstva jedinica, ravnićasto zemljište i dugo pripremanje operacije bili su ćinioci koji su oćito uslovljavali rovovski sistem. Ako, pak, danas posmatramo ove ćinioce videćemo da stvari stoje sasvim drukćije. Rastresiti raspored javlja se kao prvi plod atomskog rata. Ovim su se fortifikacijski radovi, koji su za rovovski sistem i onako bili ogromni, sada povećali dva do tri puta. Zaštita od nuklearnog naorućanja zahteva mnogo dublju fortifikaciju i obimniju primenu kolektivnih skloništa, što, takoće, fortifikacijske radove znatno povećava. S druge strane izrazito manevarski karakter budućeg rata, oćigledno će skratiti kako vreme priprema, tako i vreme izvoćenja operacija. To skraćenje će utoliko biti drastićnije, ukoliko je armija agresora bolje tehnićki opremljena i ukoliko dejstvuje na ravnićastom ili manevarskom zemljištu. Isto tako vreme priprema biće kratko i u poćetnim operacijama, jer je agresor u stanju da sa svojim strategiskim ešelonom otpoćne operacije takoreći iznenadno. Sve ovo skraćuje vreme za izvoćenje fortifikacijskih radova u odnosu na norme iz Drugog svetskog rata. Zato povećanje radova i skraćenje vremena jasno govore da ne moće biti govora o primeni rovovskog sistema ćak i ako se raspolaće inćinjeriskom mehanizacijom.

Treba nešto reći i o grupnom sistemu. U klasićnim uslovima bataljonski odbranbeni rejonu bili su najveća forma grupnog utvrćivanja. Danas se viće na to ne moće ići, jer bi bataljonski rejon odbrane zahvatao rejon 5—8 km po frontu i dubini, a njegovo fortifikacijsko urećenje apsolutno bi predstavljalo rovovski a ne grupni sistem. Ćak i ćetni odbranbeni rejon reće će doći u obzir kao fortifikacijska celina iz razloga što bi za njegovo urećenje bilo potrebno oko dva meseca rada ćete (bez mehanizacije). Kao što vidimo vreme igra bitnu ulogu u pogledu izbora sistema utvrćivanja, pa ćak opredeljuje i obim dokle se, uglavnom, moće ići u grupnom sistemu, kome daje apsolutnu prednost.

Pored dosadašnjih iskustava koja opredeljuju pojedina tehnička rešenja iz oblasti fortifikacije, potrebno je sagledati i uticaj nuklearnog naoružanja kako na stalnu tako i na poljsku fortifikaciju. Zasada se ne raspolaže sigurnim tehničkim podacima o njegovom dejstvu na objekte obe vrste fortifikacije, da bi se mogla oformiti postojana gledišta o njihovoj veličini, lokaciji, izboru materijala, profilima i dimenzioniranju pojedinih zidova. Međutim, upoređivanjem i analizom dosadašnjih oskudnih iskustava može se konstatovati da jaki armirano-betonski objekti pružaju priličnu zaštitu od udarnog i toplotnog dejstva, ukoliko nisu u neposrednoj blizini nulte tačke. Od radioaktivnog dejstva, bez obzira na veličinu primarnog i sekundarnog zračenja, nisu u stanju da zaštite, naročito zbog još nerešenog pitanja toparnica kod nekih objekata. Armirano-betonski objekti koji bi trebalo sigurno da zaštite od rušecog, toplotnog i radioaktivnog dejstva atomske bombe, imali bi takoreći neprihvatljive dimenzije. Usled toga sada su u ispitivanju elastični i prednapregnuti beton, čelik, olovo i drugi materijali, kako bi se njihovom većom otpornošću smanjile dimenzije dosada upotrebljivanih materijala. Duboki podzemni objekti (skloništa) imaju ogromna preimućstva nad površinskim. Isto tako očito je da će se veliki oslonci, koji mogu postati atomski cilj, morati da izbegavaju, a isto tako i sami oslonci moraju biti na takvom međusobnom udaljenju da ne mogu biti ugroženi jednim atomskim udarom.

Što se tiče poljske fortifikacije, ovde nećemo ulaziti u analizu njene korisnosti, jer je ona dovoljno poznata, već ćemo samo izneti neke tendencije koje se na osnovu dosadašnjih iskustava mogu uočiti. Na prvom mestu moraju se raditi dublji objekti poljske fortifikacije, naročito rovovi i zajednička skloništa. Individualna mala skloništa (lisičje jame i podgrudobrasko sklonište) moraju se masovno primenjivati. Pored individualnih skloništa u mnogo većem broju radiće se i kolektivna — duboka skloništa. Pokriveni objekti, bez obzira na debljinu pokrivke, imaju prednost, a njihova rastresita izgradnja uz brižljivo maskiranje, pretstavlja jedan od osnovnih zahteva savremene fortifikacije.

Na kraju treba podvući da je fortifikacija uvek bila i da će ubuduće biti samo jedno od sredstava strategije koje doprinosi opštoj pobedi. Nikada dosada nije se desilo da je pasivna odbrana iz objekata stalne ili poljske fortifikacije donela pobedu. To se ni ubuduće neće desiti. Ne sme se nikad dozvoliti da fortifikacija postane sama sebi cilj, niti da se od nje očekuje ono što ona ni po svojoj biti, ni po svojoj nameni ne može da izvrši. Vrednost i značaj fortifikacionih objekata uslovljeni su kvalitetom ljudi koji ih brane i to je zakon koji se ne sme zaboraviti.

(Članak je uzet iz »Vojnog dela« br. 7—8/60)

Pukovnik MILISAV NIKIĆ

RAD PARTIJE NA OKUPIRANOJ TERITORIJI

Rad KPJ na okupiranoj teritoriji bio je i u vojnom i političkom pogledu sastavan, nužan deo oslobodilačke borbe, svenarodnog otpora okupatoru i od ogromnog značaja za uspeh borbe u celini.

O značaju tog rada drug Aleksandar Ranković, u svom referatu na V kongresu KPJ, rekao je:

»Rad na okupiranoj teritoriji bio je jedan od najvažnijih zadataka naše Partije. Dragocena iskustva iz dugogodišnjeg predratnog ilegalnog rada svestrano su iskorišćavana za dalje usavršavanje metoda rukovođenja čitavom ilegalnom delatnošću Partije.«¹⁾ I kao što su se oružane snage Revolucije — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi — razvijale i u procesu borbe neprekidno usavršavale, izgrađujući kroz ratnu praksu ne samo organizaciju i formaciju nego i taktiku borbenih dejstava, tako isto su se razvijali i po intenzitetu i po formama, rad i akcije Partije na okupiranoj teritoriji. Čitava naša zemlja, svaka njena oblast — skoro svako selo i grad — bilo je ratno poprište. Otuda u našem ratu i nije bilo neke krute granice između fronta i pozadine.

Iako su još u pogledu CK KPJ za oružani ustanak dati osnovni doktrinarni principi a koji su kasnije dopu-

¹⁾ Aleksandar Ranković, »Izabrani govori i članci«, str. 190, 191. Izdanje Kultura — Beograd 1951 god.

njavani i razrađivani u uputstvima i direktivama Vrhovnog štaba (i ostalih rukovodstava), u početku oružane borbe, a ni kasnije u toku trajanja Narodnooslobodilačkog rata kod nas nije bilo nekih uobičajeno pisanih pravila i normi ratovanja. Sem toga, najveći broj komunista (kako oni koji su komandovali odredima, brigadama i divizijama, tako i oni koji su radili u ilegalstvu na okupiranoj teritoriji), nije se bavio ni vojnim pitanjima u celini ni izučavanjem partizanskog ratovanja — njegove teorije i iskustva posebno. Vojna znanja sticana su u surovoj ratnoj praksi. Za rad na okupiranoj teritoriji, pogotovo za rad u jakim neprijateljskim garnizonima, s obzirom na specifičnosti našeg rata i uslove u kojima se on vodio, teško da je i moglo biti nekih propisa i za sve uslove ilegalnog rada važećih uputstava. Praksa rada i borbe ukazivala je na konkretne forme i oblike.

Partiske organizacije i rukovodstva na okupiranoj teritoriji, rešavali su niz važnih problema i pitanja zavisno od situacije, zahteva i zadataka koje je postavljalo rukovodstvo rata i Revolucije: Vrhovni štab NOV i CK KPJ.

O svakom pitanju na kom su radile partiske organizacije i rukovodstva na okupiranoj teritoriji moglo bi se veoma mnogo pisati, međutim u ovom članku zadržaćemo se samo na nekim od tih pitanja.

Politički rad. Politički i agitaciono-propagandni rad na objašnjavanju ciljeva oslobodilačke i revolucionarne borbe, tj. političke linije KPJ, okupljanje ljudi oko platforme borbe KPJ i rad na razvijanju jedinstva naroda u borbi protiv neprijatelja, bio je jedan od najvažnijih partiskih zadataka. I upravo to je bio zadatak na kome se iscrpljivao najveći deo aktivnosti svakog komunista bez obzira na uslove u kojima je radio i mesto gde se nalazio. Po formama, politički rad na okupiranoj teritoriji bio je vrlo raznovrstan: pojedinačni razgovori, razgovori u malim grupicama, kružocima, sastanci po kućama, rasturanje pisanih materijala itd. Da bi taj rad mogao dati što veće rezultate partiske organizacije su morale neprekidno da rade na razvijanju unutrašnje čvrstine, organizacionog i političkog jedinstva. Rad se nije, naročito u nekim mestima, ograničavao na one forme koje smo napomenuli, već

je dobijao oblike masovnog političkog rada. Tako, naprimjer, u mnogim gradovima i mestima na okupiranoj teritoriji stvarala se mreža organizacija Narodnog fronta, organi nove Narodne vlasti, USAOJ-a, AFŽ, pa čak su stvarane i pionirske organizacije. Sav taj rad bio je usmeren na stvaranje jedinstva naroda za borbu protiv neprijatelja, za pružanje pomoći NOV, iz čega je i rezultirao onako veliki i stalni priliv novih boraca u redove oružanih snaga Revolucije.

Jedan od važnih preduslova za uspešan politički rad na okupiranoj teritoriji bile su partiske štamparije i »tehnike«. Ne treba naglašavati koliko je bilo teškoća za njihovo organizovanje, održavanje i rad u njima. Zaista je bilo pravo herojstvo, a trebalo je mnogo veštine i umešnosti da bi se u jednom okupiranom mestu održala i radila partiska štamparija ili »tehnika«. A njih je bio veliki broj: skoro u svim okružnim komitetima i u najvećem broju sreskih i mesnih komiteta postojala je tehnika u kojoj je štampan partiski materijal. Za vreme dok su se nacionalna partiska rukovodstva nalazila na okupiranoj teritoriji raspolagala su štamparijama koje su bile u stanju da štampaju i knjige. Tako, naprimjer, u ilegalnoj štampariji Pokrajinskog komiteta Srbije u Beogradu, pod najtežim uslovima, štampani su »Istorija SKP (b)«, »Pitanja lenjinizma«, list »Glas«, leci, proglosti i obaveštenja. U njoj je štampano i sedam brojeva Biltena Vrhovnog štaba. Za sve vreme Narodnooslobodilačke borbe ilegalna »tehnika« u Sloveniji bila je na visokom nivou i imala je veliki broj štamparija, ciklostila i drugih sredstava. Samo u Ljubljani od aprila 1941 do aprila 1943 godine, znači u toku 2 godine, štampano je u ilegalnim štamparijama 76.000 primeraka novina, 72.000 primeraka brošura i 1,375.000 letaka.²⁾

Komunisti koji su radili na okupiranoj teritoriji brzo su reagovali na političke događaje, naročito na one značajnije, koje je trebalo objašnjavati narodu. I o tome ima veoma poučnih primera. Posle Drugog zasedanja AVNOJ-a u Jajcu, pred sve komuniste Jugoslavije postavio se kao

²⁾ Podaci uzeti iz referata A. Rankovića na V kongresu KPJ.

najvažniji politički zadatak upoznavanje naroda sa odlukama AVNOJ-a i njihovo objašnjavanje. To je bio zadatak i komunista na okupiranoj teritoriji. Evo nekoliko primera o sprovođenju tog zadatka:

— Znaš li šta je AVNOJ? — upitao je drug »viša veza« radnika splitskog brodogradilišta Marina Reića.

— Ne znam, objasni mi.

— To je Antifašističko Veće Narodnog oslobođenja Jugoslavije.

— Dobro, a sad mi reci šta radi AVNOJ?

Kad mu je drug »viša veza« objasnio on je odmah otišao da objašnjava dalje. Nekoliko takvih susreta radnika s »višom vezom«, i u toku narednih dana, na šetalištu na Rivi, na sastancima po kućama i pri susretima, na kružocima organizacija Narodnog fronta itd., raspravljalo se o odlukama donetim u Jajcu.

O odlukama se u Karlovcu saznalo prvih dana decembra 1943 godine. S njima su upoznati članovi KPJ i SKOJ-a. Oni su odmah krenuli da ih objašnjavaju svojim poznanicima i simpatizerima NOB. U toku jedne noći o tome je otštampan i letak koji su članovi SKOJ-a rasturili po gradu.

Borci Prve Makedonsko-kosovske brigade, prvih dana decembra 1943 god. nalazili su se na padinama Kajmakčalana. Za odluke su čuli preko radiostanice »Slobodna Jugoslavija«. To je izazvalo buru oduševljenja: borci su se grlili i ljubili od radosti, pucali su iz pušaka. I planina je odjekivala kao da se i ona veselila. A za to vreme kuriri Pokrajinskog komiteta Makedonije i Glavnog štaba prolazili su kroz neprijateljske redove da bi partiskim organizacijama u okupiranim mestima preneli vest o odlukama.

Ili, još jedan primer: Tek je bio pao mrak kad je u skladište ilegalne partiske »tehnike« u Toplici ušao sekretar Okružnog Komiteta KPJ. Iz džepa je izvadio zgužvan list sa tekstom odluke i dao ga drugarici Jeleni Bogar koja je tu radila. Odluke je trebalo hitno umnožiti. Kucanje na mašini, rad na ciklostilu — i u toku noći sve je

bilo gotovo. U zoru, kuriri ilegalci razneli su tekst Odluka po svim mestima Toplice.³⁾

Uspesi Narodnooslobodilačke borbe i pravilna politika KPJ oko koje su se iz dana u dan okupljale sve veće mase svih naroda Jugoslavije u borbi protiv okupatora, a za nacionalno i socijalno oslobođenje, doprinosili su da u redove Narodnooslobodilačke vojske neprekidno stupaju novi borci. Njih je svakim danom sve više bilo iz okupiranih gradova i sela. Radnici, seljaci i inteligencija bežali su ispod okupatorske vlasti i stupali u borbene redove nove vojske koja se stvarala. Ne samo da su se partiske organizacije na okupiranoj teritoriji svojim konkretnim političkim radom borile da utiču na ljude, na omladinu, da se vežu za Narodnooslobodilački pokret, već su organizovali izlazak novih boraca do jedinica NOV. A organizacija tog izlaska nije bila nimalo lak i jednostavan zadatak: okupator je kontrolisao svaki pokret, svaki deo okupiranog grada i trebalo je mnogo veštine i organizatorskih sposobnosti da bi se uspelo. Pa, ipak, poznato je da je iz mnogih naših gradova (Beograda, Zagreba, Splita, Sarajeva, Ljubljane — i drugih), uz pomoć ilegalnih partiskih organizacija i rukovodstava izašlo na slobodnu teritoriju i stupilo u NOV i po nekoliko hiljada boraca. A to je bio, bez sumnje, krupan doprinos razvitku NOB.

Oružane akcije. Ne postoje sabrani podaci o tome koliko je na okupiranoj teritoriji ubijeno ili ranjeno neprijateljskih vojnika i oficira, ili koliki je ukupan broj akcija i diverzija koje su izvršili članovi KPJ, SKOJ-a i ostali patrioti i simpatizeri Narodnooslobodilačke borbe. I, veoma malo je pisano o tim akcijama tako da je dosta ostalo nepoznatog. No činjenica je da su još od prvih dana Oslobođilačke borbe na okupiranoj teritoriji ubijani okupatorski vojnici, špijuni, konfidenti i ostali izdajnici naroda; paljeni neprijateljski kamioni i novine, benzinska skladišta i magacini, razoružavane straže i patrole, vršeni napadi na bolnice i zatvore i oslobađani uhapšeni i zatvoreni drugovi.

---

³⁾ Svi ovi primeri uzeti su iz lista »Borba«, od 29 XI 1958 godine.

U svakom mestu gde god je za to postojalo mogućnosti, naročito u velikim gradovima, partiske organizacije formirale su udarne grupe za izvođenje borbenih zadataka, sastavljene od članova Partije i SKOJ-a i ostalih omladinaca-patriota. Navešćemo samo nekoliko primera koji su isečak borbene aktivnosti na okupiranoj teritoriji, u gradovima.

Početakom marta 1942 u Beogradu su članovi jedne udarne grupe likvidirali zloglasnog agenta specijalne policije Kosmajca.⁴⁾

Partiska organizacija u Nišu organizovala je prepade na nemačke vojnike i oficire u gradu. Jedna od smelijih akcija bila je napad ručnim bombama na hotel »Park«, 2 avgusta 1941 g., i tom prilikom je poginulo oko 20 nemačkih oficira. U Nišu su, isto tako, radnici onesposobljavali lokomotive, vagone i pojedine mašine u radionicama. Iz železničke radionice izvlačen je alat koji je slat partizanskim odredima za rušenje pruga i za organizaciju radionica za popravku partizanskog oružja.⁵⁾

»Dana 14 rujna o.g. u vremenu od 12,30 sati i 13 sati — kaže se u aktu min. unutr. poslova NDH — prasnula su u zgradi Ravnateljstva pošta, brzobjava i brzoglasi u brzoglasnom odjelu 4 paklena stroja. Tom prilikom ranjeno je 8 osoba, među njima 2 njemačka vojnika i 1 časnik te nekoliko članova redarstvenog izaslanstva. Redarstveni pristav Ivan Škunca podlegao je zadobivenim ranama.

Istog dana u 15 sati i 45 min. bačene su u Vrbanićevoj ulici dvije bombe na odjel ustaške vojnice, kojom prilikom je ranjeno 12 ustaša.«⁶⁾

⁴⁾ Zanimljivo je kako su članovi ove grupe došli do oružja. Kad su od sekretara Mesnog komiteta Partije drugarice Jelene Četković primili zadatak, morali su se pobrinuti za oružje. Jedne noći u zoru omladinci su, podeljeni u dve grupe, iznad autokomande napali četvoricu nemačkih vojnika i razoružali ih. Iznenadjeni napadom iz jednog mračnog predvorja a pritisnuti noževima fašisti su morali hrabrim omladincima predati mašinke, pištolje i ručne bombe.

⁵⁾ Moma Marković, »Borba Srbije 1941—1945«, izdanje Prosveta — Beograd 1952 g., str. 126.

⁶⁾ Faksimil dokumenta u knjizi »Iz ilegalnog Zagreba« od Ivana Šibla, izdanje Kultura Zagreb, 1957 g.

U listu »Slovenski Poročevalec« ili u okupatorskim izveštajima mogu se naći česti primeri koji govore o pucanju na neprijateljeve špijune, konfidente, i vojnike još u prvim danima borbe. Za okupatora je bilo naročito ponižavajuće što su omladinci razoružavali italijanske vojnike i oficire. Tako, naprimer, u septembru 1941 dva omladinca napala su u Ljubljani dvojicu italijanskih vojnika i jednog oficira. Oficir je odmah podigao ruke i predao oružje, a vojnici su ranjeni kada su pokušali da beže. 7 septembra iste godine, opet u Ljubljani, dvojici podoficira oduzeto je oružje. Mnogobrojne takve akcije teško su pogadale neprijateljsko vojno komandovanje. To je i primoralo generala Robotija da izda naređenje o tome da vojnici koji imaju slobodan dan ne idu pojedinačno na usamljena mesta a oficiri »da moraju preduzeti potrebne mere kako ne bi bili iznenađeni«. Komandant divizije »Grantijeri di Sardenja« jednom je rekao da on ne razume kako to da ljudi »koji imaju čast da nose epolette sardinskih grenadira« mogu biti napadnuti a da pritom nisu u stanju da napadača obore.⁷⁾

Što je više, po svojoj brojnosti i uspesima, rastao Narodnooslobodilački pokret uporedo se povećavao i broj ljudi i grupa koji su se pod rukovodstvom Partije borili u okupiranim gradovima i izvodili oružane akcije. Tako naprimer, pred napad na Beograd oktobra 1944, kad je obaveštajni oficir Prvog proleterskog korpusa s radiostanicom ušao u grad, on je dobio svestranu pomoć partiske organizacije: razne grupe su iz svih krajeva Beograda prikupljale podatke o neprijatelju, a kad su jedinice NOV uz podršku mehanizovanih snaga Crvene armije otpočele napad, brojne udarne grupe ilegalaca otpočele su s borbenim akcijama protiv neprijatelja.

Oružane akcije kao, uostalom i čitav rad partiskih organizacija na okupiranoj teritoriji dovodili su okupatorsku vlast i njegove vojne i policiske komande do besnila, stvarali psihozu straha i nesigurnosti. One nisu prestajale od

---

⁷⁾ Svi podaci o akcijama u Ljubljani uzeti su iz knjige »Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji«. Izdanje VIZ JNA »Vojno delo«, 1956 g.

početka do kraja Narodnooslobodilačke borbe bez obzira na to koliko su uslovi za njihovo izvođenje bili teški, jer su bile značajan doprinos dejstvima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Prikupljanje i dostavljanje obaveštajnih podataka. Komande prvih partizanskih odreda organizovale su svoju obaveštajnu službu. Zadaci te službe, koja je, kao uostalom i naša vojska, bila mlada i koja se u procesu borbe razvijala bili su veoma složeni. Trebalo je prikupiti podatke o pokretima, planovima, broju i naoružanju i stanju u neprijateljevim formacijama, saznati na vreme o pripremama manjih i većih ofanziva, o ispadima i napadima, o nastalim promenama i broju jedinica.

Naša dejstva, napadi i odbrane, kretanja i marševi, zasede i diverzije zasnivali su se, pored ostalog i na prikupljenim raspoloživim obaveštenjima. Prilikom napada na gradove morao se, ako se htelo računati na uspeh, znati detaljan raspored bunkera, minskih polja, žičanih prepreka, tvrdih zgrada, položaji artiljerije, slaba mesta odbrane itd. Najčešće, neuspesi napada na naseljena mesta rezultirali su iz činjenice da se nije imalo podataka o neprijatelju. To potvrđuju i primeri napada na Kupres 1942, napada na Gospić 1944 i napada na Đakovo u decembru 1943 godine. Koliko su nepotpuni ili netačni podaci uticali na uspeh dejstava potvrđuje i jedan izveštaj Druge proleterske brigade od 11. I. 1944 u kome se između ostalog kaže: »Naša obaveštajna služba, mislimo, da je ovog puta podbacila, jer je Bugara umjesto 200 bilo 670 (jedan bataljon) . . .⁸⁾

Naše jedinice su prikupljale podatke izviđanjem, ali razumljivo da su brojne podatke prikupljale i dostavljale partiske organizacije s okupirane teritorije. U velikim i malim gradovima partija je organizovala obaveštajnu službu koja je, takoreći, u krugu okupatora radila za čitavo vreme rata. Trebalo je brzo raditi, jer je okupatorska i kvislinška vojska vršila česte pokrete, izmene, nove rasporede, jedne snage su odlazile a druge dolazile. Javiti na

⁸⁾ Podatak uzet iz knjige »Napadi NOV na naseljena mesta«, od P. Morače. Izdanje VIZ JNA »Vojno delo«, 1957 god.

vreme da je nova jedinica došla, da su se povećale snage, da kreću ka našim položajima ili ka slobodnoj teritoriji bilo je veoma značajno i to je našim snagama i još kako olakšavalo izvršavanje borbenih zadataka. Ne javiti na vreme da su se snage u ovom ili onom uporištu smanjile ili do te mere oslabile da bi uspeh našeg napada bio obezbeđen, značilo je propustiti povoljnu priliku. O svemu tome, aktivisti na okupiranoj teritoriji morali su voditi računa. I ima vanrednih primera brzine u prikupljanju i proveru podataka. Navešćemo samo jedan.

Pred Drugo zasedanje AVNOJ-a u Jajcu meseca novembra 1943 obaveštajni organi 5 korpusa bili su vrlo aktivni. Za garnizon Banja Luku imali su sve podatke o broju i brojnom stanju neprijateljskih jedinica, smeštaju i ishrani, moralu i naoružanju. Trebalo je biti ažuran i stalno proveravati te podatke, jer su neprijateljeve snage mogle iznenadno krenuti ka Jajcu gde je AVNOJ zasedao. U toku noći kurir je dolazio na »partisku vezu« — kod jedne drugarice — a ona je preko lekarskog pomoćnika posadne satnije dobijala podatke o svim promenama koje su nastajale.⁹⁾

Forme i način prikupljanja podataka bili su različiti. Negde je to bilo veza s pojedincem ili grupom oficira iz neprijateljskih redova, negde preko raznih ljudi koji su radili kod okupatorskih vlasti, vojnih i civilnih, a ponekad »izviđanjem«: sklonjen iza prozorske zavese, kafanskih vrata ili kao slučajni prolaznik, »zaduženi« bi brojao jedinicu u pokretu ili osmatrao u određenom rejonu šta se zbiva.¹⁰⁾

Snabdevanje materijalom. Opšte je poznato da smo mi u toku NOR-a veoma oskudevali u materijalu i opremi. Osnovni izvori snabdevanja bili su: pomoć naroda i oti-manje i zarobljavanje materijala i opreme od okupatora.

⁹⁾ Podatak uzet iz lista »Narodna armija«, broj 1010.

¹⁰⁾ Dešavalo se da podatke daju i ljudi s kojima ilegalni radnici nisu imali veze i nisu ih poznavali. Naprimer, 1942 g., pošto je pomenuti Kosmajac iz straha od osвете često menjao stan i nije se moglo ustanoviti gde stanuje, nepoznati građanin u prolazu je jednoj drugarici otkrio da Kosmajac stanuje u ulici Cara Uroša. Kosmajac je u toj ulici i ubijen.

Naročito nas je pogađao nedostatak sanitetskog materijala, što je otežavalo zbrinjavanje ranjenika. Otuda je jedan od veoma važnih zadataka partiskih organizacija na okupiranoj teritoriji, onih u gradovima naročito, bio prikupljanje i odašiljanje materijala jedinicama i organima vlasti na slobodnim teritorijama. I najmanji paketić lekova, vate, gaze, špriceva ili injekcija bio je dragocena pomoć. Drugovi u ilegalstvu shvatajući značaj pomoći te vrste nastojali su da što više učine. I opet, raznim putevima i kanalima, kupovinom, vezama s lekarima i domobranskim oficirima i podoficirima tek uvek je po nešto priticalo u naše bolnice i jedinice. Nekad su to bili krupni prilozi. Evo jednog primera i o tome: početkom decembra 1943 domobranski vojnik radio-telegrafist koji je održavao vezu sa sarajevskom partiskom organizacijom, s drugom »Valterom«,¹¹⁾ primio je radiogram sa slobodne teritorije. »Jedinicama na terenu potreban je materijal« — javljalo se u telegramu i naređen je čitav spisak stvari.

Preko domobranskih veza partiska organizacija prikupila je traženi materijal i 21 decembra na železničkoj stanici Ilijaš iskrcao je tajno čitav vagon i upućen drugim »prevoznim sredstvima« na slobodnu teritoriju.¹²⁾

Partiske organizacije i rukovodstva na okupiranoj teritoriji, pored već navedenih, radili su i na drugom, isto tako veoma važnim zadacima, kao što su:

— prihvatanje, skrivanje i omogućavanje kretanja partiskih rukovodilaca koji su išli na okupiranu teritoriju ili preko nje iz jednog kraja zemlje u drugi, snabdevanje legitimacijama i ostalim dokumentima i njihovo lično obezbeđenje, primanje i slanje kurira partiskih i vojnih;

— izlazak u susret jedinicama NOV da bi poslužili kao vodiči pri napadu jedinica na gradove i druga naseљena mesta;

— prikupljanje pomoći za porodice palih boraca i njihovo zbrinjavanje gde god je i kad god je to bilo moguće;

¹¹⁾ Vladimir Perić-Valter narodni heroj poginuo aprila 1945 god.

¹²⁾ Podatak uzet iz lista »Narodna armija«, br. 603.

— prihvatanje i zbrinjavanje pojedinih ranjenih i bolesnih boraca NOV.

*

Mogućnosti za rad na okupiranoj teritoriji pa prema tome i rezultati rada u raznim krajevima bili su različiti. Različiti uslovi tražili su i različite forme. A razlika je postojala; naprimer, između rada u malim i velikim gradovima, između jednog kraja i drugog, rad u gradovima razlikovao se od rada na teritorijama van gradova. Na okupiranoj teritoriji, onoj van gradova, rad je imao i specifične forme. Ta teritorija je bila vrlo značajna za naš Oslobođilački pokret. Pored ilegalnih partiskih rukovodstava i organizacija na njoj su se nalazile i naoružane »gerilske« grupe. I ovde su zadaci ilegalnih partiskih radnika i organizacija bili slični onim u gradovima: politički uticaj (pre svega), formiranje organa vlasti, ulivanje narodu vere u uspeh naše borbe, potsticaj na otpor okupatoru itd. Taj rad bio je naročito značajan na onim teritorijama na kojima su već dejsstvovala naše snage, gde je raniji rad Partije ostavio uticaja, ali su pod pritiskom okupatora naše snage morale da se povuku s tih teritorija.

Iz partizanskih odreda i partiskih rukovodstava, posle povlačenja naših snaga iz Srbije krajem 1941 g. ostao je jedan broj drugova na terenu. Oni su radili, i to u najtežim uslovima i u situaciji kad su okupator, nedićevska vlast i četnici nastojali da Partiju unište, da terorom, pljačkom, odvođenjem u logore, ubistvima i vešalima zastraše narod, da u njemu slome otpor i volju za borbu. Međutim, činjenica je da im to i pored svih nastojanja i privremenih uspeha nije pošlo za rukom. Iako su se neki partizanski odredi, kao, naprimer, suvoborski, morali, zbog teške situacije, privremeno rasturiti, na terenu je ipak ostao jedan broj naoružanih partizanskih odreda i grupa, partiska rukovodstva — sreski i okružni komiteti, koji je uspeo da radi u narodu. Postepenim radom, iako uz velike gubitke, partiske organizacije su postajale sve uticajnije. Odredi i grupe su se obnavljale, omasovljavale i jačale, počele su da izvode borbene zadatke: napade na okupator-

sku i kvislinšku vlast, paljenje opštinskih arhiva, razoružavanje i likvidiranje žandarmerijskih stanica i straža, diverzije, i druge u početku manje a kasnije i sve veće akcije.

»Sada je glavna zadaća obnova i oživljavanje naše Partije« — kaže se u izveštaju koji je drug Miloš Minić, onda instruktor PK KPJ za Srbiju pri Okružnom komitetu KPJ za Valjevo, 20. V. 1942 g. poslao Pokrajinskom Komitetu. »Radu na oživljavanju Partije — nastavlja se u izveštaju — pristupilo se krajem marta 1942 g. Formirani su OKV (Okružni komitet Valjeva), MKV (Mesni komitet Valjeva, primedba autora) i Sresko povereništvo za Kolubaru. Broj članova koji učestvuju u radu još je veoma mali, ali, u početku polako, pa sve brže, part. org. u V. (Valjevu) se učvršćuju obuhvatajući i zanatsko i industrijsko radništvo«. ¹³⁾ Tako je bilo i u ostalim krajevima Šumadije i Srbije. Partiske organizacije, ilegalni radnici u selima i gradovima Srbije, i partizanske jedinice imale su podrške pojedinaca i čak pojedinih sela u celini. To im je omogućavalo da se održe i u najtežim situacijama i da aktivnije deluju.

U preko 100 izveštaja i saopštenja okupatorskih vlasti, četničkih jedinica, dobrovoljačkih odreda i straža Nedićevih, okružnih načelnika ili Ministarstva unutrašnjih poslova Nedićeve vlade izdatih u vremenu od 7 januara do 20 juna 1942 g. nema skoro nijednog u kome se ne govori o aktivnosti bilo partiskih organizacija, pojedinaca ili odreda i partizanskih grupa u ovom ili onom gradu ili po selima Srbije. ¹⁴⁾

Iz dana u dan situacija je postajala sve povoljnija. Rezultati rada bili su sve uočljiviji. »Ako se upoređi raspoloženje naroda od prošle godine sa ovogodišnjim, — kaže se u izveštaju Štaba I šumadiskog odreda od 14. I. 1943 godine — onda možemo sa sigurnošću da tvrdimo da su simpatije prema našem pokretu porasle«. U izveštaju se, dalje, navodi da se koristi svaka prilika i mogućnost

¹³⁾ »Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu«, Tom I, knjiga 3.

¹⁴⁾ »Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu«, Tom I, knjiga 3.

za politički rad i uticaj u narodu. A uz to su teror i pljačka okupatora i njegovih slugu izazivale mržnju naroda i želju za osvetom.¹⁵⁾

Naše snage pritisnute od nadmoćnijeg neprijatelja, napustile su sredinom 1942 godine Crnu Goru. Odlukom CK KPJ na teren je vraćeno oko 500 drugova, komunista ili prekaljenih boraca bliskih Partiji. Ovi drugovi su ostavljeni da bi svojim prisustvom, vezama i radom ulili narodu veru u pravednost i uspeh naše borbe bez obzira na teškoće u datoj situaciji i uticali da narod pruži otpor okupatoru. U 1941 i 1942 godini okupator i kvislinzi u Crnoj Gori imali su ogromne gubitke te su stvorenu situaciju — a pre svega odlazak naših snaga s terena Crne Gore — nastojali da iskoriste za likvidaciju svakog političkog uticaja KPJ. U tom cilju takoreći svaki kutak zemlje su se trudili da prekriju i kontrolišu. I u toku leta a pogotovo u toku zime, naročito u nekim krajevima — na terenima Vasojevića, okolini Nikšića i u Šavničkom srezu — život i rad je za ilegalne radnike, za gerilce, bio izuzetno težak. No i pored teških gubitaka ljudi su radili i borili se. Čak i u takvim uslovima Nikšićki Okružni komitet partije uspeo je da organizuje oslobođenje iz zatvora 40 drugova koji su bili pali u ruke neprijatelju.

Ilegalni partiski radnici, grupe i pojedinci, znali su da iskoriste svaki za Narodnooslobodilački pokret povoljan momenat i događaj i da razviju svoju aktivnost. Kad su četnici s teritorije Crne Gore odlazili da bi sudelovali u IV neprijateljskoj ofanzivi i kad su bili razbijeni od naših snaga na Neretvi i oko Kalinovika 1943 godine, i kad su po selima i gradovima počele stizati »crne vesti« o njihovoj pogibiji, ilegalni partiski radnici i gerilci razvili su veoma intenzivan politički rad u narodu objašnjavajući situaciju i snagu naše Narodnooslobodilačke borbe.

Koliko puta su okupator i njegovi pomagači u lecima i proglašima objavljivali da su likvidirali ovu ili onu gerilsku grupu, ubili ovog ili onog partiskog rukovodioca (isto kao što su, naprimer, javljali da su u IV ili u V ofanzivi

¹⁵⁾ »Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu«, Tom I, knjiga 5.

uništili čitavu NOV), pa bi se posle nekoliko dana te iste grupe ili rukovodioci pojavljivali među narodom i bili najubedljiviji svedoci laži okupatora i njegove nemoći. Raniji uticaj Partije i kontinuitet koji su održale grupe i partiski radnici na okupiranoj teritoriji, naime njegovi rezultati najbolje su se osetili kad su u proleće 1943 snage Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba izbile na teritoriju severne Hercegovine, severne Crne Gore i Sandžaka i kad su stotine novih boraca stupile u naše divizije i brigade.

I na okupiranoj teritoriji van gradova Partija je radila na angažovanju što većeg broja ljudi da makar čime doprinesu borbi protiv neprijatelja. I u najtežim uslovima kretali su se kuriri, slala hrana i odeća za borce, ljudi su sklanjali i čuvali ilegalce, nosili izveštaje i pratili kurire, bili vođiči grupama, čuvali i skrivali čamce za prelaze preko reka, pokazivali puteve i pogodna mesta za diverzije i zasede itd.

Neke karakteristike rada Partije na okupiranoj teritoriji.

1. Rukovodstvo naše Narodnooslobodilačke borbe, Centralni komitet i Vrhovni štab — a to je često isticao drug Tito — učilo je komuniste i sve patriote u našoj zemlji da se ne plaše i zbunjuju što nema dovoljno ili što uopšte nema oružja da bi se otpočela i vodila borba. Trebalo je nalaziti puta i načina da se do njega dođe — oružja je bilo kod neprijatelja i od njega je otimano — i trebalo je protiv neprijatelja voditi borbu svim što se ima na raspolaganju i svuda i na svakom mestu. Oružane akcije, sabotaže, diverzije, štampanje letaka, dezorganizacija organa okupatorske vlasti, dezinformacije, paljenje dobara koja neprijatelj može iskoristiti itd. Jednom reči ne dati mu mira, ni trenutka odmora, život mu učiniti nesigurnim i nesnosnim. *Partiske organizacije i partiska rukovodstva na okupiranoj teritoriji bili su organizatori i nosioci borbe protiv okupatora.*

2. Ilegalni rad komunista bio je težak i u predratnim uslovima kad je Partija nemilosrdno proganjana od buržoaske vlasti. Međutim, on je postao neuporedivo teži u

uslovima kad se ta ista buržoazija spregla s okupatorom, koji se u borbi protiv naprednih snaga pojavljuje i kao porobljivač i kao klasni neprijatelj, i u svojoj ogromnoj većini verno mu služila. Kvislinški elementi, policija, žandarmerija, agenti, špijuni i denuncijanti bili su, da tako kažemo, glavna snaga okupatora u borbi protiv ilegalnih partiskih organizacija, rukovodstava i gerilskih grupa u gradovima i na okupiranoj teritoriji. Oni su, mnogi od njih, znali teren, ljude, imali veze itd. i na taj način olakšavali su posao okupatorskim snagama. Jer bi često, da njih nije bilo, što se tiče okupatorskih vojnika, mnogi zadaci naših ilegalaca bili znatno lakše izvršavani. Nije bio redak slučaj da su organi specijalne policije iz Beograda, koji su poznavali mnoge istaknute komuniste, odlazili u pojedine krajeve Srbije da bi hvatali organizatore i rukovodioce ilegalnih partiskih organizacija. Tako je, naprimjer, Nikola Gubarev bio izvesno vreme 1942 g. u Nišu i okolini, sa još nekim članovima specijalne policije i vršio hapšenja. Pored ostalog za vreme njegova boravka u Nišu je uhapšeno i nekoliko aktivista srednjoškolaca koji su bili bliski i korisni simpatizeri NOP-a. Tim pre je trebalo imati i više hrabrosti i odgovornosti, veštine i snalažljivosti i pokazati stvaralačku inicijativu, pa u okupiranim gradovima, opkoljenim policijom i vojskom, pri svakodnevnim racijama, pored špijuna i agenata koji su kontrolisali svaku kuću, izdržati i izvršavati zadatke koji su se postavljali. Ili, ilegalac i gerilac po selima, po zaseocima, u kućama i van njih najčešće gladan i žedan, umoran i pospan, proganjan od grupa i potera neprijateljskih, trebalo je da ima i fizičke i psihičke snage pa sve to izdržati i ostati na svom mestu. Ali on je izdržavao i uspevao da obavi zadatak. CK KPJ još pre početka borbe pozvao je komuniste i patriote »da ne klonu duhom. Ne treba se plašiti nikakvog terora i progona. Mi smo na to navikli, progonili su nas svi režimi u toku ovih dvadeset godina...«.¹⁶⁾

¹⁶⁾ Iz proglašenja CK KPJ narodima Jugoslavije, od 15 aprila 1941 godine.

Komunisti koji su izvršavali partiske zadatke na okupiranoj teritoriji pokazivali su *vanrednu odgovornost, shvatajući da je njihov rad sastavni deo oslobodilačke i revolucionarne borbe naroda Jugoslavije.*

3. Komunisti su se učili u borbi. Ogromno iskustvo koje je naša Partija imala iz ilegalnog rada u predratnom periodu pomoglo je da se ljudi u novim, ratnim, i još težim uslovima, snađu. Partija je vaspitavala ljude *da sami odlučuju, da budu slobodni i inicijativni u donošenju odluka u pronalaženju formi rada.* Partija je nastojala da na okupiranoj teritoriji, pored organizacijskog i političkog rada na učvršćenju svojih organizacija, stvori što povoljnije uslove za rad, da izgradi svoju »tehniku«, da obezbedi stanove, veze, punktove, izradu legitimacije i drugih dokumenata za kretanje, da stvori mrežu obaveštajaca i to sve u tolikom broju i tako da ma kako bili pojedini momenti teški — provale, racije itd. — da se ne prekine rad, da se postavljeni zadaci mogu izvršiti. Kako su se partiske organizacije i pojedinci na okupiranoj teritoriji snalazili i onda kad je izgledalo da je nemoguće ma šta učiniti ilustrovaćemo s nekoliko primera.

— Naše jedinice su opkolile Nikšić. U takvim uslovima budnost neprijatelja, koji svakog časa očekuje napad, je ispoljena do maksimuma. Stražama, patrolama i agentima kontroliše čitav grad, svako kretanje, izlaze i prilaze. Partiska organizacija u gradu dobila je zadatak da na slobodnu teritoriju izvuče štampariju. Kako su taj zadatak izvršili? Deo po deo štamparije dva dečaka u paketime donosili su u jednu garažu. Kad je sve bilo gotovo stigao je pred kuću okupatorski kamion kojim je upravljao naš čovek. Paketi su utovareni kao namirnice i kamion je krenuo kroz grad. Na izlazu iz grada, kod rampe na putu, stražar je zaustavio kamion i upitao šoferu šta i kuda vozi? Mirno i hladnokrvno šofer je odgovorio da je doterao namirnice i materijal za straže koje su bile levo i desno od puta i nek mu otvori da bi prošao još stotinu metara napred radi lakšeg raznošenja. Stražar je podigao rampu i sve je bilo gotovo: šofer je papuču za gas pritisnuo do

daske i punom brzinom pojurio putem ka položajima naših jedinica.¹⁷⁾

— Voz je lagano zastao kod signala na Senjaku. Bila je to vojna kompozicija, sastavljena od furgona koji nesigurno klize tračnicama, kao da na svakom metru očekuju eksploziju. Iza male stanične zgrade budnim očima motrili su na vagone. To je bila policiska zaseda koja je dan ranije saznala da će se na tom mestu, ili kod »Mostara«, sastati dva partizanska kurira. Iz voza je izišlo samo nekoliko ljudi među njima i jedan »železničar«. On je nosio malu kožnu torbu ispod ruke i umorno je pošao prema Markarnici. Kad je zašao iza ugla opazio je u kafani nekoliko ljudi koji su ga pratili pogledom. Osetio je da su to agenti. Morao ih je prevariti, jer je bilo kasno i nemoguće da pobegne. Držao se sasvim mirno kao da nikoga ne očekuje. Lagano je koračao ne osvrćući se za sobom. Uostalom železničari su tuda prolazili svaki dan, to je bio njihov kraj.

U susret »železničaru« dolazila je mlada žena. Pogledim se susretoše i železničar se pognu za trenutak pred njom kao da vezuje cipelu i reče joj neka ne zastaje. Agenti nisu primetili lukavstvo i kuriri Draginja Jovanović i »železničar« izgubiše se među prolaznicima. Našli su se na drugom, rezervnom, mestu sastanka.¹⁸⁾

Kad je Bećarević, šef oteka specijalne policije, saznao za neuspeh besno je urlao na agente. Osećao je da ga protivnik sve češće nadmudruje.

— Ulice Teslića su puste. Još svega jedan sat vremena je do početka policiskog časa. Ispred domobranske kasarne šetao je stražar. Izenada ispred njega se pojavio nepoznati čovek. Teturao se »pijan«.

»Ala je bila ljuta« — dobacio mu je stražar i smejući se produžio da šeta.

Prolazeći pored stražara »pijanica« se još više zatureo i da ne bi pao rukama se pridržao za stražarsku ku-

¹⁷⁾ Po pričanju general-potpukovnika Milinka Đurovića.

¹⁸⁾ Skoro stalna praksa je bila da se za sastanke određuje više mesta, da se uvek ima više stanova i veza, tako su bile manje mogućnosti neprijatelja da uspeva u svojim akcijama.

ćicu. U trenutku, dok mu je stražar bio leđima okrenut, izvadio je iz džepa letak i prilepio ga na daščani zid kućice. Sapljućući se nestao je u noći. »Pijanica« je bio prvoborac Todor Šešlija koji je u to vreme ilegalno radio na terenu Teslića.

— Ili, još jedan primer: uslovi za rad u severnom Banatu 1941 godine (a i kasnije) bili su veoma teški, pa ipak diverzantske grupe su neprekidno dejstvovala. Kukuruzišta i zeleni tereni u toku letnjih i jesenjih meseci služili su im kao skrivališta. Pred početak zime, kad su se uslovi za rad izmenili, postavio se problem kako da rade diverzantske grupe. Okružni komitet Partije u »Uputstvu o stvaranju diverzantskih grupa i o formama borbe u zimskim uslovima« ističe: »Njihovo (diverzantskih grupa) je glavno obeležje da imaju 3—5 do 7 ljudi, koji žive u mestu, koji nisu kompromitovani ili su vrlo malo. No u diverzantskim grupama mogu da budu i ljudi koji se strogo kriju. Grupa se sastaje radi utvrđivanja plana i izvođenja akcije. Čim se akcija završi ljudi se razidu svojim kućama i rade svoj redovni posao. Zadaci diverzantskih grupa jesu: uništavanje svakog materijala i hrane kojima se služi okupator ili je njemu namenjen. Rušiti, paliti, dizati u vazduh pruge, teretne vozove, magazine, skladišta, izvozne mlinove, sušare, ubijanje špijuna, došaptača i izdajnika... Diverzantske grupe ne hvataju se u borbu s vojskom okupatora«. ¹⁹⁾

U Uputstvu se, dalje, ističe da bi bilo pogrešno ako bi se ceo rad na uništavanju onoga što okupatoru može koristiti prebacio na diverzantske grupe, već da komunisti moraju uputiti mnoge pojedince »da u svako doba nanose štetu neprijatelju«. To se moglo postići i postizalo se svakodnevnim, upornim političkim radom komunista.

4. *Veliku ulogu u ilegalnom radu odigrale su žene.* Iz okupiranih gradova veliki broj ljudi odlazio je u oružane formacije NOV, veliki su bili i gubici među onima koji su radili i borili se na okupiranoj teritoriji. Prema tome, u mnogim mestima, žene su bile nosioci ilegalnog rada. O

¹⁹⁾ »Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu«, Tom I, knjiga 6.

tome drug Aleksandar Ranković u svom referatu na V kongresu KPJ kaže: »Ovde treba podvući ogroman značaj rada žena na okupiranoj teritoriji, a naročito u gradovima, jer su žene na okupiranoj teritoriji bile glavni oslonac za čitav politički i organizacioni rad Partije.«²⁰⁾

Da se i ovde poslužimo primerima:

— uslovi za ilegalan rad u Karlovcu bili su vrlo teški. To je bio jak garnizon, s brojnim jedinicama ustaša, Nemaca, Italijana, domobrana i policije. U toku NOR-a okolina Karlovca (Kordun, Žumberak i Pokuplje) bila je često slobodna pa je neprijatelj organizovao kontrolu rada i kretanja građana. No i pored toga, još od prvih dana borbe u gradu je organizovana Narodna pomoć,²¹⁾ udarne diverzantske grupe, ponekad i prava skladišta materijala za NOP. Žene su i brojno i aktivno učestvovali u ilegalnom radu u Karlovcu a naročito u prikupljanju narodne pomoći, nabavci municije i sanitetskog materijala i u obavljanju kurirske službe sa slobodnom teritorijom.

— nakon provale u Crikvenici, ilegalna tehnika Okružnog komiteta je prenesena u Novi. Od septembra 1941 do marta 1942 god. u njoj su radile žene, nameštenice rasadnika. One su štampale i raznosile propagandne materijale (pored ostalih i »Glas naroda Hrvatskog Primorja«) u Selce, Crikvenicu, Sušak, Kraljevicu, Rab i ostala mesta Hrvatskog Primorja.²²⁾

5. CK KPJ i ostala partiska rukovodstva u toku rata *posvećivali su posebnu pažnju i pružali pomoć organizaci-*

²⁰⁾ A. Ranković »Izabrani govori i članci«, str. 193, izdanje Kultura, Beograd 1952 god.

²¹⁾ Rad organizacija Narodne pomoći bio je veoma značajan. Partija je radu te organizacije posvećivala punu pažnju. Još početkom juna 1941 god. održana je u Beogradu ilegalna konferencija Narodne pomoći za Jugoslaviju. Konferencijom je rukovodio član CK KPJ drug Ivan Milutinović. Na toj konferenciji Partija je rad Narodne pomoći postavila na široke osnove: pomoć svim žrtvama fašističkog terora, specijalno u krajevima gde se pod okriljem okupatora sprovodi masovan teror i istrebljenje naroda na bazi političke, verske i nacionalne netrpeljivosti; razvijanje bratstva i jedinstva i uključivanje širokih masa u najraznovrsnije akcije Narodne pomoći.

²²⁾ Iz knjige »Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi«, izdanje 1955 god.

jama i rukovodstvima na okupiranoj teritoriji. Pored slanja direktiva za rad i davanja zadataka upućivani su na okupiranu teritoriju i u gradove i najistaknutiji rukovodioci. Drugovi Kardelj, Tempo, Ivo-Lola Ribar, Kidrič i drugi išli su, poneki i više puta u Zagreb, Sarajevo, Ljubljanu, Skoplje i druga mesta. Na taj način je CK KPJ ne samo ostvarivao rukovođenje i usmeravao rad organizacija na najvažnije zadatke u datom momentu, već ih je i *organizaciski i politički učvršćivao.*

Rukovodstva Partije su nastojala i bila uporna u tome da izgrade čvrste partiske organizacije naročito u velikim gradovima i industriskim centrima. U Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu, Mostaru, Skoplju, Cetinju, Nikšiću i drugim, uprkos teškim uslovima i nezapamćenom teroru i žrtvama uspelo je partiskim organizacijama da održe kontinuitet u radu i da postignu značajne rezultate. Ovakva orijentacija imala je svog opravdanja ne samo u činjenici što su u velikim gradovima organizacije uspevale da rade na zadacima koji su bili od koristi za NOV (priкупljanje podataka, mobilizacija novih boraca, slanje materijala itd.), već što je u tim mestima bio veliki broj radnika s kojima je trebalo raditi.

Da bi se moglo uspešno raditi i rukovoditi, posebnom pažnjom se morao rešavati problem konspiracije. Naime, to je bio jedan od najvažnijih uslova da bi se izbegle velike žrtve, sprečavale provale itd. Koliko se o tome vodilo računa ilustrovaćemo samo jednim primerom: Pokrajinski Komitet KPJ za Srbiju koji se nalazio u Beogradu uputio je kurirom poštu za Okružni Komitet Kruševac. U jednom pismu se govori o zadacima i radu na terenu i obaveštava se OK da kurir nosi posebno pismo za sekretara OK. U tom posebnom pismu sekretar komiteta se obaveštava da bi bilo potrebno da dođe u Beograd na sastanak. Ali se on, pritom upozorava na sledeće: za njegov odlazak u Beograd može znati samo lice koje će ga u odsutnosti zamenjivati, da na put može krenuti ukoliko obezbedi sigurna dokumenta za nesmetano kretanje, i da je potrebno da javi da li ima gde u Beogradu da se smesti kod sigurnih prijatelja i poznanika. I kad PK dobije od

njega odgovor naknadno će ga obavestiti o danu sastanka, vezama itd.²³⁾

U takvoj borbi protiv neprijatelja, u ilegalnom radu, Partija je izgubila veliki broj svojih odličnih kadrova, vernih i odanih članova.²⁴⁾ Oni su pali časno izvršavajući zadatke koje je pred njih postavljala KPJ.

6. Borbe su se vodile, s malim izuzecima, u svim krajevima Jugoslavije. U susretima sa NOV iz dana u dan okupator i svi njegovi pomagači u našoj zemlji trpeli su poraze i gubili bitke. U okupiranim gradovima i selima, isto tako, vodila se nepoštedna borba. *Neprijatelj se našao u situaciji da ne zna odakle mu preti opasnost, za njega skoro nigde nije bilo mira u našoj zemlji.* Napadan je sa svih strana i tučen tamo gde se nije nadao i tamo gde je smatrao da će biti siguran (na okupiranoj teritoriji). Bio je nemoćan da napadima, ofanzivama, terorom, streljanjima, odvođenjem u logore itd. razbije i uništi oslobodilački pokret. Naše akcije na okupiranoj teritoriji unosile su zabunu i strah u njegove redove. Potere, racije, oružane borbe, trošile su njegovu snagu, iscrpljivale ga.²⁵⁾ Kad su počele prve akcije po gradovima, okupator je bio iznenađen, ali je odmah preduzeo oštre represivne mere: hapšenje, streljanja i vešanja stanovništva. Međutim, kad su partizanske snage otpočele sa oružanim akcijama, okupator se ozbiljno uplašio, jer kako se to u jednome dokumentu okupatorskih vlasti iz onih dana ističe, stvar je postajala sve ozbiljnija i neprijatnija: »Nemir se širio preko cele zemlje. Uskoro se pokazalo da se u ovom starom vatrometnom kutu Evrope, i sa ove i sa one strane Drine, ne radi samo o lokalnim, pojedinačnim hajdučkim bandama,

---

²³⁾ »Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu«, Tom I, knjiga 6.

²⁴⁾ Ne postoje podaci o ukupnim gubicima ali se zna, naprimera, da je u okupiranom Beogradu izgubilo živote izvršavajući zadatke Partije: 20 članova Mesnog komiteta (od kojih su 5 bili članovi Pokr. Kom. KPJ za Srbiju), 60 članova rejonskih komiteta i 1.000 članova KPJ.

²⁵⁾ Nije bio redak slučaj da, naprimera, u poteru za jednom gerilskom dvojkom ili trojkom po nekoliko dana, uzaludno, jure i po dva bataljona neprijateljskih vojnika i da ništa ne postignu.

nego o početku oružanog ustanka...«²⁶) I taj strah je iz dana u dan postajao sve veći. U okupiranim gradovima Gestapo i kvislinška policija su, često bili nemoćni da spreče aktivnost partije. Došlo je bilo dotle da se okupatorski vojnici nisu smeli sami kretati ni po ulicama najvećih gradova. »Osećam se kao da sam pao padobranom u vraško neprijateljsko gnezdo« — piše jedan major nemačkog vazduhoplovstva 1941 god. svom prijatelju advokatu Ginteru u Hamburgu. »Grad je — nastavlja on u pismu — razrušen i spaljen (misli se na Beograd). Još sve miriše na paljevinu. Kad letim i posmatram ovu zemlju iz vazduha izgleda mi vrlo pitoma. Ali nije tako, dragi moj Gintere! Neugodno se čovek ovde oseća. Kako su bili divni pariski dani prema ovome što se ovde događa. Ovaj grad je zaista poludeo. Pogledi su mrski i izazivački. To i nije čudo, jer smo ih strašno udesili bombardovanjem. Ali već dva meseca ovde prašte revolveri i gore naši kamioni. Ne znam šta hoće ti njihovi fanatički dečaci, kada pale novine i garaže ili kada vrše atentate na naše feldveble. Očajnička ludost. Ali, to nije tako jednostavno... Svi se žale da se neugodno osećaju u ovom gradu. Jedva čekaju da ponovo poletimo, pa makar i na Istok. Kad uveče izlazim iz automobila imam osećanje kao da će mi neki grubi Balkanac sručiti metak u glavu... Dragi Gintere, ti si stari ratnik, ali tako što nisi doživeo. Nespokojstvo polako kida živce. Postaje suviše vrelo u ovom toplom gradu na jugu Evrope...«

*

O radu Partije na okupiranoj teritoriji u toku našeg Narodnooslobodilačkog rata do sada je veoma malo pisano. O tom radu postoji mali broj dokumenata, i on — taj rad — živi, uglavnom u sećanjima onih koji su učestvovali u njemu. Opisivanje, analiza i ocene tog rada bilo bi, besumnje, veoma korisno. I radi izvlačenja i uopštavanja iskustva i što bi to pomoglo ljudima, naročito mladim generacijama koji izučavaju našu revolucionarnu borbu da se

²⁶) VII JNA, dokumenat br. 18/1-a3, k. 70-1.

lakše užive u njeno doba, da bolje osete atmosferu i uslove u kojima se odvijala. Ovo tim pre, jer će zemlji koja je rešena da po svaku cenu brani svoju slobodu i nezavisnost, u jednom eventualnom ratu, trebati ljudi koji će sa najvećim entuzijazmom poći u borbu.

Svakako da će drugi uslovi zahtevati drugačije forme borbe, postupke i rešenja i druga sredstva. Ali je jedno sigurno: jedan narod koji ima volje za slobodom, bez obzira u kako se teškim uslovima našao, može u sebi naći i snage i pronaći odgovarajuće forme borbe da se uspešno suprotstavi neprijatelju i izvojuje pobedu. Iskustva našeg Narodnooslobodilačkog rata, borbena dejstva NOB, rad i aktivnost KPJ na okupiranoj teritoriji, koja nikad i nije bila potpuno okupirana, to u potpunosti potvrđuju.

Otuda i značaj izučavanja iskustava iz borbe koju je na okupiranoj teritoriji organizovala i vodila Komunistička Partija Jugoslavije.

(Članak je uzet iz »Vojnog dela« br. 1—2/59)

S A D R Ž A J

	Strana
<i>KOČA POPOVIĆ</i> ZA PRAVILNU OCENU OSLOBODILAČKOG RATA NA- RODA JUGOSLAVIJE — — — — — — — —	1
<i>BOGDAN OREŠČANIN</i> TEORETSKA RAZMATRANJA O OSNOVNIM FAKTO- RIMA ORUŽANE BORBE I RATNE VJEŠTINE —	44
<i>VOJO NIKOLIĆ</i> NAŠA EKONOMSKA POLITIKA I ARMIJA — — —	89
<i>ILIJA KOSANOVIĆ</i> OSNOVNI FAKTORI RATA I NJIHOVA ULOGA — —	100
<i>LJUBOMIR KLJAJIĆ</i> O BORBENOJ PRIMENI RBH SREDSTAVA — — — —	129
<i>MILOJE SEKULIĆ</i> OBMANJIVANJE U RATU — — — — — — — —	153
<i>RAHMIJA KADENIĆ</i> O POKRETLJIVOSTI U SAVREMENIM USLOVIMA — —	162
<i>ALEKSANDAR VOJINOVIĆ</i> ČOVEK I NJEGOV MORAL U SVETLU BUDUĆEG RATA	179
<i>PAVLE SAVIĆ I VOJKO PAVIČIĆ</i> ŠTA PRUŽA ČOVEČANSTVU KVALITATIVNO NOVO I VELIKO KORIŠĆENJE NUKLEARNE ENERGIJE —	190

MILAN KIRIĆ	
ZAPREČAVANJE STRATEGISKOG ZNAČAJA — — —	201
STANISLAV PODBOJ	
O UPOTREBI ARTILJERIJE — — — — — — —	210
TOMISLAV KRONJA	
MEDICINSKA STRANA BORBENOG MORALA — — —	223
BOGDAN PECOTIĆ	
ULOGA RATNE MORNARICE, NJENI ZADACI I OSNOVNI VIDOVI DEJSTVA — — — — — — —	229
STOJAN CMELIĆ	
ZADACI VOJNE PSIHOLOGIJE — — — — — — —	244
MOMČILO ĐERASIMOVIĆ	
SNABDEVANJE U SAVREMENOM RATU — — — —	259
GOJKO NIKOLIŠ	
NAŠE RATNO SANITETSKO ISKUSTVO U SVETLU BUDUĆNOSTI — — — — — — — — — —	276
VELJKO MATIČEVIĆ	
NEKA ISKUSTVA IZ KOMANDOVANJA I VEZE — —	290
ALEKSANDAR JOVANOVIĆ	
MOGUĆNOSTI ZAŠTITE STANOVNIŠTVA U USLOVIMA NUKLEARNOG RATA — — — — — — —	303
JANEZ TOMŠIĆ	
PROTIVATOMSKA ZAŠTITA POMORSKIH BAZA — —	324
MIROSLAV STEPANČIĆ	
NEMAČKI SISTEM OKUPACIJE U SLOVENIJI 1941 —	342
VOJO KOVAČEVIĆ	
ISKUSTVA IZ DEJSTAVA 29 HERCEGOVAČKE DIVIZIJE JULA 1944 — — — — — — — — — —	386
ALEKSANDAR MEZIĆ	
IZVESNA RAZMATRANJA O PROBLEMU PRVE POMOĆI I LIČNE ZAŠTITE U SAVREMENOM RATU	401

STEVAN VODOVIĆ I RADE PODANIN EVAKUACIJA RANJENIKA I BOLESNIKA VAZDUŠNIM PUTEM ZA VREME RATA — — — — —	430
OZREN UZELAC NAŠA ISKUSTVA SA 600 LEČENIH OPEKOTINA — —	443
JAN JANEZ PRIMENA NEVIDLJIVOG DELA SUNČANOG SPEKTRA U VOJNE SVRHE — — — — —	483
MIRKO VALEZ I ANTE MIRKOVIĆ VOĐENI PROJEKTILI — — — — —	507
TIHO VILOVIĆ ISKUSTVA I POUKE IZ NOR NA MORU — — — — —	526
RADE STIJELJA SKOJ U RATNOJ MORNARICI — — — — —	543
ENVER ČEMALOVIĆ NEKI POGLEDI VELIKIH SILA NA UPOTREBU TAK- TIČKOG VAZDUHOPLOVSTVA U BUDUĆEM RATU	554
VIKTOR PEROLO ATOMSKO BOMBARDOVANJE CILJEVA TAKTIČKOG ZNAČAJA — — — — —	568
FRANC JERNEJC O NEKIM DEJSTVIMA PARTIZANSKE BRIGADE U PO- ZADINI NEPRIJATELJA — — — — —	583
ĐORĐE DRAGIĆ RANJENICI U PARTIZANSKOM RATU — — — — —	609
BLAŽO JANKOVIĆ INŽINJERIJA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU	621
PERO MORAČA O NEKIM PITANJIMA POLITIKE I STRATEGIJE U NA- ŠEM NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU — —	637
NOVO MATUNOVIĆ I VASILJE NIKOLIĆ STRATEGIJA I FORTIFIKACIJA — — — — —	660
MILISAŦ NIKIĆ RAD PARTIJE NA OKUPIRANOJ TERITORIJI — — —	689

O VOJNOJ VEŠTINI

I

*

Tehnički urednik
major
SLOBODAN MITIĆ

*

Korektori
STANA STANIĆ
STEVAN KOJIĆ

*

Štampanje završeno avgusta 1960 god.

Tiraž : 8.000

